

ISSN 0130-5247

60 РОКІВ СРСР

У КРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

12

КИЇВ-1982

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), Ю. В. Бабко, П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, О. Ю. Гаврилюк (заст. головного редактора), П. М. Калениченко, А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції М. Б. Озерова

Адреса редакції
252001 Київ-1, вул. Кірова, 4.
Телефон 29-62-34.

Коректор Г. С. Гладка

Здано до набору 05.11.82. Підп. до друку 22.12.82. БФ 46 858. Формат 70×108^{1/8}. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо-відб. 14,5. Обл. вид. арк. 15,96. Тираж 3160 пр. Зам. 0-117.

Видавництво «Наукова думка», 252001 Київ, МСП, Рєпіна, 3
Журнальне виробництво РВО «Поліграфкнига», 252030 Київ-30, Леніна, 19

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСЬКИЙ ЖУРНАЛ», № 12 (261), декабрь, 1982. Орган Інститута історії Академії наук Української ССР, Інститута історії партії при ЦК Компартії України — філіала Інститута марксизма-ленінізму при ЦК КПСС. Научний журнал. Основан в 1957 г. Выходит ежемєсячно. (На українском языкє). Київ, издательство «Наукова думка». Адрес редакції: 252001 Киев-1, Кірова, 4. Журнальное производство РПО «Поліграфкнига», 252030 Киев-30, Леніна, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 12 (261)

ГРУДЕНЬ

1982

*Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця*

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

НАУКОВА ДУМКА

З М І С Т

- В. В. Щербицький. Живе втілення ленінських ідей 5
Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 60-й річниці
утворення СРСР 9

СТАТТІ

XXVI з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

- Нагорна Л. П. Партійне керівництво інтернаціональними і національними
процесами в суспільстві розвинутого соціалізму 17

* * *

- Кондуфор Ю. Ю. Досвід створення і розвитку СРСР — надбання народів
світу 30
Симошенко Р. Г. Утворення СРСР — торжество пролетарського інтернаціо-
налізму 39
Гусев В. І. Крижанівський В. П. Дружба народів СРСР — історичне
завоювання соціалізму 52
Лихолат А. В., Сиволоб Ю. В. Розквіт Радянської України в братній
сім'ї народів СРСР 64

Наукове життя в братніх республіках СРСР

- Вайткявічюс Б. Ю. (Вільнюс). Історична наука в Литовській РСР 74

ПОВІДОМЛЕННЯ

- Бактигулов Д. С. (*Фрунзе*). З історії киргизько-українських зв'язків 79
Чудний В. П. Участь братніх республік СРСР у спорудженні БАМу 89
Кондрацький А. А. Співробітництво радянських республік у розвитку фі-
зичної культури і спорту 95

НА ДОПОМОГУ ПРОПАГАНДИСТАМ І СЛУХАЧАМ СИСТЕМИ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОЇ ОСВІТИ

Консультації з курсу «Історичний досвід КПРС»

- Савельєв В. Л. КПРС — організатор побудови розвинутого соціалістичного
суспільства 102

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Заслуженюк В. С. Вивчення питань дружби народів СРСР на уроках історії 110

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

- Лемещук М. М. Пам'ятки України, які увічнюють взаємозв'язки і дружбу
народів СРСР 116

НАШ КАЛЕНДАР

Савичев М. П. 10-річчя ордена Дружби народів

123

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

Польовий Л. П. Нариси історії Ровенської обласної партійної організації . . .	126
Гуменюк Є. Г. <i>(Івано-Франківськ)</i> . Образование и развитие СССР — триумф идей ленинизма . . .	128
Шморгун П. М. В. А. Чирко, Н. В. Пода. Незламний союз республік радянських . . .	130
Антоненко В. Г. Ф. Я. Горовский. Советский народ как интернациональная общность . . .	132
Стоян О. М., Андреева Л. М. <i>(Кіровоград)</i> . Великое содружество народов-братьев . . .	134
Федорчак П. С. <i>(Івано-Франківськ)</i> , Чапуга С. М. <i>(Івано-Франківськ)</i> . А. И. Шокалюк. На принципах интернационализма . . .	135
Погребінський М. Б., Харитонович І. М. А. Д. Колесник. РСФСР в годы Великой Отечественной войны . . .	136
Котов В. Н., Золотарев М. А. <i>(с. Себіне Миколаївської області)</i> . Четвертый гвардейский Кубанский . . .	139
Якупов Н. М. <i>(Одеса)</i> . П. А. Голуб. Революция защищается . . .	140

* * *

Наукова бібліографія до 60-річчя утворення СРСР (1972—1982 рр.).

141

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Вітрук Л. Д. Всесоюзна конференція з проблем розвинутого соціалізму . . .	145
Шарафутдінов Б. А. III симпозиум істориків СРСР і НДР у Київському університеті . . .	146
Іванов Ю. В. В Президії Академії наук УРСР . . .	146
Лихолобова З. Г. <i>(Донецьк)</i> , Шейко В. М. <i>(Харків)</i> . Республіканська наукова конференція в Донецьку . . .	148
Данилюк Ю. З., Мазур І. Д. Друга республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства у Вінниці . . .	148
Кривова І. О. <i>(Чернігів)</i> . Філокартистська виставка у Чернігові . . .	149
Шевченко О. В. День науки на заводі «Ленінська кузня» . . .	150

* * *

Алфавітний покажчик матеріалів, надрукованих у журналі в 1982 р. . .

151

СОДЕРЖАНИЕ

- В. В. Щербичкий. Живое воплощение ленинских идей 5
Материалы республиканской научной конференции, посвященной 60-й годовщине
образования СССР

СТАТЬИ

XXVI съезд КПСС. Актуальные проблемы коммунистического строительства

- Нагорная Л. А. Партийное руководство интернациональными и националь-
ными процессами в обществе развитого социализма 17

* * *

- Кондуфор Ю. Ю. Опыт создания и развития СССР — достояние народов
мира 30
Симоненко Р. Г. Образование СССР — торжество пролетарского интернацио-
нализма 39
Гусев В. И., Крижановский В. П. Дружба народов СССР — историче-
ское завоевание социализма 52
Лихолат А. В., Сиволоб Ю. В. Расцвет Советской Украины в братской
семье народов СССР 64

Научная жизнь в братских республиках СССР

- Вайткявичюс Б. Ю. (*Вильнюс*). Историческая наука в Литовской ССР 74

СООБЩЕНИЯ

- Бактигулов Д. С. (*Фрунзе*). Из истории киргизско-украинских связей 79
Чудный В. П. Участие братских республик СССР в сооружении БАМа 89
Кондрацкий А. А. Сотрудничество советских республик в развитии физиче-
ской культуры и спорта 95

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ СИСТЕМЫ МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Консультации по курсу «Исторический опыт КПСС»

- Савельев В. Л. КПСС — организатор построения развитого социалистиче-
ского общества 102

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

- Заслуженюк В. С. Изучение вопросов дружбы народов СССР на уроках
истории 110

ПАМЯТНИКИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ

- Лемещук Н. М. Памятники Украины, увековечивающие взаимосвязи и друж-
бу народов СССР 116

НАШ КАЛЕНДАРЬ

- Савичев Н. П. 10-летие ордена Дружбы народов 123

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензируем Очерки истории областных партийных организаций Украины

- Полевой Л. П. Очерки истории Ровенской областной партийной организации 125
Гуменюк Е. Г. (*Ивано-Франковск*). Образование и развитие СССР — триумф
идей ленинизма 128
Шморгун П. М. В. А. Чирко, Н. В. Пода. Незламный союз республик радян-
ских 130
Антоненко В. Г., Ф. Я. Горовский. Советский народ как интернациональная
общность 132
Стоян А. Н., Андреева Л. М. (*Кировоград*). Великое содружество наро-
дов-братьев 134
Федорчук П. С. (*Ивано-Франковск*), Чапуга С. М. (*Ивано-Франковск*).
А. И. Шокалюк. На принципах интернационализма 135
Погребинский М. Б., Харитонович И. М. А. Д. Колесник. РСФСР
в годы Великой Отечественной войны 136

Котов В. Н., Золотарев М. А. (с. Себино Николаевской области). Четвертый гвардейский Кубанский	139
Якупов Н. М. (Одесса). П. А. Голуб. Революция защищается	140

* * *

Научная библиография к 60-летию образования СССР (1972—1982 гг.).

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Витрук Л. Д. Всесоюзная конференция по проблемам развитого социализма	145
Шарафутдинов Б. А. III симпозиум историков СССР и ГДР в Киевском университете	146
Иванов Ю. В. В Президиуме Академии наук УССР	146
Лихолобова З. Г., (Донецк), Шейко В. Н. (Харьков). Республиканская научная конференция в Донецке	148
Данилюк Ю. З., Мазур И. Д. Вторая республиканская научная конференция по историческому краеведению в Виннице	148
Кривова И. А. (Чернигов). Филокартистская выставка в Чернигове	149
Шевченко Е. В. День науки на заводе «Ленинская кузница»	150

* * *

Алфавитный указатель материалов, напечатанных в журнале в 1982 г.	151
---	-----

ЖИВЕ ВТІЛЕННЯ ЛЕНІНСЬКИХ ІДЕЙ

Вступне слово члена Політбюро ЦК КПРС,
першого секретаря ЦК Компартії України
товариша В. В. Щербицького
на республіканській науковій конференції,
присвяченій 60-й річниці утворення СРСР 1 жовтня 1982 р.

Дві епохальні події стали джерелами становлення і розвитку небаченої раніше в історії багатонаціональної держави нового типу. Це — перемога Великого Жовтня і утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. І дві славні річниці відзначає радянський народ у нинішньому році: 65-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 60-річчя утворення Союзу РСР. Їх нерозривна злитість скріплена беззавітною революційною боротьбою робітничого класу і його партії, думкою і справою великого Леніна. Як і Великий Жовтень, створення Союзу РСР — живе втілення його безсмертних ідей, найважливіший результат послідовного здійснення інтернаціоналістської політики партії більшовиків.

Особливо зримо постає ця реальність сьогодні, з історичної дистанції в 60 років. Ось чому шістдесятиріччя СРСР є знаменною подією в житті радянського народу, свідченням торжества ленінської національної політики КПРС, видатних досягнень соціалізму.

В постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» підкреслюється, що Радянський Союз постає перед усім світом як дружна сім'я рівноправних республік, які спільно будують комунізм. Монолітною є соціально-політична та ідейна єдність нашого суспільства. Непорушною є згуртованість радянського народу навколо рідної Комуністичної партії, її Центрального Комітету.

У нашій країні на практиці втілено заповіт вождя про створення добровільного союзу націй, який ґрунтується на цілковитому довірі, на ясному усвідомленні братерської єдності, на цілком добровільній їх згоді. Союз Радянських Соціалістичних Республік уособлює державну єдність радянського народу, згуртовує всі нації і народності з метою спільного будівництва комунізму.

Напередодні ювілею особливо яскраво вимальовується величезне значення утворення Союзу РСР в історичній долі всіх націй і народностей країни: вирішальну роль у створенні єдиної союзної держави відіграла Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка. Будучи першою багатонаціональною Радянською державою, Російська Федерація стала прообразом Союзу РСР.

Трудящі нашої республіки пишаються тим, що Радянська Україна стала одним з ініціаторів створення СРСР. Вони добре знають, що своєю свободою, своїм щастям і процвітанням зобов'язані ленінській інтернаціональній єдності народів усієї країни. Утворення Союзу РСР відкрило найширші перспективи для бурхливого розвитку продуктивних сил республіки, консолідації української соціалістичної нації, створило всі умови для розквіту її культури і дальшого зближення з іншими соціалістичними націями, для їх всебічного співробітництва в будівництві соціалізму і комунізму.

Могутній союз радянських республік, сказав далі товариш В. В. Щербицький, братерська допомога великого російського народу

стали тією гранітною основою, на якій Радянська Україна досягла небачених висот в усіх галузях суспільного розвитку. У складі Союзу РСР наша республіка здобула гарантії свого державного суверенітету, надійний захист від імперіалістичних посягань на її незалежність і свободу.

В єдиному народногосподарському комплексі країни Українська РСР виступає сьогодні як процвітаюча індустріально-аграрна республіка. Радянська Україна виробляє приблизно п'яту частину промислової і сільськогосподарської продукції Союзу РСР, стала великою паливно-енергетичною і металургійною базою, одним з центрів машинобудування, хімічної, легкої і харчової промисловості, важливою житницею країни.

Вдумайтесь, товариші: за 60 років — з 1922 року — обсяг промислового виробництва в республіці зріс більш як у 275 разів. Будь-який народ може по праву пишатися такими темпами зростання!

Успіхи соціалістичної України, підкреслював Л. І. Брежнєв у 1973 році в промові при врученні Українській РСР ордена Дружби народів, це, звичайно, в першу чергу, плід праці українського народу, його сил і дочок. З другого боку, успіхи України — це значною мірою і плід дружби братніх народів усієї Радянської країни, плід їх спільної праці. Трудящі республіки щиро вдячні Центральному Комітетові нашої партії і Радянському урядові за незмінну підтримку і турботу про розвиток економіки і культури, процвітання Радянської України.

Комунисти, народ України, як і всі радянські люди, одностайно підтримують внутрішню і зовнішню політику КПРС, цілеспрямовану діяльність її ленінського Центрального Комітету, спрямовану на зміцнення економічного і оборонного потенціалу країни, неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу, забезпечення загального миру.

Для них завжди будуть провідною зіркою слова великого Леніна про те, що Радянська держава «хоче жити в мирі з усіма народами і спрямувати всі свої сили на внутрішнє будівництво».

Робітничий клас, колгоспне селянство, народна інтелігенція республіки гаряче схвалюють нові великомасштабні мирні радянські ініціативи, які спрямовані на зрив мілітаристських замірів американського імперіалізму і його союзників, приборкання небезпечної для людства гонки озброєнь. Це знаходить, зокрема, свій конкретний вияв у винятково високому політичному і трудовому піднесенні в ці дні, широкому розмаху соціалістичного змагання в республіці за гідну зустріч 65-ї річниці утворення СРСР.

Зусилля тримільйонної республіканської партійної організації, всіх трудящих Радянської України зосереджені на реалізації рішень XXVI з'їзду партії, Пленумів ЦК КПРС, Продовольчої програми.

У продовольчих програмах республіки, областей і районів, комплексних планах розвитку колгоспів і радгоспів особливого значення надається збільшенню валових зборів зерна, підвищенню ефективності використання меліорованих земель, техніки і добрив, виробництву і якості кормів для тваринництва.

Завдання, яке ми тепер ставимо, — в кінцевому підсумку уберегти себе від примх природи. А для цього потрібні нові — і дуже значні — капіталовкладення, нові машини, нові методи селекції рослин і тварин. Словом, повсюдно, на всіх рівнях потрібна активна робота, постійний пошук кращих шляхів руху вперед.

Якщо говорити про промисловість, то характерна риса її розвитку — це концентрація зусиль на вирішальних ділянках, таких як паливно-енергетичний комплекс, технічне переозброєння галузей, це велика робота по зміцненню зв'язку науки з виробництвом і підвищенню його ефективності.

Удосконалюється система управління науково-технічним прогресом. Реалізуються 6 республіканських цільових комплексних, 140 галузевих і близько 100 регіональних науково-технічних програм. Від впровадження нової техніки і передової технології в 1981 році одержано економічний ефект у сумі більш як 900 млн. карбованців. У 1982 році він має бути ще вагомим.

Сьогодні, напередодні ювілею, особливо вагомо і зримо відчувається проста і значна істина: для трудящих Радянської України немає щастя вищого, ніж приналежність до великої могутньої сім'ї радянських республік, до нової історичної спільності людей — радянського народу.

Немає щастя і немає відповідальності вищих, ніж праця на загальне благо, в ім'я торжества світлих ідеалів миру і комунізму!

Мені здається, товариші, що це й глибоко оптимістичний і цілеспрямований емоційний стан людської душі, притаманний усім радянським людям, повинен істотно допомагати і в науково-дослідній роботі. Бо без живих людських емоцій, як тонко підмітив В. І. Ленін, «нема і бути не може людського шукання істини».

Приймаючи рішення про проведення республіканської наукової конференції, відзначив товариш В. В. Щербицький, Центральний Комітет Компартії України виходив з того, що вчені-суспільствознавці покликані глибоко досліджувати і всебічно узагальнювати історичний досвід розвитку нашого суспільства.

Наукова конференція, на якій ми присутні сьогодні, тематично об'єднана, так би мовити, ювілейною проблематикою. У цьому її значимість і актуальність. Адже спектр наукового пошуку в галузі соціально-економічного, політичного, культурного розвитку СРСР, національних відносин є справді безмежним.

Ученим, партійним працівникам, пропагандистам, які тут зібралися, належить глибоко проаналізувати процеси, зв'язані з утворенням і успішним розвитком Союзу РСР. Винятково важливе значення має теоретичне осмислення актуальних проблем розвитку соціалістичних націй і народностей у суспільстві розвинутого соціалізму, їх розквіту і зближення, вироблення орієнтирів і конкретних рекомендацій для практики.

Нам треба посилити наукове забезпечення систематичної і цілеспрямованої пропаганди патріотичних та інтернаціоналістських традицій партії, робітничого класу, всього радянського народу. Як було вказано на XXVI з'їзді, наша партія боролась і завжди рішуче боротиметься проти таких чужих природі соціалізму проявів, як шовінізм або націоналізм, проти будь-яких націоналістичних вивихів, хай то буде, скажімо, антисемітизм чи сіонізм. Ми проти тенденцій, спрямованих на штучне стирання національних особливостей. Але такою ж мірою ми вважаємо недопустимим штучне їх роздування.

Саме тому партія так наполегливо виховує у своїх кадрів уміння розглядати внутріонаціональні і міжнаціональні процеси з послідовно інтернаціоналістських позицій. При цьому слід враховувати і те, що класовий противник у запеклій ідеологічній боротьбі з світом соціалізму, міжнародним робітничим рухом сьогодні дедалі частіше робить ставку на націоналізм.

Водночас історичний досвід переконливо підтверджує, що сучасний соціальний прогрес людства визначає пролетарський інтернаціоналізм. Справжнім інтернаціоналістам належить, говорячи словами В. І. Леніна, «вся майбутність соціалізму». Ця ленінська думка, безсумнівно, пронизуватиме всю роботу нашої конференції.

Першорядне значення для соціальної практики має ретельний аналіз усього того нового, що привносить життя у сферу національних відносин. Серйозне теоретичне і практичне завдання — дослідження ролі

КПРС у розробці і здійсненні національної політики на етапі розвинутого соціалізму, впливу її економічної і соціальної політики на цю сферу суспільних відносин.

І тут Українська РСР являє собою величезну лабораторію живого досвіду, який заслуговує уважного аналізу й узагальнення. Скажімо, участь республіки в реалізації ряду загальнодержавних програм, високий ступінь урбанізації, особливо таких її регіонів, як Донбас, Кривбас, Придніпров'я, наявність великих, інтернаціональних за своїм характером трудових колективів, посилення міграційних процесів, різноманітність демографічних ситуацій — усе це важливі фактори, які потребують комплексного врахування і наукового аналізу, вироблення відповідних рекомендацій. Завдання інтернаціонального, патріотичного виховання тісно зв'язані із зміцненням моральної дисципліни, боротьбою з антиподами соціалістичної моралі.

Серйозної відсічі з боку вчених також вимагають безперестанні спроби наших ідейних противників розхитати інтернаціональну єдність радянського суспільства, дискредитувати історичний досвід реального соціалізму, опорочити великі ідеї і принципи пролетарського інтернаціоналізму.

Відкриття нашої конференції збігається з початком нового навчального року в системі партійного навчання, економічної і комсомольської політичної освіти. Понад 13 мільйонів чоловік приступлять сьогодні до занять, які відкриваються темою «Союз непорушний республік братерських». Безсумнівно, що матеріали конференції повинні стати важливою підмогою всім, хто вивчає теорію і практику розвитку нашого радянського суспільства.

Товариш В. В. Щербицький висловив впевненість у тому, що конференція стане ґрунтовним звітом суспільствознавців республіки до ювілею Союзу РСР.

МАТЕРІАЛИ РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНОЇ 60-Й РІЧНИЦІ УТВОРЕННЯ СРСР

1 — 2 жовтня 1982 р. у Києві відбулася республіканська наукова конференція, присвячена 60-ї річниці утворення СРСР. Її організатори — Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Вища партійна школа при ЦК Компартії України, Секція суспільних наук АН УРСР, Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти республіки.

На конференцію були запрошені вчені-суспільствознавці, ветерани партії, партійний, комсомольський і пропагандистський актив м. Києва, викладачі вузів і військових училищ, секретарі обкомів партії, які займаються питаннями ідеологічної роботи, відповідальні працівники ЦК Компартії України, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів УРСР, ЦК ЛКСМУ і Укрпрофради.

В роботі конференції взяли участь товариші В. В. Щербицький, О. Ф. Ватченко, Г. І. Вашенко, І. О. Герасимов, О. П. Ляшко, І. О. Мозговий, В. О. Сологуб, Ю. Н. Ельченко, О. С. Капто, Ю. П. Коломієць.

Конференцію відкрив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький*.

На пленарних засіданнях з доповідями виступили директор Інституту історії АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР Ю. Ю. Кондуфор, ректор Академії суспільних наук при ЦК КПРС, доктор економічних наук, професор В. А. Медведєв, президент АН УРСР, академік Б. Є. Патон, директор Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, академік АН УРСР А. М. Шлепаков, старший науковий співробітник Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, доктор філософських наук, професор Е. О. Баграмов.

У доповіді «Створення і розквіт Союзу РСР — живе втілення великих ленінських ідей» Ю. Ю. Кондуфор розкрив історичний вклад В. І. Леніна в розробку теорії з національного питання та практичне його розв'язання. Політичний і організаторський геній вождя, його невтомна титанічна діяльність з'єднали воедино творчу силу бойової організації комуністів, революційну енергію пролетаріату і нездоланне прагнення усіх народів до національної рівності й свободи. Доповідач підкреслив величезне значення теоретичної розробки В. І. Леніним принципів радянського федералізму, його безпосереднього керівництва будівництвом Радянської багатонаціональної держави. Створення СРСР стало красномовним втіленням у життя ленінських ідей, у тому числі в галузі національної політики.

Ю. Ю. Кондуфор наголосив, що у всенародному об'єднувачому русі за утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік гідну роль відіграла Українська РСР.

60 років, що минули відтоді, характеризуються стрімким соціально-економічним розвитком СРСР. Його частка у світовому промисловому виробництві зростає з 1% в 1922 р. до 20% у сьогоdnішній час. Багатонаціональна Радянська держава за короткий відрізок часу досягла визначних успіхів і в усіх інших сферах народного господарства, науки й культури. Її досвід має всесвітньо-історичне значення. Свої успіхи радянські люди пов'язують з діяльністю партії комуністів, яка

* Вступне слово товариша В. В. Щербицького опубліковано в цьому номері журналу.

завоювала високе право бути вождем трудящих усіх націй і народностей країни.

Головним підсумком революційно-перетворюючої діяльності радянських народів стала побудова розвинутого соціалізму. В нових історичних умовах ще більше міцніє дружба всіх націй і народностей СРСР, поглиблюються процеси інтернаціоналізації економічного, суспільно-політичного і культурного життя країни. Сформувалася нова соціальна й інтернаціональна спільність людей — радянський народ.

Надзвичайно важливе значення має багатогранна творча діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу, її ленінського Центрального Комітету, Політбюро ЦК. Вона спрямована на дальший всебічний розквіт і зближення соціалістичних націй нашої Батьківщини — Радянського Союзу. Наведені в доповіді переконливі приклади свідчать про розквіт усіх братніх республік, у тому числі Радянської України, про їх величезні успіхи в комуністичному будівництві. Реальні досягнення Союзу РСР демонструють велику творчу силу пролетарського інтернаціоналізму, наочно показують, які величезні можливості закладено у братерському співробітництві народів, натхнених соціалістичними ідеалами.

В доповіді В. А. Медведєва «Єдиний народногосподарський комплекс — матеріальна основа братерської дружби народів СРСР» відзначалося, що корінні перетворення в матеріальному виробництві стали вирішальною передумовою формування соціалістичних націй, того процесу їх всебічного розвитку і зближення, який привів до утворення радянського народу як єдиної соціальної та інтернаціональної спільності людей.

Радянський Союз, підкреслював доповідач, продемонстрував зразок розв'язання національного питання в галузі економіки. На яскравих фактах було показано величезне значення допомоги з боку найбільш розвинутих центрів країни національним окраїнам в економічному та культурному будівництві для вирівнювання рівнів всебічного розвитку національних республік, утвердження братерських відносин між народами. Імперіалістичній практиці політичного й економічного закабалення народів, консервації відсталих соціально-економічних структур, безсоромного пограбування природних багатств, сказав В. А. Медведєв, в усій масштабності був протиставлений приклад справді інтернаціоналістських відносин між народами.

Народногосподарський організм Країни Рад, зазначалося в доповіді, з самого початку закладався як єдине ціле, в якому господарства союзних республік виступають органічними компонентами загальної системи, а не простою їх сукупністю. Створення масштабного і динамічного єдиного народногосподарського комплексу, який став міцною основою інтернаціоналізації господарського і суспільного життя країни, дало можливість у короткі історичні строки розв'язати великі народногосподарські проблеми за рахунок перерозподілу коштів, їх концентрації на вирішальних ділянках.

В. А. Медведєв відзначив, що курс партії, як підкреслювалося на XXVI з'їзді КПРС, передбачає нарощування матеріального і духовного потенціалу кожної республіки і разом з тим його максимального використання для гармонійного розвитку всієї країни.

В результаті соціалістичних перетворень, наголосив доповідач, Радянська Україна стала всебічно розвинутою республікою з могутньою індустрією й сучасним сільським господарством, великим науковим потенціалом, яскравою самобутньою культурою. По виробництву на душу населення чавуну і сталі, видобутку вугілля і залізної руди вона випередила найбільш розвинуті капіталістичні країни.

Важливе місце в доповіді зайняли питання вдосконалення планування, поєднання галузевого і територіального управління виробницт-

вом, боротьби з проявами місництва і відомчості. В. А. Медведєв підкреслив важливість поліпшення міжреспубліканського обміну передовим досвідом.

У доповіддю «Інтернаціоналізація наукових досліджень — закономірність зрілого соціалізму» виступив Б. Є. Патон. В ній наголошувалося на тому, що підготовка до святкування ювілею Союзу РСР падає особливого смислу й вагомості всій роботі науковців, накладає на них високу відповідальність, зобов'язує їх примножити свій вклад у підвищення добробуту трудящих на основі всемірної інтенсифікації економіки, в досягнення високих кінцевих результатів при найменших затратах. У розв'язанні цих завдань партія і народ покладають великі надії на науку, на вчених.

Характерною рисою науки періоду розвинутого соціалізму є високий рівень інтернаціоналізації досліджень. Це виявляється як у загальнодержавній єдиній науково-технічній політиці, так і у взаємодоповнюваності всіх досліджень, що проводяться в республіканських наукових центрах.

Охарактеризувавши особливості розвитку науки на нинішньому етапі, доповідач відзначив, що великі успіхи, досягнуті в наукових центрах країни, у тому числі в АН УРСР, стали можливими завдяки тісному об'єднанню зусиль і чіткому погодженню дій учених наукових колективів усіх союзних республік, братерській допомозі з боку АН СРСР.

Для вчених Радянської України, підкреслив Б. Є. Патон, Академія наук СРСР є зразком розмаху і глибини досліджень, прикладом державного підходу до розв'язання найважливіших проблем науки. Співробітництво наукових установ АН УРСР і АН СРСР розвивається і міцніє у процесі спільних досліджень, що мають велике значення для науки і народного господарства країни.

У доповіді було наведено приклади плідної співдружності українських учених з колегами з братніх союзних республік. Форми таких зв'язків різноманітні. Це — спільне виконання досліджень, впровадження їх результатів у виробництво, координація науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт, підготовка висококваліфікованих кадрів, участь у наукових форумах тощо. В результаті співробітництва розв'язано складні науково-технічні проблеми, створено нові технології, матеріали, системи управління та багато іншого. Вчені УРСР вносять гідний вклад у прискорений розвиток Сибіру і Далекого Сходу, інтенсивне освоєння природних ресурсів. Їх розробки використовують творці синтетичних алмазів у Вірменії, будівники Токусенського каналу в Туркменії.

Б. Є. Патон відзначив також, що спільними зусиллями вчених ряду радянських республік уперше в радянській історіографії підготовлено праці, які висвітлюють джерела розвитку і зміцнення зв'язків та дружби українського народу з братніми російським, білоруським і молдавським народами з найдавніших часів і до наших днів.

В міру дальшого соціального й економічного розвитку нашої країни, сказав у кінці доповіді президент АН УРСР, питання інтернаціоналізації досліджень набираватимуть дедалі більшої актуальності, ставатимуть багатограннішими. І завдання вчених полягає в тому, щоб своєчасно їх вивчати, ефективно використовувати у практиці комуністичного будівництва.

А. М. Шлепаков у доповіді «Утворення Союзу РСР і революційне оновлення світу» наголосив на тому, що утворення й успішний розвиток СРСР мають неминуще міжнародне значення, знаменують важливий історичний рубіж у боротьбі всього передового людства за рівноправність і дружбу народів, за революційну перебудову світу. Доповідач розкрив вплив Радянської держави на світовий революційний процес і значення досвіду розв'язання національного питання в СРСР для

зарубіжних країн. Було наведено переконливі факти виконання нашою країною своєї інтернаціональної місії.

Як на прикладі втілення в життя марксистсько-ленінського вчення з національного питання в країнах соціалізму А. М. Шлепаков посилається на досвід Чехословаччини, де в короткі історичні строки було подолано нерівність, що існувала між Чехією і Словаччиною, а також Куби, де відійшли в минуле колісь узвичаєні там расова дискримінація і ворожнеча. Їх досвід віднині став компонентом спільного надбання світового революційного руху.

З найбільшою повнотою принципово нові відносини між державами, які притаманні природі соціалізму, втілено у соціалістичній співдружності держав. Історія свідчить, що вірність принципам марксистсько-ленінізму, соціалістичного інтернаціоналізму дає можливість правильно поєднувати суто національні і спільні для всіх держав соціалізму інтереси, впевнено просуватися вперед кожній з них і всій співдружності цих країн у цілому.

У доповіді було викрито буржуазні фальсифікації історії нашої країни, національної політики КПРС, показано неспроможність спроб дискредитувати марксистсько-ленінську теорію з національного питання і радянський досвід його розв'язання, перевернути суть міжнародних відносин в СРСР. Правда, пробиваючись крізь товщу буржуазних псевдотеоретичних побудов і пропагандистської сквілібристики, резюмував А. М. Шлепаков, стає надбанням дедалі ширших мас за рубежем.

«Історичний досвід розв'язання національного питання в СРСР та ідейне протистояння двох систем» — тема доповіді Е. О. Баграмова. Народи нашої країни, керовані ленінською партією, відзначив доповідь, тісно згуртувались у могутньому Союзі Радянських Соціалістичних Республік. Ліквідація антагонізму і національного гніту, досягнення фактичної рівності націй і перемога ідеології братерства народів свідчать про величезні успіхи соціалізму в створенні нового типу національних відносин, про те, що остаточно розв'язано національне питання в тих його аспектах, в яких воно нам дісталось від капіталізму.

Досягнення СРСР у галузі національних відносин величезною мірою піднесли престиж соціалізму як єдиного ладу, здатного забезпечити вільний розвиток усіх народів, що веде не до ворожнечі між ними, а до їх братерського співробітництва. Вони справили і продовжують справляти великий вплив на хід визвольного руху в усьому світі. У цьому головна причина атак ідеологів антикомунізму на ленінську національну політику.

Мета антикомуністичної пропаганди Заходу полягає в тому, щоб підірвати зростаюче міжнародне значення ленінської національної політики. Не меншою мірою ворожі нападки продиктовані прагненням оживити націоналістичні передсуди, розхитати могутню єдність радянського народу.

Доповідь розкрив перевагу ідей інтернаціоналізму над реакційними ідеями націоналізму як вияв історичної переваги сповненого сил та енергії соціалістичного світу над світом капіталізму, що відживає свій вік.

Якщо ідеологія й політика буржуазного націоналізму, говорилося в доповіді, покликані увічнити капіталістичний лад насильства і гноблення з допомогою підступної імперіалістичної тактики «розділяй і пануй», то ідеологія й політика пролетарського інтернаціоналізму об'єднують трудящі маси незалежно від національної належності у боротьбі за соціальне та національне визволення, побудову безкласового комуністичного суспільства й утвердження братерства трудящих.

Формування національних відносин нового типу як всередині однієї держави, так і в усій системі соціалістичних держав становить іс-

тотну сторону розвитку світового соціалізму. Народи, які виходять на шлях самостійного розвитку, дедалі більше переконуються в тому, що рух від відсталості до прогресу нездійсненний без засвоєння історичного досвіду реального соціалізму в розв'язанні національного питання. Використання цього досвіду — важлива умова здійснення майбутнього всесвітнього братерського союзу вільних народів.

Під час роботи конференції відбулися засідання чотирьох секцій. З доповідями на секції «Ленінська програма з національного питання і боротьба партії за її здійснення» виступили директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, член-кореспондент АН УРСР В. І. Юрчук і завідувач кафедри Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, доктор історичних наук, професор П. М. Шморгун.

Вчені відзначили, що в документах Комуністичної партії Радянського Союзу, працях керівних діячів КПРС і Радянської держави містяться методологічно важливі оцінки історичного вкладу В. І. Леніна у марксистське вчення з національного питання, у створення й розвиток СРСР, з новою силою розкрито політичний і організаторський геній вождя революції в постанові ЦК КПРС до знаменного ювілею. Цілий ряд актуальних наукових проблем, підкреслювалося на засіданні секції, порушив у своєму глибокозмістовному вступному слові на конференції член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербинський.

Все це є важливим стимулом для поглибленої розробки проблематики, пов'язаної з практичною реалізацією у нашій країні ленінської теорії з національного питання.

У доповідях і виступах дістала широке висвітлення видатна роль В. І. Леніна у створенні Союзу РСР, його безкомпромісна боротьба за втілення принципів інтернаціоналізму в організаційному будівництві партії нового типу. Переконалий інтернаціоналіст, Володимир Ілліч послідовно й непримиренно боровся за революційне згуртування трудящих, проти будь-яких перегинів у розв'язанні національних проблем. Було глибоко розкрито висновок партії про те, що особливе місце серед епохальних досягнень першої у світі переможної соціалістичної революції займає розв'язання національного питання — одного з найбільш важливих, найдраматичніших питань історії людського суспільства.

В. І. Ленін, більшовницька партія, виступаючи за бойовий союз трудящих усіх націй і народностей, завжди відстоювали право нації на самовизначення, їх повну рівноправність. І перемога Великого Жовтня була одночасно перемогою в боротьбі за національне визволення.

Висвітлюючи радянське національно-державне будівництво у перші післяжовтневі роки, доповідачі відзначали широку і всебічну допомогу українському народові з боку В. І. Леніна, ЦК РКП(б), великого російського народу.

На секції було узагальнено історичний досвід ленінської партії у справі інтернаціонального згуртування трудящих у 1917 — 1920 рр. Цей досвід не втратив свого значення. Він і сьогодні є могутньою зброєю комуністів усіх країн у боротьбі проти націоналізму як ідейно-політичної зброї імперіалістичної реакції.

Значна увага приділялася висвітленню ленінських принципів соціалістичної федерації, які дістали найповніше втілення у створенні Союзу РСР. На секції підкреслювалося, що Конституція СРСР 1977 р. відображає неухильне зближення націй, служить дальшому зміцненню союзних начал багатонаціональної держави, органічно поєднує соціалістичний федералізм з демократичним централізмом.

Вчені розкрили значення розв'язання національного питання в нашій країні як важливого фактора побудови соціалізму. Історія не знає

іншої такої держави, яка б в історично мінімальні строки зробила стільки для всебічного розвитку та братерського єднання націй і народностей. Їх єдність сприяла успішній індустріалізації країни, колективізації сільськогосподарства і культурної революції. Сила згуртованості і взаємодопомоги народів зумовила небачене прискорення розвитку всіх республік. Ворожнеча й недовір'я у відносинах між націями поступилися місцем дружбі і взаємній повазі. У загальному строю з трудящими всіх націй країни народи колишніх національних окраїн, приречені раніше на відсталість, минувши капіталізм, зробили впевнений крок до соціалізму і в нових умовах досягли значних висот соціального прогресу.

Дружба народів СРСР, відзначалося на секції, була важливим джерелом перемоги нашої держави у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр. Народи-брати пліч-о-пліч стали на захист Радянської Батьківщини. Виявивши масовий героїзм і непохитну волю до перемоги, вони врятували світ від фашистської чуми.

Провідною на секції була тема керівної, організуючої і спрямовуючої ролі Комуністичної партії в утворенні, зміцненні й успішному розвитку Союзу РСР. Своєю послідовною теоретичною, політичною і організаторською діяльністю партія сприяла мобілізації волі й сили трудящих всіх націй і народностей країни на досягнення загальної мети — побудову соціалізму і комунізму. У справу соціального та національного визволення народів СРСР, піднесення його економіки і культури вона вклала свою невтомну працю, талант і духовне горіння, знання й організаторське мистецтво.

Доповідачі розглянули актуальні питання розвитку КППС як партії пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. Було розкрито її визначну роль у зміцненні братерського союзу народів СРСР. Підкреслювалося, що всією своєю діяльністю, цілеспрямованою ідеологічною роботою партія виховує трудящих у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, гордого почуття належності до єдиної великої Радянської Батьківщини.

У центрі уваги вчених перебували питання розвитку XXVI з'їздом КППС лєнінських ідей пролетарського інтернаціоналізму. Насамперед ішлося про те, що в процесі соціалістичного будівництва в нашій країні пролетарський інтернаціоналізм наповнювався дедалі багатшим змістом, його поняття ставало ширшим, об'ємнішим, відповідаючи новим, соціалістичним взаємовідносинам націй і народностей Радянського Союзу — взаємовідносинам дружби і співробітництва.

Сьогодні, як ніколи, міцна єдність радянських націй. Разом з тим це не означає, що всі питання в сфері національних відносин уже вирішено. Динаміка розвитку такої великої багатонаціональної держави, як Радянський Союз, народжує чимало проблем, розв'язання яких вимагає неослабної уваги партії. КППС боролася й завжди рішуче боротиметься проти таких чужих природі соціалізму проявів, як шовінізм або націоналізм, проти будь-яких націоналістичних вивихів, хай то буде антисемітизм чи сіонізм.

Життя переконує, що інтенсивний економічний і соціальний розвиток кожної з наших республік прискорює процес їх всебічного зближення. Відбуваються розквіт і взаємозбагачення національних культур, формування культури єдиного радянського народу — нової соціальної та інтернаціональної спільності. Цей процес іде у нас так, як він і повинен йти при соціалізмі: на основі рівності, братерського співробітництва і добровільності. Партія стежить суворо за додержанням цих лєнінських принципів національної політики.

Дослідники висвітлили ряд важливих питань діяльності одного з бойових загонів КППС — Компартії України. Було показано, що вона, як і всі інші республіканські партійні організації, відіграє авангардну роль у розв'язанні завдань комуністичного будівництва, послі-

довному втіленні в життя ленінської національної політики, зміцненні дружби народів. Комуністична партія України, відзначали вчені, завжди виступає як надійна опора Центрального Комітету КПРС, високо несе прапор радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, йде на чолі трудящих республіки в боротьбі за здійснення генеральної лінії єдиної ленінської партії. Значна увага приділялася узагальненню досвіду роботи партійних організацій, зокрема Донбасу, по інтернаціональному вихованню трудящих. Було висловлено цілий ряд практичних рекомендацій.

На секції вказувалося, що перед істориками стоїть відповідальне завдання дальшого поглибленого аналізу всебічної діяльності В. І. Леніна, Комуністичної партії по будівництву й розвитку радянської багатонаціональної держави, ґрунтовнішого висвітлення боротьби партії за реалізацію ленінського плану побудови соціалізму в СРСР, і зокрема на Україні. Поряд з цим підкреслювалося, що особливої уваги науковців заслуговує фундаментальна дванадцятитомна біографічна хроніка В. І. Леніна, яка містить величезний документальний матеріал і по невичерпній темі «Ленін і Україна».

Вчені республіки вважають своїм першочерговим обов'язком реалізацію завдань, поставлених товаришем В. В. Щербиньким перед суспільствознавцями, зокрема істориками. Велике значення для соціальної практики має ретельний аналіз усього нового, що привносить життя у сферу національних відносин. Серйозним теоретичним і практичним завданням є дослідження ролі КПРС у розробці і здійсненні національної політики на етапі розвинутого соціалізму, впливу її економічної і соціальної політики на цю сферу суспільних відносин.

Друга секція — «Єдиний народногосподарський комплекс — матеріальна основа дружби і співробітництва народів СРСР». У доповідях на секції проректора Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, члена-кореспондента АН УРСР А. А. Чухна і віце-президента АН УРСР, академіка АН УРСР І. І. Лукінова, а також у виступах інших учених було проаналізовано розвиток економічної інтеграції в господарському житті народів СРСР, що дедалі посилюється і виступає як міцний матеріальний фундамент їх монолітної єдності. Особлива увага приділялася виробленню конструктивних заходів для переведення нашої економіки на рейки інтенсифікації, підвищення ефективності та якості, тобто проблемам практичного здійснення курсу XXVI з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу в цій галузі, Продовольчої програми країни.

На секції було розкрито місце та роль союзних і республіканських цільових комплексних програм у системі народногосподарських планів. Йшлося про дослідження проблем удосконалення галузевого і регіонального управління індустріальним розвитком. Висвітлювався розвиток агропромислового комплексу Радянської України у складі агропромислового комплексу СРСР. Значну увагу було приділено соціально-економічним перетворенням у західних областях Української РСР, які є реальним втіленням ленінської національної політики КПРС у життя.

На секції висловлено ряд пропозицій по вдосконаленню методів економічного управління, збалансованого розвитку економіки, шляхів ефективної реалізації загальносоюзних, республіканських, галузевих і регіональних комплексних програм.

На третій секції розглядалися питання з теми «Соціально-політичні та ідейно-моральні основи інтернаціональної єдності радянського суспільства». Центральне місце у доповідях директора Інституту філософії АН УРСР, члена-кореспондента АН СРСР, академіка АН УРСР В. І. Шинкарука і директора Інституту держави і права АН УРСР, академіка АН УРСР Б. М. Бабія та інших виступах зайняло з'ясування соціальних і світоглядних джерел інтернаціональної єдності народів

СРСР і становлення інтернаціональної свідомості як елемента комуністичного світогляду. Було обґрунтовано його зростаючу роль у розв'язанні завдань формування нової людини на етапі розвинутого соціалізму, обговорено проблеми вдосконалення державних і соціально-політичних основ зближення націй і народностей СРСР.

Значна увага приділялася узагальненню практики роботи партійних організацій по комуністичному вихованню різних категорій трудящих. Висвітлювався, зокрема, досвід роботи в цілому партійних організацій України по патріотично-інтернаціональному вихованню учнів середніх шкіл, а також Київської міської і Львівської обласної парт-організацій — по інтернаціональному вихованню художньої та наукової інтелігенції.

На секції «Пролетарський інтернаціоналізм — один з найважливіших принципів ленінізму» доповідачами виступили завідувача сектором Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, доктор історичних наук Л. П. Нагорна і заступник директора Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, доктор філософських наук, професор В. В. Косолапов. Учені зосередили увагу на аналізі змісту принципу пролетарського інтернаціоналізму, його реалізації в повсякденній діяльності Комуністичної партії, у практиці ідеологічної роботи партійних організацій республіки.

У виступах було розкрито значення радянського досвіду розв'язання національного питання для соціалістичних країн. Поряд з цим підкреслювалося, що інтернаціональна єдність радянського народу є найважливішим джерелом прискорення соціального і науково-технічного прогресу суспільства розвинутого соціалізму. Важливе місце було відведено питанням критики буржуазної фальсифікації національних відносин в СРСР, інтернаціональної єдності радянського суспільства. Показано неспроможність буржуазних і опортуністичних перекирвань теорії і практики інтернаціонального та патріотичного виховання, інтернаціональної суті радянського способу життя, інтернаціоналізму політичної культури радянського народу.

Конференція, присвячена 60-й річниці утворення СРСР, стала важливою подією в науковому житті Української РСР. У заключному слові кандидата в члени Політбюро, секретаря ЦК Компартії України О. С. Капто відзначалося, що могутній імпульс справді творчій і цілеспрямованій розмові на науковому форумі дало якраз і глибоке вступне слово члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького. На конференції розглянуто широке коло актуальних проблем, зв'язаних із здійсненням у нашій країні ленінської програми з національного питання, зростанням ролі керівної, спрямовуючої і організуючої діяльності КПРС у розвитку націй і народностей нашої країни. Поряд із розглядом теоретичних питань значну увагу було приділено практичним завданням здійснення рішень XXVI з'їзду КПРС, травневого (1982 р.) Пленуму Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу. Висловлено ряд цінних рекомендацій, спрямованих на подальше підвищення ефективності ідеологічної роботи в республіці, посилення її наукових основ.

Республіканська наукова конференція була ґрунтовним звітом суспільствознавців про свою роботу напередодні 60-річчя утворення СРСР.

XXVI з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

Л. П. НАГОРНА (Київ)

ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИМИ І НАЦІОНАЛЬНИМИ ПРОЦЕСАМИ В СУСПІЛЬСТВІ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Корінним принципом національної політики КПРС, її стрижнем є забезпечення гармонійного поєднання інтернаціональних і національних начал. Від рівня теоретичної і організаторської діяльності Комуністичної партії та її бойових загонів залежить інтернаціоналістська спрямованість внутрінаціонального та міжнаціонального розвитку в суспільстві розвинутого соціалізму. Керівництво інтернаціональними і національними процесами наша партія розглядає як важливу складову частину наукового управління всім суспільним організмом. В матеріалах XXVI з'їзду КПРС приділено багато уваги розкриттю діалектики інтернаціонального і національного в радянському суспільстві, аналізу соціально-класових і національних відносин в умовах розвинутого соціалізму, показу ролі КПРС у дальшій консолідації нової історичної спільності людей — радянського народу.

Теорія і практика будівництва соціалізму й комунізму не тільки підтверджує правильність марксистсько-ленінського вчення про нації і національні відносини, але й збагачує його новими теоретичними висновками і узагальненнями. До числа таких висновків належить, безумовно, конкретизація концепції розвинутого соціалізму як концепції формування безкласового соціалістичного суспільства.

Висновок про те, що становлення безкласової структури суспільства в головному і основному відбудеться в історичних рамках зрілого соціалізму, ставить перед теоретичною думкою партії ряд нових проблем, в тому числі й таких, що входять у сферу національної політики і національних відносин у СРСР. Вирівнювання соціальних відмінностей в територіальному плані, співвідношення темпів стирання класових відмінностей і міжнаціональних граней — це питання повсякденної практики комуністичного будівництва, і в міру просування суспільства по шляху до комунізму їх значимість буде, безумовно, зростати.

Необхідність чіткого регулювання класових і національних відносин у країні визначається насамперед тими об'єктивними процесами, які відбуваються в суспільстві розвинутого соціалізму. Зростаючі масштаби соціалістичного виробництва, зміна форм організації величезного виробничого апарату, нові форми планування, що впливаються у створення комплексних програм — все це веде до інтенсифікації внутрісуспільних зв'язків. З процесами індустріалізації виробництва, що протікають в інтернаціональних формах, тісно зв'язані процеси урбанізації, які виступають як могутній стимул дальшого зближення соціалістичних націй і народностей.

Для розвинутого соціалістичного суспільства характерні високий рівень консолідації кожної нації і народності, прогресивні зрушення в їх соціальній структурі, інтенсифікація обміну матеріальними і духов-

ними цінностями між ними, поглиблення і розширення їх співробітництва. Зростає цементуюча роль нової історичної спільності — радянського народу, дальшого розвитку набувають загальнорадянські риси у способі життя. Інтернаціоналізація суспільного життя справляє дедалі більший вплив на кожного члена суспільства, формуючи єдині суттєві риси соціалістичного типу особи.

Всі ці процеси, як підкреслив Леонід Ілліч Брежнев у привітанні учасникам Всесоюзної науково-практичної конференції в Ризі (червень 1982 р.), стимулюють дальше зближення всіх націй і народностей СРСР. «Рівність породжує довір'я, довір'я — взаєморозуміння і ще тісніше співробітництво в усіх галузях комуністичного творення»¹. Істотні якісні зміни відбуваються в самому змісті дружби народів, в характері їх відносин. Спільними зусиллями всіх народів країни втілюються в життя великі комплексні програми, створюються нові територіально-виробничі комплекси. Могутніми інтернаціоналізуючими факторами є розвиток інформаційної служби із застосуванням електронно-обчислювальних машин, використання автоматичних систем управління, розвиток сучасних засобів зв'язку. Це неминуче веде за собою посилення рухомості населення, створення багатонаціональних трудових колективів, широкий обмін кадрами між республіками.

Отже, поглиблення інтернаціоналізації всіх сфер суспільного життя має об'єктивний характер, що визначається кінцем кінцем вдосконаленням продуктивних сил і виробничих відносин. Величезна і все зростаюча роль у дальшому розвитку інтернаціональної спільності трудящих належить і суб'єктивному фактору — цілеспрямованій діяльності Комуністичної партії, що ґрунтується на науковому розумінні і використанні об'єктивних закономірностей розвитку соціалізму. Комплексний підхід КПРС до розвитку суспільства як єдиного соціального організму, єдність її економічної і соціальної політики відкривають величезні можливості для постійного вдосконалення всіх суспільних відносин.

Природно, що загальні проблеми наукового керівництва з боку КПРС соціально-економічними і політичними процесами величезною мірою охоплюють також і сферу національних відносин. І все таки національні відносини є окремим об'єктом соціального управління. Своєрідність національної сфери вимагає від партії конкретно-історичного підходу до елементів, які входять до її складу. Головна мета наукового управління національними відносинами полягає в тому, щоб максимально використовувати можливості соціалізму для забезпечення незмінного курсу ленінської національної політики, — курсу на нарощування матеріального і духовного потенціалу кожної республіки і разом з тим його максимальне використання для гармонійного розвитку всієї країни².

Динамічний розвиток суспільства зрілого соціалізму диктує необхідність неухильного зростання ролі партії в усіх сферах суспільного життя. Зростання керівної ролі КПРС у розвитку націй і національних відносин виявляється насамперед у збагаченні її теоретичного арсеналу — скарбниці ідей і принципів пролетарського інтернаціоналізму, у неухильному вдосконаленні всіх аспектів національної політики, у забезпеченні такого спрямування суспільного розвитку, за якого стає неможливим ні ігнорування, ні роздування національних особливостей. При цьому КПРС виходить з того, що загальні принципи наукового керівництва життям багатонаціональної країни не тільки не протистоять національним особливостям, а, навпаки, найповніше втілюються в життя саме на основі врахування цих особливостей. «Правильне, основане на марксистсько-ленінських принципах партійне керівництво

¹ Рад. Україна, 1982, 28 черв.

² Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС. — К., 1981, с. 66.

сферою національних відносин — невідмінна умова прогресу багатонаціонального соціалістичного суспільства»³, — підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік».

Наукове управління інтернаціональними і національними процесами в суспільстві розвинутого соціалізму являє собою, таким чином, важливу частину управління всім соціалістичним суспільним організмом. Вважаючи основним завданням своєї національної політики оптимальне поєднання інтересів кожної з радянських націй і народностей із спільними інтересами всього радянського народу, вдосконалення конкретних форм співробітництва радянських народів і зміцнення їх інтернаціональної єдності, партія використовує для цього систему економічних підойм, механізм соціального регулювання, могутній арсенал ідейно-виховних засобів. Всесірно розвиваючи творчу ініціативу трудящих, КПРС ставить і розв'язує завдання, що мають життєво важливе значення для всіх націй і народностей країни і вимагають об'єднання зусиль всіх членів суспільства. Комуністи всіх республік СРСР становлять авангард нової історичної спільності людей — радянського народу.

Головні тенденції розвитку суспільних, серед них і національних відносин у суспільстві розвинутого соціалізму зв'язані з вдосконаленням єдиного народногосподарського комплексу — сучасної системи виробництва, обігу і використання суспільного продукту. Розвиток цієї складної взаємодіючої системи, що включає галузеві, паливно-енергетичний і агропромисловий комплекси, а також комплекс виробничої інфраструктури, здійснюється на широкій програмно-цільовій основі. Господарства союзних республік виступають при цьому як органічні компоненти загальної системи. Відносини між республіками в рамках єдиного народногосподарського комплексу — це відносини єдиного господарства, єдиних критеріїв розподілу.

Самовідданою працею радянських людей у нашій країні створено величезний промисловий і науково-технічний потенціал. СРСР має національне багатство, яке досягає 2,9 трильйона крб. (не рахуючи вартості землі, надр і лісів). За роки Радянської влади воно зросло більш як у 30 разів. Загальна вартість основних виробничих фондів на кінець 1981 р. досягла 1,2 трильйона карбованців. Варто відзначити, що в нашій країні виробничі фонди подвоюються практично кожні десять років, в той час як для такої ж збільшення США знадобилося близько 20, Великобританії — 19, ФРН — 16 років⁴.

Єдиний народногосподарський комплекс виступає сьогодні як матеріальна основа дружби і братерства радянських народів. Вийшовши на приблизно однаковий рівень економічного розвитку, радянські республіки спільно розв'язують ключову проблему дальшого розвитку радянського суспільства — проблему інтенсифікації виробництва. Вона вирішується партією на шляхах дальшого поглиблення суспільного характеру виробництва, його диференціації і інтеграції на всіх рівнях. Ускладнюється галузева структура економіки, укрупнюється первинний осередок народного господарства, формується його єдина інфраструктура.

Особливу увагу КПРС звертає на вдосконалення територіального поділу праці між радянськими республіками. XXVI з'їздом КПРС висунуте важливе завдання — «забезпечити поліпшення розміщення продуктивних сил з метою підвищення ефективності суспільного виробництва на основі дальшої спеціалізації та пропорціонального розвитку господарства союзних республік і економічних районів у єдиному на-

³ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 р. — К., 1982, с. 13.

⁴ Правда, 1982, 24 мая.

родногосподарському комплексі країни»⁵. З'їзд поставив перед партією і радянським народом завдання ширше використати цільові комплексні програми як складові частини державних перспективних планів економічного і соціального розвитку, що передбачають концентрацію природних і трудових ресурсів, єдність галузевого і територіального принципів у розвитку народного господарства.

Необхідність раціонального розміщення продуктивних сил зростає у зв'язку з тим, що природні ресурси в СРСР розміщені нерівномірно. 90% загальносоюзних запасів вугілля, 80% гідроресурсів, природного газу, 50% залізної руди, 77% водних ресурсів країни зосереджені у східних областях СРСР, переважно у Східному і Західному Сибіру⁶. Цим продиктований курс партії на посилене нарощування економічного потенціалу східних районів, підвищення їх ролі у промисловому виробництві. Особливо важливе значення надається при цьому розвитку існуючих і формуванню нових територіально-виробничих комплексів — Західно-Сибірського, Кансько-Ачинського, Південно-Якутського та інших⁷.

Нині, коли в рамках єдиного народногосподарського комплексу досягнуто фактичної економічної рівності радянських республік, саме з такої загальноекономічної, народногосподарської точки зору розв'язуються всі конкретні питання розвитку виробництва в національних республіках. При цьому враховується специфіка кожної республіки. Оскільки й нині існує певна різниця в темпах розвитку промисловості, партія дбає про подальше вирівнювання рівнів економічного розвитку республік. При цьому забезпечується випередження темпів розвитку економіки в тих республіках, в яких раніше промисловість була менш розвинута, або там, де планується спорудження промислових об'єктів загальносоюзного значення. Якщо основні виробничі фонди в середньому по країні зросли за десяту п'ятирічку на 43%, то в Білоруській РСР — 49, Узбецькій — 54, Туркменській — 52%⁸.

Вирівнювання рівнів економічного розвитку радянських республік досягається зміною структури народного господарства в окремих з них, збільшенням питомої ваги промисловості, робітничого класу. Якщо в 1959 р. робітники з сім'ями були найбільш численною групою населення лише в 6 союзних республіках, то в 1970 р. — 13, а в 1975 р. — в усіх республіках⁹.

Могутнім важелем подальшого вирівнювання рівнів економічного розвитку у радянських республік виступає єдиний загальносоюзний бюджет. Закони про Державний бюджет СРСР, що приймаються щорічно Верховною Радою СРСР, диференціюють відрахування від загальносоюзних податків і прибутків в державні бюджети союзних республік. Так, в бюджети ряду середньоазіатських республік повністю надходять відрахування від прибуткового податку з населення. В такий спосіб забезпечуються умови для освоєння нових районів, що вимагають великих капіталовкладень. «Основними напрямками економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року» передбачено, зокрема, здійснення великих робіт по розвитку паливно-енергетичної і сировинної бази в Казахстані, більш повне використання трудових і природних ресурсів, виробничих потужностей в республіках Середньої Азії, подальше освоєння гідроенергоресурсів Північного Кавказу і Закавказзя. Турбота партії про оптимальне включен-

⁵ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 219.

⁶ Великая сила интернационального единства (Деятельность КПСС по дальнейшему укреплению интернационального единства и развитию сотрудничества народов СССР). — М., 1979, с. 55.

⁷ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 223, 224.

⁸ Правда, 1982, 24 мая.

⁹ Развитие советского народа — новой исторической общности. — М., 1980, с. 110.

ня в господарський обіг природних багатств, більш ефективно використання людських ресурсів — це також, зрештою, турбота про розквіт кожної з радянських республік, про її економічний і соціальний прогрес.

Братське співробітництво, дружба, взаємодопомога народів забезпечили справді вражаючі темпи розвитку всіх без винятку радянських республік. За неповні 60 років — з часу утворення СРСР до 1981 р. — загальний обсяг промислової продукції СРСР зріс у 514 раз. За цей же час у Вірменській РСР він зріс у 1008 раз, у Молдавській — 903, Казахській — 902, Таджикиській РСР — 874 рази¹⁰.

Стрімкими темпами розвивається економіка Української РСР. Тільки за роки десятої п'ятирічки випуск промислової продукції зріс тут на 123 млрд. крб. — майже на третину¹¹. За добу в нашій республіці видобувається 345 тис. т залізної руди, 524 тис. т вугілля, виробляється 633 млн. кіловат-годин електроенергії, 144 тис. т сталі, 567 автомобілей, 365 тракторів, 7268 телевізорів, багато іншої продукції¹². Республіка має нині такий промисловий потенціал, який мала вся країна менш як чверть століття тому; на її частку припадає майже п'ята частина союзного сукупного суспільного продукту. Частка України у загальносоюзному виробництві сталі і прокату становить майже 40%, у виробництві вугілля й газу — третину, у видобутку залізної руди — понад половину¹³.

Зрозуміло, що ці цифри неможливо розглядати як досягнення однієї лише України, у відриві від того вкладу, який вносять у розвиток її економіки всі радянські республіки. У кожному виробі, що зійшов з конвейера на Україні, в новобудовах республіки, втілено сукупну працю багатьох виробничих колективів країни. Так, у спорудженні Кременчуцької ГЕС брали участь 820 підприємств з 12 союзних республік. Її зводили представники 41 національності¹⁴, у виготовленні львівських автобусів беруть участь понад 600 підприємств країни¹⁵. За рахунок поставок з братніх республік Україна забезпечує на одну чверть потреби розміщеної на її території індустрії, у тому числі легкої і деревообробної — наполовину, машинобудування і легкої промисловості — більш ніж на 40%¹⁶. Водночас Україна постачає іншим республікам значну частину продукції машинобудування, чорної металургії, вугільної і хімічної промисловості, цукру та інших продуктів.

Масштаби економічного співробітництва радянських республік з кожним роком стають все більш різнобічними і багатоплановими. За даними міжгалузевого балансу, в матеріальному виробництві Казахської РСР використовується продукція 96 галузей інших районів країни. Водночас Казахстан постачає свою продукцію для 74 галузей економіки інших республік. Молдавська РСР одержує з 14 республік продукцію 93 галузей, відправляючи їм у свою чергу продукцію для 72 галузей. Поставки в Грузинську РСР здійснюють 100 галузей всіх союзних республік, 82 галузі цих республік одержують продукцію з Грузії¹⁷.

Ще більш складною є економічна взаємодія між республіками, якщо розглядати її на рівні окремих підприємств. Так, Мінський авто-

¹⁰ Правда, 1982, 24 мая.

¹¹ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. — К., 1981, с. 8.

¹² Щербицкий В. В. В едином строю — к великой цели.—Агитатор, 1982, № 10, с. 3.

¹³ Радянська Україна. Соціально-економічний довідник.— К., 1980, с. 21—22.

¹⁴ Щербицкий В. В. Образование и развитие Союза ССР — важный фактор расцвета и сближения социалистических наций. — Вопросы истории КПСС, 1982, № 1, с. 3.

¹⁵ Великая сила интернационального единства, с. 113—115.

¹⁶ Щербицкий В. В. Великая сила братского единения. — Коммунист, 1979, № 1, с. 34.

¹⁷ Правда, 1982, 24 мая.

завод відправляє свою продукцію майже у 7 тис. адрес. Його поставщиками виступають 1100 підприємств країни. З Ярославля в Мінськ надходять двигуни і шини, з Уралу — метал, з України — вугілля, з Карелії — ліс¹⁸.

Складність економічних зв'язків в межах єдиного народногосподарського комплексу вимагає вдумливого поєднання галузевого і територіального управління виробництвом. За останні роки чимало зроблено в справі розширення прав республіканських і місцевих органів в управлінні народним господарством, у тому числі і по галузях союзного підпорядкування. Утворено комісію Ради Міністрів СРСР з питань розвитку західносибірського нафтогазового комплексу, міжвідомчу комісію при Держплані СРСР з місцезнаходженням в Тюмені. Партія надає великого значення створенню такої територіальної системи управління, яка б якнайповніше враховувала національно-державний устрій СРСР. Як підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», централізоване планування в поєднанні з широкою ініціативою союзних і автономних республік, автономних областей і округів дає змогу забезпечувати збалансований і ефективний розвиток радянської економіки. Як на неодмінну вимогу справді партійного, інтернаціоналістського підходу до справи постановою вказує на необхідність розв'язувати всі економічні і соціальні завдання в першу чергу з загальнодержавних позицій, боротися з будь-якими проявами місництва і відомчості¹⁹.

Випробувана у спільному горнілі боротьби і праці, дружба радянських народів цементується нині у спільній боротьбі за виконання рішень XXVI з'їзду КПРС, накресленої ним програми комуністичного будівництва. Як дійовий фактор інтернаціонального згуртування трудящих партія розглядає соціалістичне змагання. Поряд із всесоюзним змаганням, патріотичними починаннями шириться й поглиблюється змагання споріднених і суміжних підприємств, будов, колективів транспорту, колгоспів, радгоспів, районів, міст, областей на договірних засадах. Дедалі більшого розмаху набуває змагання між республіками. На Україні в це змагання включилися 250 районів, 3492 підприємства і організації, 819 радгоспів і колгоспів. Вони змагаються з 328 районами, 4010 підприємствами й організаціями, 841 колгоспом і радгоспом в інших республіках. У міжреспубліканському змаганні, крім цього, беруть участь усі області Української РСР і 40 міст²⁰.

На протязі ряду років змагаються, зокрема, київські заводи верстатів-автоматів ім. М. Горького, «Точелектроприлад» ім. 50-річчя Ленінського комсомолу України, виробниче об'єднання «Завод «Арсенал» ім. В. І. Леніна» з московськими заводами «Красный пролетарий», ім. О. І. Єфремова, «Динамо», «Авангард»; Київський завод «Червоний екскаватор» — з Таллінським екскаваторним і Мінським тракторним заводами; завод «Укркабель» — з «Єреванкабелем»; виробничі об'єднання ім. С. П. Корольова і «Більшовик» — із спорідненими підприємствами Москви, Вільнюса та Мінська; київський «Метробуд» — з московськими, бакинськими, ереванськими, ташкентськими й мінськими метробудівцями²¹.

Широкої популярності в країні набув організований партією, її бойовими загонами в республіках рух за виконання інтернаціонального обов'язку щодо своєчасності і якості міжреспубліканських поставок.

¹⁸ Советская Белоруссия, 1979, 6 нояб.

¹⁹ Див.: Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 8.

²⁰ Панібудьласка В. Ф. XXVI з'їзд КПРС і дальше зміцнення братерської дружби народів СРСР. — УІЖ, 1981, № 6, с. 10—11.

²¹ Богданов О. Т. Участь виробничих колективів Києва у міжреспубліканському соціалістичному змаганні (1971—1980 рр.). — УІЖ, 1982, № 5, с. 93.

Трудащі всіх республік підхопили і розвинули ініціативу кращих трудових колективів, що стали на ударну трудову вахту під девізом «60-річчю СРСР — 60 ударних трудових тижнів».

Основою змістом міжреспубліканського соціалістичного змагання є обмін передовим виробничо-технічним досвідом, високопродуктивними прийомами праці новаторів і передовиків виробництва. Партія уважно вивчає все те нове і прогресивне, що з'являється в республіках, підтримує передові починання, нові форми боротьби за підвищення продуктивності праці. На травневому (1982 р.) Пленумі ЦК КПРС дістав високу оцінку досвід управління агропромисловими об'єднаннями, здобутий у ряді районів Російської Федерації, України, Грузії, Латвії, Естонії. КПРС надає великого значення інтернаціональному згуртуванню трудящих у справі реалізації схваленої пленумом Продовольчої програми СРСР. Водночас виконання цього важливого завдання послужить справі дальшого зміцнення дружби народів СРСР, інтернаціональної єдності радянського суспільства.

В умовах розвинутого соціалізму значно зростає роль соціальної політики у розвитку національних відносин. Створення суспільства, в якому не буде класового поділу, стане важливою віхою і у дальшому розвитку процесу поступового, дедалі повнішого зближення націй на справді демократичній, інтернаціоналістській основі. В контексті соціальної політики партія розв'язує такі важливі завдання, як формування оптимальних для кожної республіки соціальних структур, підвищення добробуту, розвитку освіти і культури трудящих, управління внутрі- і міжреспубліканською міграцією. Істотний вплив на розвиток інтернаціональних і національних процесів справляють заходи партії, спрямовані на перерозподіл трудових ресурсів, її кадрова політика, що виходить з об'єктивної потреби міжреспубліканського обміну кадрами.

Чітке регулювання класових і національних відносин в країні значною мірою залежить від темпів, якими в кожній республіці йде процес зближення класів і соціальних груп. Важливим показником при цьому виступає вирівнювання соціального складу населення в усіх союзних республіках, підвищення питомої ваги робітничого класу. Саме робітничий клас найбільш інтернаціоналістський клас за своєю суттю, відіграє вирішальну роль у процесі зближення всіх націй і народностей нашої країни».

Протягом 70-х років помітно зросли всі національні загопи робітничого класу, особливо в тих республіках, де питома вага його в структурі населення була нижчою за загальносоюзну. Проте питання дальшого поповнення національних загонів робітничого класу кваліфікованими кадрами КПРС розглядає як одне з найважливіших своїх завдань. На необхідність підвищення питомої ваги робітників корінних національностей у складі робітничого класу звернув увагу XXVI з'їзд партії. На здійснення цього завдання спрямована система заходів, що передбачають вирівнювання соціальних відмінностей у територіальному плані, правильну профорієнтацію молоді, боротьбу проти проявів місництва у кадровій політиці.

Як важливе соціально-економічне і політичне завдання розглядає партія залучення молоді з республік Середньої Азії, ряду районів Кавказу, де є надлишок робочої сили, на будови Сибіру, Далекого Сходу, Нечорнозем'я. «Ці будови,— відзначив кандидат у члени Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК КПРС Б. М. Пономарьов у доповіді на Всесоюзній науково-практичній конференції в Ризі 28 червня 1982 р.,— не тільки віхи дальшого зміцнення економічної могутності СРСР, але й нові маршрути дружби наших народів»²²⁻²³.

²²⁻²³ Пономарев Б. Н. Ленинская национальная политика КПСС на этапе развитого социализма и ее международное значение. М., 1982, с. 21.

Важливим фактором поглиблення інтернаціональної єдності народів СРСР є послідовне проведення принципів соціалістичного інтернаціоналізму в багатонаціональній радянській державі. Соціалістичний лад забезпечив всебічний розвиток у нерозривній єдності союзної державності і національної державності республік на основі принципів демократичного централізму і соціалістичного федералізму, радянської соціалістичної демократії. Розквіт і зближення всіх націй і народностей країни перебувають у нерозривному взаємозв'язку з поглибленням соціалістичної демократії. Цей висновок, зроблений у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», являє собою новий творчий вклад у марксистсько-ленінську теорію націй і національних відносин.

Глибокий демократизм радянської федерації, її відповідність інтересам і прагненням всіх національностей, об'єднаних у Союзі РСР, знайшли всебічне відбиття в Конституції СРСР, Конституціях союзних і автономних республік. Визначивши роль і місце Союзу РСР як єдиної союзної багатонаціональної держави, що органічно включає різні форми соціалістичної національної державності радянських народів, Конституція СРСР узагальнила великий досвід радянського державного будівництва, законодавчо завершила процес складання політичної системи розвинутого соціалізму.

Не вносячи істотних змін у форми радянської федерації, що склалися історично, Конституція СРСР знаменує дальший послідовний розвиток принципів соціалістичного інтернаціоналізму у загальнонародній державі. Вона відбила як посилення федеральних начал, зумовлене насамперед завданнями розвитку соціалістичного суспільного виробництва, так і вдосконалення інститутів радянської національної державності, поглиблення їх інтернаціонального змісту. Посилюючи гарантії суверенних прав республік, Конституція підвищує їх роль у розв'язанні загальнонародних завдань.

3 року в рік поглиблюються процеси інтернаціоналізації в самій КПРС, в партійних організаціях союзних і автономних республік, автономних областей і автономних округів. На 1 січня 1982 р. серед 17 769 668 членів і кандидатів у члени КПРС було 10 632 476 росіян, 2 846 112 українців, 667 865 білорусів, 411 282 грузини, 292 651 азербайджанець тощо²⁴. Всього КПРС об'єднує у своїх рядах представників понад 100 націй і народностей.

Демократія при соціалізмі немислима без сильної, авторитетної державної влади, яка користується повним довір'ям народу. Яскравим виявом спільності політичного життя всіх націй і народностей країни стали Ради народних депутатів, в яких справжню школу соціалістичного інтернаціоналізму проходять 2,3 млн. народних обранців. У Верховній Раді СРСР представлені депутати 61 національності, у Верховних Радах союзних республік — 66, у Верховних Радах автономних республік — 52, у місцевих Радах народних депутатів — понад 100 національностей²⁵. Ці дані начисто спростовують вигадки буржуазної пропаганди про нібито «фіктивний» характер радянського федералізму, про «політичне панування» росіян над іншими народами країни.

Союзні республіки беруть активну участь у розв'язанні питань загальнодержавного значення. Їм надане право законодавчої ініціативи у Верховній Раді СРСР. Найважливіші проекти державних актів Союзу РСР до їх подання на затвердження загальносоюзними органами розсилаються в союзні республіки на обговорення. Тільки за останні роки в республіках розглядалися проекти таких актів, як закони про громадянство, про народний контроль, про прокуратуру, про охорону

²⁴ Правда, 1982, 5 юлія.

²⁵ Правда, 1982, 24 мая.

атмосферного повітря, про охорону і використання тваринного світу, основи житлового законодавства²⁶.

Досвід показав, що Союз РСР — це динамічна й ефективна форма державного об'єднання радянських націй і народностей, розрахована на весь історичний період поступового переростання соціалістичної державності в комуністичне громадське самоврядування. Радянський федералізм покликаний і надалі служити інструментом наукового управління національними відносинами, засобом подолання пережитків націоналізму і національної обмеженості, зняття інтернаціонального і патріотичного виховання трудящих. Виявляючи турботу про дальше поглиблення інтернаціонального характеру національної державності, КПРС успішно розв'язує завдання більш активного залучення інонаціонального населення до участі в суспільному житті республік. XXVI з'їзд партії акцентував увагу на необхідності послідовного додержання ленінських принципів кадрової політики, належного представництва в партійних і державних органах республік усіх народів, що їх населяють.

Багато уваги приділяє КПРС питанням зміцнення ідейно-морального потенціалу суспільства розвинутого соціалізму, формуванню інтернаціоналістської свідомості радянських людей. Соціально-моральні цінності соціалізму — колективізм, соціалістичний гуманізм, пролетарський інтернаціоналізм і радянський патріотизм, історичний оптимізм, комуністична переконаність — спільне інтернаціональне надбання всього радянського народу. При цьому вимоги і принципи соціалістичного інтернаціоналізму — солідарність, рівність, рівноправність людей незалежно від расової і національної належності, інтернаціональна відповідальність, повага до національних почуттів і такт у питаннях національних відносин — є яскравим показником моральної і політичної зрілості соціалістичного суспільства і його членів. Одночасно вони дають надійний критерій для уважного і вдумливого відбору всього цінного, що міститься в скарбниці духовної культури кожного з братніх народів і для синтезу цих цінностей у духовній культурі єдиного радянського народу.

XXVI з'їзд КПРС дав чіткі методологічні настанови з питань співвідношення інтернаціонального і національного в духовній культурі суспільства розвинутого соціалізму. Процес взаємозбагачення національних культур і формування на цій основі культури єдиного радянського народу, підкреслювалось у Звітній доповіді ЦК, іде у нас так, як він і повинен іти при соціалізмі: на основі рівності, братерського співробітництва і добровільності²⁷. Послідовне втілення принципів інтернаціоналізму у внутрішній і зовнішній політиці КПРС, інтернаціоналістська ідеологія, почуття загальнонаціональної гордості радянської людини сприяють засвоєнню загальнозначущих досягнень культури кожного з народів іншими, прискорюючи тим самим загальний духовний прогрес радянського суспільства. На цій основі долаються залишки таких чужих природі соціалізму явищ, якими є націоналістичні збочення у будь-яких їх проявах і різновидах.

На формування ідейно-морального потенціалу радянського суспільства величезний вплив справляє високий рівень освіченості радянських людей. Як важливий рубіж охарактеризовано у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їзду партії перехід до обов'язкової загальної середньої освіти. Уже до середини 70-х років досягнута практично однакова серед школярів усіх національностей частка старшокласників, у той час як ще у 1950 р. найбільша частка їх (у грузин) і найменша (у молдаван) різнилася у шість разів²⁸. Партія проявляє постійну турботу

²⁶ Правда, 1982, 26 февр.

²⁷ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 68.

²⁸ Правда, 1982, 9 юля.

про те, щоб усі громадяни незалежно від расової і національної належності користувалися рівними правами в одержанні освіти, вільно обирали мову навчання.

На благодатному ґрунті зрілого соціалізму зростає і міцніє єдина інтернаціональна культура радянського народу, яка служить усім трудящим, виражає їх спільні ідеали. Соціалістична змістом, різноманітна своїми формами, інтернаціоналістська духом і характером, вона являє собою органічний сплав створюваних всіма народами духовних цінностей. Яскраве уявлення про її розквіт дає приклад Радянської України. В республіці працює 29,6 тис. палаців культури і клубів, 65 тис. бібліотек, 29,7 тис. кіноустановок²⁹. При цьому розвиток єдиної інтернаціональної культури не тільки не виключає, але, навпаки, передбачає розквіт самобутності, індивідуальних можливостей кожного національного творчого колективу. Кожний з 84 професійних творчих колективів, що працює на Україні, має своє творче обличчя; те саме можна сказати і про кожен з 256 самодіяльних театрів. «Понад сімдесятьма мовами, — пише відомий український прозаїк, лауреат Державної премії СРСР Павло Загребельний, — творять письменники нашої країни, понад сімдесят барв, національних традицій, культур древніх і зовсім молодих зливаються в один могутній потік, об'єднуються ідеями дружби й братерства під прапором соціалістичного реалізму, народженого новим суспільством справедливості і прогресу»³⁰.

Величезним здобутком соціалізму стало подолаття мовного бар'єру між народами, здійснене не шляхом підміни багатьох мов однією, а шляхом розвитку соціальних функцій усіх мов і поширення російської мови як мови міжнародного спілкування. Тільки за 9 років, що розділяють два останні переписи населення, група осіб неросійської національності, які вказали, що вони вільно володіють російською мовою як другою, зросла майже на 20 млн. чол., а її питома вага в загальній кількості неросійського населення країни зросла з 37 до 49%³¹⁻³². Всебічно враховуючи цей факт у своїй мовній політиці, партія дбає про розвиток двомовності, стимулює вивчення російської мови в національних республіках, сприяє дальшому розширенню суспільних функцій національних мов. Корисні рекомендації виробила, наприклад, проведена в Ташкенті в 1979 р. Всесоюзна науково-теоретична конференція «Російська мова — мова дружби і співробітництва народів СРСР».

Розвинутий соціалізм знаменує собою новий ступінь інтернаціоналістської зрілості радянського суспільства. Висока інтернаціоналістська свідомість і самосвідомість радянських людей становить величезний ідейно-моральний потенціал, який партія невтомно зміцнює і примножує. Система інтернаціонального і патріотичного виховання, яка склалася в нашій країні, є своєрідним регулятором взаємозв'язку національної самосвідомості кожної людини з соціалістичною, інтернаціоналістською свідомістю як рисою суспільної свідомості. Інтернаціональне виховання виступає при цьому не лише як об'єктивна закономірність розвинутого соціалізму, але й як найважливіший обов'язок кожної радянської людини, закріпленій законодавством соціалістичної загальнонародної держави.

У своїй роботі по інтернаціональному вихованню трудящих партія виходить з того, що її дієвість багато в чому зумовлена станом морально-психологічного клімату в трудових колективах, наполегливою боротьбою проти антиподів соціалістичного способу життя, проти міщан-

²⁹ Радянська Україна. Соц.-екон. довідник, с. 232, 238—239.

³⁰ Загребельний П. Неложними устами. Статті, есе, портрети.— К., 1981, с. 407.

³¹⁻³² Населення СРСР. По данным Всесоюзной переписи населения 1979 года.— М., 1980, с. 27.

ської психології і моралі. Саме під таким кутом зору оцінюється, зокрема, робота партійних організацій Грузинської РСР в спеціальній постанові ЦК КПРС «Про організаторську і політичну роботу партійних організацій Грузинської РСР по підготовці до 60-річчя утворення СРСР». В постанові підкреслюється, що безкомпромісна боротьба з протекціонізмом, шкідливими традиціями, приватновласницькими тенденціями та іншими відступами від норм соціалістичного способу життя сприяє створенню здорового морально-психологічного клімату в трудових колективах, розвитку ініціативи і активності мас. Постанова зосередила увагу партійних організацій республіки на необхідності забезпечити ще тісніший взаємозв'язок роботи по інтернаціональному і патріотичному вихованню трудящих із завданнями, висунутими травневим (1982 р.) Пленумом ЦК КПРС, з особливостями нинішньої міжнародної обстановки. Постанова зобов'язала республіканську партійну організацію послідовно виховувати класовий підхід до оцінки історичних фактів і подій, активно виступати проти проявів національної обмеженості, аргументовано показувати історичні переваги соціалізму над капіталізмом³³.

Велику роботу по дальшому поліпшенню інтернаціонального і патріотичного виховання трудящих проводять партійні організації України. Дійовим засобом інтернаціоналістського загартування мас стали такі розробки суспільствознавців, як 26-томна «Історія міст і сіл Української РСР», 10-томна «Історія Української РСР», 25 книг нарисів історії обласних партійних організацій. У зв'язку з підготовкою до 60-річчя утворення Союзу РСР і 1500-річчя Києва вийшли в світ серії праць про історичні зв'язки російського, українського, білоруського та інших народів СРСР. Видано і опубліковано ряд фундаментальних історико-партійних праць з проблем ленінської національної політики, національних відносин в СРСР, критики ідеологічних міфів антикомунізму з питань марксистсько-ленінської теорії націй і національних відносин.

Питання патріотичного і інтернаціонального виховання займають провідне місце в системі партійного навчання і політичної освіти мас. В республіці працюють постійно діючі семінари лекторів і пропагандистів з питань інтернаціонального виховання, створена широка сітка народних університетів і факультетів дружби народів СРСР і пролетарського інтернаціоналізму. При республіканському і обласних правліннях товариства «Знання» Української РСР діють науково-методичні ради по інтернаціональному вихованню і критиці буржуазного націоналізму. У вищих навчальних закладах читаються спецкурси, проводяться семінари з питань національної політики КПРС, національних відносин в СРСР. Серед школярів і учнів профтехучилищ дістали поширення уроки мужності, клуби інтернаціональної дружби тощо.

Аналогічна робота ведеться і в інших республіках. Центральні Комітети компартій прийняли у нинішньому році спеціальні постанови — у Латвії «Про стан і заходи по дальшому поліпшенню патріотичного і інтернаціонального виховання трудящих і молоді республіки», в Азербайджані — «Про заходи по дальшому розвитку інтернаціональних зв'язків трудящих Азербайджану з трудящими братніх радянських республік»³⁴. Особлива увага в них приділяється питанням інтернаціонального виховання в багатонаціональних трудових колективах. Дбаючи про органічне сполучення інтернаціонального і національного в суспільній і індивідуальній свідомості, партія добивається того, щоб морально-психологічний клімат у кожному колективі був справді інтернаціоналістським.

³³ Партійная жизнь, 1982, № 15, с. 10—12.

³⁴ Светская Латвия, 1982, 29 июня; Гасанов Г. А. Интернациональное воспитание в многонациональных трудовых коллективах. — Рига, 1982 с. 7.

Хоча в умовах розвинутого соціалізму об'єктивні причини появи націоналістичних настроїв усунуті, на рівні особи пережитки націоналізму можуть ще зберігатися. При цьому носіями національної зарозумілості найчастіше виявляються люди незрілі, слабо підготовлені теоретично, морально нестійкі.

XXVI з'їзд КПРС з новою силою підкреслив, що в нашій країні поважаються національні почуття, національна гідність кожної радянської людини. «КПРС, — зазначається у Звітній доповіді, — боролась і завжди буде рішуче боротися проти таких чужих природі соціалізму проявів, як шовінізм чи націоналізм, проти будь-яких націоналістичних вивихів, хай то буде, скажімо, антисемітизм чи сіонізм. Ми проти тенденцій, спрямованих на штучне стирання національних особливостей. Але такою ж мірою ми вважаємо недопустимим штучне їх роздування»³⁵. Партія вбачає одне з найважливіших своїх завдань у тому, щоб виховувати трудящих у душі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, гордого почуття належності до єдиної Радянської Батьківщини. Вона неухильно прагне до того, щоб кожна радянська людина розуміла: виконання інтернаціонального обов'язку на ділі сьогодні означає насамперед сумлінну, ініціативну творчу працю на благо суспільства, активну, творчу участь у розв'язанні загальнодержавних завдань, у дальшому зміцненні економічної та оборонної могутності Союзу РСР, світової соціалістичної співдружності.

Боротьба за утвердження в свідомості мас інтернаціоналістських традицій і норм поведінки нерозривно пов'язана з найактивнішою боротьбою проти буржуазного націоналізму і його пережитків. Забезпечуючи наступальний характер цієї боротьби, ведучи її широким фронтом, КПРС виходить з того, що гальванізація і активна підтримка націоналістичних передсудів становить один з напрямів імперіалістичної стратегії «опори на націоналізм». Нині, в умовах повороту Вашингтона до конфронтації, старий антикомуністичний міф про т. зв. «пригноблені нації» в СРСР служить однією з ланок в ланцюгу наклепницьких тверджень про т. зв. «радянський експансіонізм». Ширмою «захисту священних прав націй» маскується система ідеологічних диверсій, спрямованих на дискредитацію досвіду реального соціалізму по розв'язанню національного питання, на грубе спотворення суті і характеру національної політики КПРС.

Найпримітивніші антикомуністичні міфи про «радянський колоніалізм», «єдину націю радянсько-російського типу», про «асиміляцію» і «русифікацію» як нібито напрями національної політики КПРС підпорядковані в сучасному антикомунізмі завданню зблизити і навіть ототожнити інтернаціоналістську політику нашої партії з агресивною, шовіністичною політикою капіталістичних держав і тим самим перекреслити суть соціалістичної революції, здійсненої соціалізмом у самому підході до національного питання. В умовах, коли ці абсурдні версії прямо ставляться на службу відроджуванню доктринам «стримування» і «відкидання» комунізму, КПРС вбачає одне з своїх безпосередніх завдань у тому, щоб на основі послідовно класового підходу до процесів і явищ суспільного життя виховувати у радянських людей політичну пильність, імунітет до будь-яких буржуазних впливів, до буржуазного націоналізму в усіх його проявах і різновидах.

Аналіз діяльності КПРС по керівництву інтернаціональними і національними процесами в суспільстві розвинутого соціалізму переконливо свідчать про науковість, реалізм її політики. Одне з найважливіших завдань наукового управління розвитком національних відносин — максимальне використання можливостей соціалізму для поглиблення двоєдиного процесу розквіту і зближення націй, для мож-

³⁵ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 68.

ливо повного розкриття тенденцій розвитку радянського народу як нової історичної спільності людей, для розвитку дружби народів нашої країни.

Досвід здійснення ленінської національної політики КПРС цілком і повністю підтвердив правильність ленінської концепції інтернаціоналізму. Союз РСР наочно довів усьому світові, що ідея єдності, коли вона оволодіває масами, стає запорукою найглибших перетворень в економіці, суспільно-політичних відносинах, ідеології і культурі. Як підкреслив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Шербицький у вступному слові на республіканській науковій конференції, присвяченій 60-річчю утворення Союзу РСР, «...історичний досвід переконливо підтверджує, що сучасний соціальний прогрес людства визначає пролетарський інтернаціоналізм. Справжнім інтернаціоналістам належить, говорячи словами В. І. Леніна, «вся майбутність соціалізму»³⁶. Приклад дійового інтернаціоналізму незмінно показує людству КПРС — партія новаторів, партія наукового комунізму.

Л. А. Нагорная

ПАРТИЙНОЕ РУКОВОДСТВО ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫМИ И НАЦИОНАЛЬНЫМИ ПРОЦЕССАМИ В ОБЩЕСТВЕ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье освещаются узловые вопросы национальной политики КПСС на современном этапе. Большое внимание в ней уделено анализу механизма партийного руководства сферой национальных отношений, характеристике основных направлений деятельности партии по интернациональному воспитанию советских людей.

* * *

³⁶ Рад. Україна, 1982, 2 жовт.

Ю. Ю. КОНДУФОР (Київ)

ДОСВІД СТВОРЕННЯ І РОЗВИТКУ СРСР — НАДБАННЯ НАРОДІВ СВІТУ

Радянський народ, прогресивна громадськість усього світу відзначають 60-річчя утворення СРСР. Підсумки величного шляху, що його пройшли за цей час трудящі нашої багатонаціональної Батьківщини, наповнюють їх серця почуттям законної гордості і оптимізму. Творці нового суспільства, розвідники майбутнього, вони впевнено очолюють поступальний рух людства до висот соціального прогресу. Їх досвід — велике надбання людей планети. Він має всесвітньо-історичне значення.

Історія знала немало багатонаціональних держав, але серед них не було жодної, де б забезпечувалися рівноправність народів, можливість їх вільного розвитку. Лише після перемоги Жовтневої революції на одній шостій частині земної кулі національні відносини почали будуватися на основі інтернаціоналістського принципу рівності всіх націй і народностей. Нове багатонаціональне об'єднання вперше склалося на якісно відмінній від попередніх економічній і класовій базі, на ґрунті цілковитої відмови від соціального й національного гноблення, в умовах справжньої рівноправності націй.

Характеризуючи соціальну природу Радянської соціалістичної держави, В. І. Ленін підкреслював: «Ми хочемо *добровільного* союзу націй, — такого союзу, який не допускав би ніякого насильства однієї нації над одною, — такого союзу, який ґрунтувався б на цілковитому довір'ї, на ясному усвідомленні братерської єдності, на цілком добровільній згоді»¹. Створюючи таку державу, Комуністична партія втілювала на практиці проголошені нею основні принципи своєї національної програми.

Згуртування народів нашої країни у єдиній союзній державі нерозривно зв'язане з ім'ям і діяльністю великого Леніна. «**Створення Союзу РСР**, — наголошується в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», — живе втілення ідей Володимира Ілліча Леніна, ленінських принципів національної політики. ...Політичний і організаторський геній Леніна, його велетенська робота з'єднали в одне ціле силу бойової організації комуністів, революційну енергію пролетаріату і нездоланне прагнення народів до національної рівності і свободи. Розроблені ним ідеї були втілені в життя»².

Виникнення Радянської держави означало відкриття принципово нової форми державності — диктатури робітничого класу. Поряд з Радами були можливі й інші її форми. В. І. Ленін вказував, однак, що, «...здійснивши Радянську владу, ми нащупали *міжнародну, всесвітню форму диктатури пролетаріату*»³. При цьому Володимир Ілліч наголошував, що встановлення влади Рад, яка забезпечує перехід до соціалізму, можливе і в країнах з недостатнім рівнем розвитку капіталізму.

¹ Ленін В. І. Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним. — Повне збір. творів, т. 40, с. 41.

² Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 р. К., 1982, с. 5.

³ Ленін В. І. Промова при відкритті з'їзду 18 берез.: VIII з'їзд РКП(б), 18—23 берез. 1919 р. — Повне збір. творів, т. 38, с. 127.

«Ідея радянської організації, — зазначав він, — проста і може застосовуватись не тільки до пролетарських, а й до селянських феодальних і напівфеодальних відносин»⁴. Інтернаціональний характер Рад яскраво виявився в процесі національно-державного будівництва в Радянському Союзі, який на момент утворення являв собою федерацію національних держав, що перебували на різних щаблях соціально-економічного розвитку.

Соціалістичне будівництво в нашій країні очолив робітничий клас. За ним пішли найширші маси трудового народу. «Пролетаріат, — писав В. І. Ленін напередодні Великого Жовтня, — виступає... справді, як представник *усієї* нації, всього живого і чесного *в усіх* класах...»⁵. На його долю випала складна, але почесна роль першопрохідця у створенні нового суспільства. Досвід нашої країни переконливо продемонстрував справедливість фундаментального ленінського положення про те, що тільки робітничий клас, очолений Комуністичною партією, спроможний керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за скинення ярма капіталу, в ході революційних битв, у справі створення нового суспільного ладу.

Як свідчить історичний досвід Країни Рад, без авангарду робітничого класу — марксистсько-ленінської партії — неможливо було б здійснити на практиці пролетарську диктатуру. «Диктатуру може здійснювати тільки той авангард, який увібрав у себе революційну енергію класу», — вказував з цього приводу В. І. Ленін⁶⁻⁷.

Для того, щоб успішно виконувати роль керівної і спрямовуючої сили в системі диктатури пролетаріату, Комуністична партія мала об'єднати і об'єднала найдосвідченіших, найзагартованіших у революційній боротьбі пролетарів. Тисячами ниток вона була зв'язана з життям свого класу, а через нього — з багатомільйонною масою трудящих.

В СРСР склалася і утвердилася надзвичайно ефективна система державної влади. В неї ввійшли Комуністична партія як керівна і спрямовуюча сила диктатури пролетаріату; Ради депутатів трудящих як державна форма цієї диктатури; профспілки як найбільш масові організації робітничого класу, що стоїть при владі; інші громадські організації, які об'єднують і мобілізують сили різних верств радянського суспільства та соціально-професійних груп — молодіжні, жіночі, селянські, кооперативні та ін.

Нова система державної влади давала можливість навіть у пещувано складних умовах успішно здійснювати соціалістичне будівництво в нашій країні, що з перших же днів після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції набуло величезного міжнародного значення. Шлях, який привів колишню відсталу Росію до соціалізму — це стовповий шлях світової історії, всієї людської цивілізації, всіх народів світу. Побудова соціалістичного суспільства в СРСР — це великий подвиг керіваних Комуністичною партією робітничого класу, колгоспного селянства, народної інтелігенції, всіх націй і народностей нашої Батьківщини, епохальна віха в долі людства. Вона підтвердила правильність марксистсько-ленінського вчення про соціалізм і комунізм, про історичне місце капіталізму в ряді соціально-економічних формацій, про неминучість революційного переходу до соціалізму у світовому масштабі.

⁴ Ленін В. І. Доповідь комісії по національному і колоніальному питаннях 26 лип.: II конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, 19 лип. — 7 серп. 1920 р. — Повне збір. творів, т. 41, с. 233.

⁵ Ленін В. І. Чи вдержать більшовники державну владу? — Повне збір. творів, т. 34, с. 285.

⁶⁻⁷ Ленін В. І. Про професійні спілки, про поточний момент і про помилки т. Троцького: Промова на об'єданому засіданні делегатів VIII з'їзду Рад, членів ВЦРПС і ММРПС — членів РКП(б) 30 груд. 1920 р. — Повне збір. творів, т. 42, с. 197.

Раніше соціалізм існував лише в теорії, у свідомості титанів людської думки, у надіях і прагненнях гноблених та експлуатованих, які віками мріяли про справедливий суспільний лад. З приходом у Росії до влади пролетаріату, з утворенням Союзу РСР мрія про соціалізм завдяки титанічним зусиллям робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції нашої країни стала реальністю. «В результаті самовідданої праці радянського народу, теоретичної і практичної діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу, — відзначається у Програмі КПРС, — **людство здобуло реально існуюче соціалістичне суспільство і перевірену на досвіді науку про побудову соціалізму. Стовповий шлях до соціалізму прокладено. Ним ідуть уже численні народи. Ним рано чи пізно підуть усі народи**»⁸.

Ключовою ланкою побудови соціалізму в СРСР була соціалістична індустріалізація. Її проведення, як підтвердила практика соціалістичного будівництва, є об'єктивною закономірністю для всіх країн, які не досягли високого ступеня промислового розвитку. Особливо важливе значення має радянський досвід прискореної індустріалізації на основі перспективного планування народного господарства, нагромадження внутрішніх ресурсів для капітального будівництва у промисловості, розв'язання проблеми кваліфікованих кадрів робітників і спеціалістів для дедалі зростаючих потреб народного господарства, використання економічних важелів в органічній єдності з централізованим державним плануванням, досвід матеріального і морального стимулювання трудящих, вдосконалення організації праці в суспільному виробництві.

Історичний досвід здійснення індустріалізації в СРСР особливо переконливо виявився в тих радянських республіках, які значно відставали у своєму соціально-економічному розвитку, були обтяжені багатьма пережитками феодального і навіть дофеодального характеру. Практика побудови соціалізму в нашій країні довела, що саме індустріалізація забезпечила подолання техніко-економічної відсталості республік Радянського Сходу, дала поштовх до швидкого зростання тут національних кадрів робітничого класу та спеціалістів, стала однією з вирішальних умов переходу цих республік до соціалізму, минаючи капіталістичну стадію розвитку.

Не менш важливе значення для побудови соціалізму мало втілення у життя ленінського кооперативного плану, який відкрив шлях до соціалістичної перебудови сільського господарства та переведення багатомільйонних мас селянства на рейки колективізму. Він довів свою велику життєву силу як для країн, де існувала тривала традиція глибокої прив'язаності селянства до приватної власності на землю, так і для держав, які лише недавно покінчили з феодальними відносинами.

Історичний досвід перемоги колгоспного ладу в Радянському Союзі свідчить, що закономірності переходу селянства до колективних форм господарювання мають загальний характер. До цих закономірностей слід віднести добровільність вступу селян до кооперативних об'єднань, послідовність переходу від нижчих кооперативних форм до вищих, правильне поєднання особистих і громадських інтересів у колгоспах, вирішальна роль пролетарської держави у створенні об'єктивних передумов для масового кооперування селянських господарств, безпосередня участь робітничого класу в колективізації сільського господарства та в організаційно-господарському зміцненні колгоспів, наявність міцного союзу робітничого класу і трудящого селянства. Соціально перебудова сільського господарства супроводжувалася його технічною реконструкцією, вирішальну роль у проведенні якої відіграв робітничий клас.

Суцільна колективізація сільського господарства і ліквідація на цій

⁸ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977, с. 16.

основі куркульства як класу мали величезне значення для досягнення однотипності радянського суспільства. Якщо до революції постійно відбувалося розшарування селянства на сільську буржуазію та пролетаріат, то колективізація, навпаки, сприяла класовій консолідації трудящих мас села, виникненню єдиного класу колгоспного селянства.

З утвердженням у сільському господарстві великого колективного виробництва, що ґрунтується на машинній техніці, була назавжди ліквідована постійно існуюча за капіталізму протилежність між містом і селом. Зміцнився союз робітників і селян, розпочався активний процес зближення селянства з робітничим класом за соціальним обличчям, характером праці, культурно-технічним рівнем.

Складовим елементом ленінського плану соціалістичного будівництва була культурна революція, в результаті якої виникла нова, пролетарська культура, соціалістична змістом, національна формою, інтернаціоналістська характером. Її матеріальною основою стала соціалістична система господарства, а ідейною — марксистсько-ленінське вчення.

Історичний досвід СРСР дав відповідь на найскладніші питання культурної революції, які неминуче поставали перед усіма народами при переході до соціалістичного будівництва. Уперше ж розв'язувати їх доводилося радянським людям. Це насамперед такі питання, як зміст пролетарської культури, шляхи її формування, ставлення до культурної спадщини людства, шляхи залучення до культури найширших мас трудящих та утвердження марксистсько-ленінської ідеології у духовному житті суспільства, форми і методи керівництва культурним будівництвом з боку пролетарської держави, створення нової інтелігенції.

Здійснення соціалістичної індустріалізації, колективізації сільського господарства та культурної революції у такій багатонаціональній країні, як Радянський Союз, було неминуче пов'язане з певними регіональними особливостями. Це робить радянський досвід соціалістичного будівництва досить багатограним, таким, що має велике практичне значення для країн з найрізноманітнішими соціально-економічними умовами. Особливо важливим є досвід розв'язання національного питання в СРСР: ліквідації економічної та культурної відсталості більшості неросійських народів; вирівнювання рівнів розвитку радянських республік, подолання взаємної відчуженості народів і налагодження між ними відносин товариської взаємодопомоги, співробітництва і дружби; непримиренної боротьби проти великодержавного шовінізму та місцевого націоналізму.

З утворенням СРСР склалась державна єдність трудящих нашої країни, яка сприяла прискореному розвитку економіки та культури кожної радянської республіки, згуртуванню націй і народностей на основі марксистсько-ленінської ідеології, зміцненню дружби і співробітництва народів у галузі економіки, політики і культури. Утворення СРСР прискорило об'єктивний процес зближення націй, дало можливість надійно захистити всі союзні республіки від посягань міжнародного імперіалізму, створило сприятливі зовнішньополітичні умови для соціалістичного будівництва.

Держава диктатури пролетаріату з перших днів свого існування рішуче покінула з соціальним і національним гнобленням, встановила рівноправність націй у суспільному виробництві, в усіх сферах суспільно-політичного і культурного життя. Однак для того, щоб подолати згубні наслідки національного гноблення, мало було ліквідувати юридичну нерівність націй. Потрібно було покінути і з фактичною нерівністю між ними. Це питання для однієї з найбільш багатонаціональних, поліетнічних країн світу являло собою особливу складність. Різноманітність етнічного складу, величезні відмінності в соціально-куль-

турному розвитку народів, тяжка спадщина, що дісталася Радянській владі від царизму, який систематично розпалював національні антагонізми, надавали національному питанню особливої гостроти. Оскільки, як зазначав В. І. Ленін, самодержавство «...все зробило для взаємовідчуження народів...»⁹, це недовір'я потрібно було розвіяти «...ділами, а не словами»¹⁰.

Заходи, спрямовані на ліквідацію фактичної нерівності націй, були складовою частиною ленінського плану побудови соціалізму в СРСР. В ході їх реалізації в національних республіках і районах за роки перших п'ятирічок було створено могутню базу великої машинної індустрії, прискореними темпами велося культурне будівництво. Комуністична партія і Радянська держава здійснили концентрацію коштів у загальносоюзному бюджеті з наступним фінансуванням з цього джерела союзних республік. В результаті у республіках Середньої Азії і Закавказзя, багатьох автономних республік Російської Федерації асигнування із союзного бюджету та дотації значно перевищували їх власні кошти. Вірний своєму інтернаціональному обов'язку, російський робітничий клас постійно допомагав населенню колишніх окраїн матеріальними і фінансовими ресурсами, кадрами. Завдяки цьому у відсталих колись республіках і районах країни у найкоротші історичні строки виникли національні загопи робітничого класу, істотно зросла його загальна чисельність. Якщо по країні в цілому кількість робітників, зайнятих у великій промисловості, в розрахунку на 10 тис. чол. населення за період між переписами 1926 і 1939 років зросла в чотири рази, то в Туркменії, наприклад, — у 12,8, у Казахстані — у 18,4, в Киргизії — в 27 разів¹¹⁻¹².

Особливе місце серед республік Радянського Союзу належало Російській Радянській Федеративній Соціалістичній республіці. Цій республіці випала особлива історична роль. Як найбільш розвинута і велика, вона стала опорою для розвитку всіх інших республік, подала їм неоціненну братерську допомогу. Робітники Москви, Ленінграда, Горького, Уралу, Кузнецького басейну та інших промислових центрів РРФСР постійно допомагали національним республікам і областям в індустріалізації, колективізації сільського господарства, культурному будівництві.

Досвід СРСР переконливо продемонстрував глибоку правильність марксистського положення про те, що утвердження відносин дружби і співробітництва між народами є історичною місією робітничого класу. «Тільки пролетарі здатні знищити національну відособленість, — зазначав Ф. Енгельс, — тільки пролетаріат, що пробуджується, може встановити братерство між різними націями»¹³. Послідовно розвиваючи інтернаціональні зв'язки, відносини дружби і співробітництва між народами Радянського Союзу, Комуністична партія дбала про відродження й розквіт пригноблених у минулому націй, про всебічну консолідацію народів на соціалістичній основі. Завдяки цьому й було так успішно, в історично найкоротші строки здійснено безпосередній перехід багатьох з них від феодальних та патріархально-родових форм суспільних відносин до соціалізму, минаючи капіталістичну стадію розвитку. На кінець 30-х років соціально-класова структура населення СРСР стала в основному однотипною. По всій країні були ліквідовані експлуататорські класи — носії соціального й національного гноблення, з'явилися численні загопи робітників та інтелігенції з корінного

⁹ Ленін В. І. Україна. — Повне збір. творів, т. 32, с. 334.

¹⁰ Ленін В. І. До перегляду партійної програми. — Повне збір. творів, т. 34, с. 359.

¹¹⁻¹² Великий советский народ. К., 1976, с. 136.

¹³ Енгельс Ф. Свято націй у Лондоні: (У зв'язку з річницею проголошення Французької республіки 22 вересня 1792 р.). — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 2, с. 365.

населення, практично до кінця вдалося подолати приватновласницьку природу селянства. У той же період на основі повної перемоги соціалістичних форм господарства завершилося в основному формування націй нового типу. В одних випадках вони виникли шляхом перетворення буржуазних націй, в інших — шляхом консолідації народностей і родоплемінних спільностей безпосередньо в соціалістичні нації та народності. Розквіт соціалістичних націй відбувався паралельно з об'єктивним процесом їх зближення, який невпинно посилювався в міру зростання успіхів соціалістичного будівництва. Діалектична єдність розквіту і зближення націй створювала об'єктивні передумови до формування в багатонаціональній Країні Рад нової соціальної та між-національної спільності людей — радянського народу. Це небувале в історії явище. Його значення для розвитку людства неможливо переоцінити. Радянський народ — нова інтернаціональна за самою своєю суттю спільність людей, що об'єднала в одну сім'ю більш як сто націй і народностей різних рас. При цьому вона не нівелювала, не розчинила їх у собі, а, навпаки, забезпечила розквіт кожної з них, виробивши разом з тим багато спільних психологічних моральних рис, зумовлених єдністю політичного, економічного та духовного життя.

Як відомо, будівництво соціалізму в Радянському Союзі відбувалося в умовах жорстокої класової боротьби. Одним з її проявів у багатонаціональній країні була боротьба за перемогу пролетарського інтернаціоналізму над шовінізмом і націоналізмом. Представники експлуататорських класів всіляко намагалися використати проти Радянської влади отруйну зброю націоналізму, сильними були й пережитки націонал-шовінізму. Все це позначилося й на становищі в Комуністичній партії, в рядах якої час від часу з'являлися різні національні ухили, що становило для справи соціалізму значну небезпеку. Під керівництвом ЦК ВКП(б) всі партійні організації країни рішуче викоринювали будь-які прояви націоналізму, сепаратизму, місництва, національної відособленості, виховували трудящих у дусі пролетарського інтернаціоналізму.

Непримиренна боротьба Комуністичної партії проти буржуазного націоналізму в ідеології та практичній діяльності має величезне міжнародне значення. Адже націоналізм скрізь і завжди виступає зброєю буржуазії. Йї ідеологи постійно вели й ведуть проповідь національної й расової винятковості. Інколи ця проповідь набуває крайніх, потворних форм (нацизм). І в наші дні послідовники фашизму, по суті, за допомогою тих самих «аргументів», що їх використовували верховоди «третього рейху», продовжують обгрунтовувати і виправдовувати расову дискримінацію у США й Англії, сегрегацію в ПАР, політику геноциду щодо арабських народів, яку проводить міжнародний сіонізм.

Соціально-класова інтернаціональна єдність радянського народу міцніла й розвивалась у грізні роки Великої Вітчизняної війни, у нелегкі часи повоєнного відродження, на завершальній стадії побудови розвинутого соціалістичного суспільства. Завдяки допомозі насамперед російського робітничого класу, всього російського народу були збережені випереджаючі темпи економічного та культурного розвитку в раніше відсталих республіках і районах. Якщо на попередньому етапі соціалістичного будівництва це дало можливість розв'язати проблему ліквідації фактичної нерівності між народами, то в 40-х — 50-х роках така політика сприяла вирівнюванню рівнів їх економіки і культури. Вклад раніше відсталих національних районів у соціалістичне будівництво зріс, а співробітництво і взаємодопомога між усіма націями і народностями СРСР збагатилися новими гранями.

Головним підсумком революційно-перетворюючої діяльності керівного Комуністичною партією багатонаціонального радянського народу стала побудова в нашій країні розвинутого соціалістичного су-

пільства. З його утвердженням було повністю й остаточно розв'язано національне питання — одне з найболючіших, найдраматичніших питань в історії людства. Це знаменувало важливу віху в розвитку радянських народів у складі єдиної держави, стало свідченням великого, всесвітньо-історичного значення утворення цієї держави — Союзу РСР.

Нові міжнаціональні відносини, які міцно утвердилися в нашій країні за роки Радянської влади, особливо різко виділяються своїм гуманним змістом на фоні загострення національних суперечностей, розгулу націоналізму, шовінізму та расизму в капіталістичних країнах. Багатонаціональним державам сучасного буржуазного світу, який вихваляється своїми вигаданими «свободами» та «демократією», органічно притаманні гострі міжнаціональні конфлікти. Наочно ілюстрацією цього є, зокрема, національна дискримінація іноземних робітників (лише в Західній Європі їх налічується 10 млн. чол.). Ось чому суспільство міжнаціональної гармонії, яким є Радянський Союз, дедалі більше приковує до себе увагу світової громадськості. Цілком і повністю підтвердився ленінський прогноз про те, що розв'язання національного питання у Країні Рад матиме величезне значення «...не тільки для нас, але й для всього Інтернаціоналу, для сотень мільйонів народів Азії, що має виступити на історичній авансцені в найближчому майбутньому, слідом за нами»¹⁴. Радянський досвід створення багатонаціональної соціалістичної держави, побудови спільними зусиллями суспільства розвинутого соціалізму, розв'язання надзвичайно складного національного питання дістав світове визнання і справляє величезний вплив на боротьбу народів світу проти імперіалізму, за соціальне й національне визволення. Героїчна історія виникнення й розвитку першої в світі багатонаціональної соціалістичної держави служить для них надихаючим прикладом.

Розв'язання проблеми міжнаціональних відносин стало одним з найвеличніших досягнень радянського народу і водночас — важливою віхою в соціальному прогресі всього людства. Особливе значення мали ці досягнення для становлення світової соціалістичної системи, розвитку братерських відносин між народами в рамках соціалістичної співдружності. Досвід Радянського Союзу продемонстрував величезну творчу силу пролетарського інтернаціоналізму, наочно показав, які величезні можливості закладені в братерському співробітництві народів, натхненних соціалістичними ідеалами.

Єдність і солідарність країн соціалістичної співдружності визначаються однотипністю їх соціально-економічної системи, єдиною ідеологією — марксизмом-ленінізмом, спільністю великої мети — побудовою соціалізму та комунізму. Це створює об'єктивну основу для міцних і дружніх відносин між країнами соціалістичної співдружності — відносин нового типу, що ґрунтуються на цілковитій рівноправності, взаємній повазі, братерській взаємодопомозі і співробітництві.

Принцип соціалістичного інтернаціоналізму пронизує економічні, політичні та інші відносини між ними. Він означає визнання того факту, що будівництво соціалізму і захист його завоювань у кожній країні є спільною справою всіх соціалістичних держав. На основі цього принципу відбувається координація їх зовнішньополітичних дій, вирішальну роль у якій відіграє організація Варшавського договору, укладеного у відповідь на агресивні підступи імперіалізму. Цей договір являє собою ефективну форму організації колективної оборони соціалістичних країн.

Основним центром їх багатогранного економічного співробітництва, яке дедалі поглиблюється і вдосконалюється, є Рада Економічної Взаємодопомоги. Комплексна довгочасна програма розвитку соціаліс-

¹⁴ Ленін В. І. До питання про національності або про «автономізацію». — Повне збір. творів, т. 45, с. 345.

тичної інтеграції країн — членів РЕВ дає їм можливість використовувати всі переваги соціалістичної системи господарювання, зміцнювати економічну та оборонну могутність, підвищувати добробут народів. Курс країн — членів РЕВ на міждержавну спеціалізацію і кооперування виробництва, на всебічне погодження своїх народногосподарських планів, на економічну інтеграцію лежить в основі діяльності комуністичних і робітничих партій цих країн та їх урядів.

Міжнародна політика Союзу РСР незмінно ґрунтувалася і ґрунтується на ленінському принципі мирного співіснування держав з різним соціальним ладом. Цей принцип передбачає відмову від війни як засобу вирішення спірних питань; розв'язання цих питань шляхом переговорів; рівноправність, взаєморозуміння і довір'я між державами; невтручання у внутрішні справи одна одної, визнання за кожним народом права самостійно вирішувати всі питання внутрішнього розвитку своєї країни; поважання суверенітету і територіальної цілісності всіх держав, розвиток економічного і культурного співробітництва між ними на основі цілковитої рівності і взаємної вигоди. Свої відносини з капіталістичними країнами, зокрема із США, Радянський Союз будує, виходячи з принципу рівності й однакової безпеки сторін, наполегливо добивається підписання угоди про скорочення ядерних та інших озброєнь.

З першого дня свого існування Радянська держава активно бореться за мир в усьому світі. З утворенням Союзу РСР соціально-економічна база, на якій розгортається ця боротьба, розширилася і зміцніла. Завдяки послідовному проведеному миролюбної зовнішньої політики, що бере свій початок від ленінського Декрету про мир, значно зріс вплив Радянського Союзу на всі сторони міжнародного життя, оскільки, як вказував Володимир Ілліч, «...веський мир відкриває в сто раз більше і ширше дорогу нашому впливові»¹⁵. Програми миру, які висувалися на XXIV, XXV та XXVI з'їздах партії, стали широкими комплексними програмами протистояння політиці агресії та «холодної війни», політиці конфронтації і нагнітання напруженості, глашатаєм якої активно виступає нинішня вашінгтонська адміністрація.

З перших днів свого існування Країна Рад стала центром притягання і згуртування народів, криво заінтересованих у збереженні миру, оплотом трудящих усіх країн в їх боротьбі проти загрози нової війни. Як зазначається в Програмі КПРС, «на міжнародній арені вперше виникла держава, яка висунула великий лозунг миру і почала здійснювати нові принципи у відносинах між народами і країнами. Людство здобуло надійний оплот у своїй боротьбі проти загарбницьких воєн, за мир і безпеку народів»¹⁶. Роль Радянського Союзу в сучасному світі визначається тим, що він іде в авангарді всіх сил, які виступають за мир, за відвернення агресивних воєн.

Міжнародне значення утворення Союзу РСР виявляється і в тій ролі, яку він відіграв у розпаді колоніальної системи імперіалізму. Як вказував В. І. Ленін, «для всієї Азії і для всіх колоній світу, для тисяч і мільйонів людей матиме практичне значення ставлення Радянської робітничо-селянської республіки до слабких народів, які дошкі пригноблялись»¹⁷. Під впливом Великого Жовтня і успіхів соціалізму розвалилася колоніальна система, а пригноблені раніше народи здобули політичну самостійність. У боротьбі проти імперіалізму вони спиралися і спираються на підтримку Радянського Союзу, інших країн соціалістичної співдружності.

¹⁵ Ленін В. І. Доповідь Центрального Комітету 29 берез.: IX з'їзд РКП(б), 29 берез. — 5 квіт. 1920 р. — Повне збір. творів, т. 40, с. 236.

¹⁶ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, с. 10.

¹⁷ Ленін В. І. Товаришам комуністам Туркестану. — Повне збір. творів, т. 39, с. 286.

Після здобуття політичної незалежності перед молодими державами постало нове, більш складне завдання — добитися економічної самостійності. СРСР, інші країни соціалістичної співдружності, які розглядають союз з цими державами як один з наріжних каменів своєї міжнародної політики, подають їм дедалі зростаючу економічну, науково-технічну, а коли потрібно, — і воєнну допомогу. Все це створює сприятливі умови для вступу молодих держав на некапіталістичний шлях розвитку.

Радянський досвід створення багатонаціональної соціалістичної держави та побудови нового суспільства, величні плани комуністичного будівництва в нашій країні дістали світове визнання і справляють дедалі більший вплив на боротьбу народів за своє соціальне й національне визволення. Нині СРСР виступає на світовій арені як сила, що твердо і послідовно проводить політику миру і дружби, відстоює ленинські принципи рівноправності народів, рішуче бореться проти будь-яких форм колоніалізму та неокolonіалізму, расизму й національного гноблення. Ця політика є важливим фактором, що стримує агресивні наміри імперіалізму й реакції, надійним гарантом успішного просування людства до вершин соціального прогресу.

Ю. Ю. Кондуфор

ОПЫТ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ СССР -- ДОСТОЯНИЕ НАРОДОВ МИРА

Резюме

В статье показано историческое значение образования первого в мире многонационального социалистического государства — СССР, подчеркнуто, что государственное единство трудящихся нашей страны способствовало ускоренному развитию экономики и культуры всех советских республик, ликвидации фактического неравенства наций и народностей, их сплочению на основе марксистско-ленинской идеологии.

* * *

Р. Г. СИМОНЕНКО (Київ)

УТВОРЕННЯ СРСР — ТОРЖЕСТВО ПРОЛЕТАРСЬКОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ

Утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік — знаменна віха світової історії. Будучи продовженням Великого Жовтня — найвидатнішої події ХХ століття, воно стало переконливим свідченням триумфу соціалістичної ідеології та політики робітничого класу в масштабах величезної країни, дальшого поглиблення всеохоплюючого впливу Жовтневої революції на історичний розвиток людства.

Джерела, причини й обставини заснування першої в світі багатонаціональної соціалістичної держави з усією наочністю виявили свій нерозривний зв'язок з теорією та практикою пролетарського інтернаціоналізму. Утворення СРСР і розглядається в даній статті насамперед як закономірний результат втілення в життя принципів пролетарського інтернаціоналізму, що:

а) притаманний самій внутрішній природі робітничого класу та його всесвітньо-історичному призначенню;

б) глибоко властивий революційному російському пролетаріату (це зумовлювалося історичними обставинами його формування й розвитку та суспільною роллю в багатонаціональній країні), керованому бойовою марксистською партією на чолі з В. І. Леніним, яка високо піднесла прапор боротьби проти опортунізму та соціал-шовінізму;

в) виявився у міжнародній солідарності трудящих пригноблених царизмом народів Росії, з'єднаних спільним економічним життям та визвольною боротьбою із своїми російськими братами по класу;

г) був рушійною силою розвитку світового революційного процесу й зумовив величезний внесок у нього народів Країни Рад, що виступили першопрохідцями соціального прогресу.

Вступаючи у відкрите й гостре протиборство в національному питанні, відбиваючи корінну протилежність, відповідно, робітничого класу та капіталу, пролетарський інтернаціоналізм і буржуазний націоналізм невіддільні від усієї тривалої боротьби цих антагоністичних соціальних сил, від їхніх суспільно-політичних позицій та історичного призначення, напрямів світового розвитку, які вони уособлюють.

Сфера впливу і застосування принципів, ідеології та політики пролетарського інтернаціоналізму розширювалася із зростанням революційно-перетворюючої ролі робітничого класу у світовому розвитку. Всебічно обґрунтовуючи історичну місію пролетаріату, К. Маркс і Ф. Енгельс підкреслювали вирішальне значення перемоги соціалістичної революції для усунення ворожнечі між народами, перешкод на шляху до встановлення відносин дружби і співробітництва між ними. «Щоб народи могли дійсно об'єднатися, — зазначав К. Маркс, — у них повинні бути спільні інтереси. Щоб їх інтереси могли бути спільними, повинні бути знищені існуючі відносини власності, бо існуючі відносини власності зумовлюють експлуатацію одних народів іншими...»¹. Нерозривний зв'язок між вирішенням назрілих соціальних проблем суспільства, з одного боку, та ліквідацією національного гноблення, утвердженням взаємовідносин дружби і співробітництва між народами — з

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Про Польщу: Промови на міжнародному мітингу в Лондоні, присвяченому 17-им роковинам польського повстання 1830 р., 29 листопада 1847 року; Промова Маркса.— Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 4, с. 359.

другого, виявляється й у тому, що тільки робітничий клас в силу своєї внутрішньої природи та ролі в суспільному розвитку покликаний здійснити ці всесвітньо-історичні завдання. Спільні інтереси, які об'єднують пролетарів усіх країн, відсутність у їх масі національних передсудів визначають той факт, що тільки робітники здатні знищити національну відособленість, встановити братерство між різними націями². Саме в здатності робітничого класу прокласти нові шляхи взаємовідносин між народами, забезпечити їх вільний розвиток та братерське співробітництво виявлялися інтернаціоналістські основи розвитку пролетаріату, його природний гуманізм. Ця, відзначена Ф. Енгельсом, природна риса пролетаріату глибоко характеризує ставлення його революційних загонів до національно-визвольної боротьби.

Найменше забуття свого інтернаціонального обов'язку, неухага до потреб і вимог національно-визвольного руху, навіть тимчасовий перехід на так звані «загальнонаціональні» позиції зменшує революційний гарт пролетаріату, його здатність відстоювати власні інтереси, закріплює підлегле становище робітничого класу в капіталістичній ієрархії. З граничною чіткістю говорили про це основоположники наукового комунізму. «Народ, який поневолює інший народ, кує свої власні кайдани»³, — писав К. Маркс. Цим же благородним змістом наповнені й слова Ф. Енгельса про те, що «не може бути вільним народ, який пригноблює інші народи»⁴. В. І. Ленін, під керівництвом якого Комуністична партія та революційний робітничий клас визволили від експлуатації російський та інші пригноблені царизмом народи нашої країни, наголошував, що наведені думки є «корінний принцип інтернаціоналізму і соціалізму»⁵.

Пролетарський інтернаціоналізм, невід'ємною рисою якого є всебічна підтримка визвольного руху пригноблених народів, — це внутрішня, органічна потреба робітничого класу, той лакмусовий напірець, що дає змогу перевірити його боекдатність, революційність, зрілість, та, за висловом К. Маркса, підойма, яка забезпечує переможний розвиток боротьби за повалення найманого рабства⁶.

Обстоюючи принципи пролетарського інтернаціоналізму як серцевину всієї ідеології та революційної практики робітничого класу, К. Маркс і Ф. Енгельс показали, що, виражаючи корінні потреби пролетаріату, ці принципи включають у себе послідовний захист поневолених народів від гноблення з боку буржуазії метрополії, братерську підтримку їх боротьби за національне самовизначення. Такою є неодмінна умова здійснення одного з найважливіших завдань визвольної місії пролетаріату — встановлення братерства між різними націями.

Практична реалізація цього всесвітньо-історичної ваги завдання, яка знайшла своє втілення в утворенні й розвитку Союзу Радянських Соціалістичних Республік, пов'язана з титанічною діяльністю В. І. Леніна, створеної ним більшовицької партії.

Узагальнивши досвід світового розвитку в історичну епоху переддня соціалістичної революції, Володимир Ілліч розвинув далі революційне вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, дав відповідь на найважливіші питання, що посталя перед людством у ХХ столітті, розробив план дій робітничого класу по докорінному революційному перетворенню су-

² Див.: Енгельс Ф. Свято націй у Лондоні: (У зв'язку з річницею проголошення Французької республіки 22 вересня 1792 р.). — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 2, с. 565.

³ Маркс К. Конфіденціальне повідомлення. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 16, с. 418.

⁴ Енгельс Ф. Емігрантська література. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 18, с. 488.

⁵ Ленін В. І. Соціалістична революція і право націй на самовизначення (Тези). — Повне зібр. творів, т. 27, с. 243.

⁶ Див.: Маркс К. Лист до Ф. Енгельса 10 грудня 1869 р. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 32, с. 321.

спільства, в тому числі «національну програму з точки зору пролетаріату»⁷⁻⁸.

Створення такої послідовно інтернаціоналістської програми мало величезне теоретичне й практичне значення. Адже організованій В. І. Леніним партії більшовиків доводилося діяти в багатонаціональній, переважно селянській, країні, де пережитки кріпосництва були надзвичайно сильними, а національне гноблення відзначалося особливою жорстокістю. Крім того, існували принципові фактори, що зумовлювали всесвітньо-історичне значення ленінського вчення з національного питання. Це, насамперед, перенесення в Росію наприкінці XIX — на початку XX ст. центру міжнародного революційного руху, а також виникнення в нашій країні ленінізму — марксизму епохи імперіалізму та соціалістичних революцій.

Нерозривна єдність загального й конкретно-особливого пронизує всі теоретичні й практичні положення ленінського вчення з національного питання, яке є видатним внеском у творчу скарбницю наукового комунізму, зразком застосування пролетарського інтернаціоналізму в надзвичайно складній галузі соціальних взаємовідносин, обтяженій багатовіковою спадщиною гнобительської ідеології та практики експлуататорів.

Революційний авангард багатонаціонального російського робітничого класу — партія інтернаціоналістів-ленінців, партія більшовиків, підкреслював Л. І. Брежнев, «...була першою в історії політичного партією, побудованою на принципі об'єднання пролетарських організацій, в яких робітники усіх національностей зливалися в єдину бойову силу»⁹.

Радянська історіографія має значні успіхи в аналізі з послідовно класових позицій змісту національного питання в період імперіалізму та соціалістичних революцій. Зокрема, на висновок про включення більшовицькою партією національно-визвольного руху народів Росії в загальне русло соціалістичної революції базується обґрунтування ролі пролетаріату як гегемона цього руху. Відповідно дослідниками багато уваги було приділено розкриттю ленінського мистецтва формування політичної армії соціалістичної революції.

У зв'язку з цим доцільно наголосити на тому, що, включаючись у боротьбу за повалення капіталізму, національно-визвольний рух ішов єдино можливим шляхом до реалізації цілей, написаних на його прапорі — ліквідації національних утисків та проголошення права на самовизначення. Народи Росії, які активно виступили проти буржуазно-поміщицьких порядків, знайшли надійного і єдино можливого союзника у справі соціального й національного визволення — революційний російський робітничий клас.

Лише всебічно й послідовно розкриваючи нерозривний взаємозв'язок між соціалістичною боротьбою пролетаріату та національно-визвольним рухом, їх взаємозалежність, можна історично достовірно показати процес здійснення революційним робітничим класом покладеного на нього завдання — звільнити від ярма соціального поневолення народи країни й відкрити шлях до їх національного розквіту. Такий підхід необхідний і для переконливого спростування вигадок представників імперіалістичної й буржуазно-націоналістичної історіографії про якийсь «прагматизм» та «інструменталізм» ленінської національної політики в період Великого Жовтня і боротьби за створення Союзу РСР.

Об'єктивна необхідність союзу соціалістичної революції та сил національно-визвольного руху була глибоко розкрита В. І. Леніним. Все-

⁷⁻⁸ Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання. — Повне збір. творів, т. 24, с. 134.

⁹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1974. Т. 4, с. 59—60.

бічно обгрунтовуючи свій геніальний висновок про можливість перемоги соціалізму в одній окремо взятій країні, Володимир Ілліч відзначив органічний зв'язок між завданнями пролетарської революції та національно-визвольного руху. В праці «Соціалістична революція і право націй на самовизначення» він писав: «Якщо всі чисто демократичні вимоги можуть, при умові вже розпочатого штурму пролетарів проти основ влади буржуазії, відіграти в певному розумінні роль перешкоди революції, то необхідність проголосити і здійснити свободу всіх пригноблених народів (тобто їх право на самовизначення) буде так само насущною в соціалістичній революції, як насущна вона була для перемоги буржуазно-демократичної революції, наприклад, в Німеччині 1848 р. або Росії 1905 р.»¹⁰.

У переддень революції В. І. Ленін вказав на важливу роль лозунга права націй на самовизначення в якнайтіснішому інтернаціональному згуртуванні робітничого класу для вирішального штурму експлуаторського ладу. Він зауважив: «Самовизначення націй... Тільки буржуазно-демократичний принцип? А БРАТЕРСТВО робітників? Ні, і соціалістичний принцип»¹¹.

У ході боротьби за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, яка розгорнулася в країні після повалення у лютому 1917 р. самодержавства, необхідність здійснити право всіх народів Росії на самовизначення постала з особливою гостротою.

В. І. Ленін, більшовицька партія сформулювали, обгрунтували й послідовно втілювали в життя інтернаціоналістську програму національно-визвольного руху, забезпечуючи єдино можливий шлях до здійснення його вимог. Всебічно аналізуючи кожну кризу в таборі буржуазії у 1917 р. та пов'язані з цим підступи контрреволюції, В. І. Ленін щоразу закликав робітничий клас до активної підтримки національно-визвольного руху трудящих. Розкриваючи суть квітневої кризи Тимчасового уряду та завдання пролетаріату в зв'язку з нею, Володимир Ілліч у статті «Фінляндія і Росія» писав: «Товариші робітники і селяни! Не піддавайтесь анексіоністській політиці російських капіталістів, Гучкова, Мілюкова, Тимчасового уряду щодо Фінляндії, Курляндії, України та ін.! Не бійтесь визнати свободу відокремлення всіх цих націй. Не насильством треба привертати інші народи до союзу з великоросами, а тільки справді добровільною, справді вільною угодою, *неможливою* без свободи відокремлення»¹².

Інтернаціоналізм РСДРП(б) яскраво виявився й у період червневої кризи. На I Всеросійському з'їзді Рад більшовики затаврували ганьбою підтримку його есеро-меншовицькою більшістю великодержавних дій Тимчасового уряду щодо України. Виступаючи на з'їзді, В. І. Ленін заявив про прагнення революційного пролетаріату бачити Росію «...союзом вільних республік»¹³⁻¹⁴.

Період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну був періодом дальшого розвитку лєнінської програми партії з національного питання. В той час Комуністична партія висунула гасло об'єднання вільних народів у братерський союз республік, наголосила на вирішальній ролі інтернаціоналістської політики революційного російського пролетаріату в забезпеченні цього союзу і накреслила конкретні шляхи його створення. Ця програма відповідала найважливішим об'єктивним потребам країни, розв'язання яких було можливе лише в результаті здійснення соціалістичної революції.

У березні—жовтні 1917 р. з усією наочністю виявилася органічна нездатність російської буржуазії та її союзників задовольнити справедливі демократичні вимоги національно-визвольного руху. Тимчасовий

¹⁰ Лєнін В. І. Повне зібр. творів, т. 27, с. 246—247.

¹¹ Лєнін В. І. Матеріали до реферату «Імперіалізм і право націй на самовизначення»: Начерк конспекту. — Там же, с. 412.

¹² Лєнін В. І. Повне зібр. творів, т. 32, с. 7.

¹³⁻¹⁴ Там же, с. 278.

уряд вороже ставився навіть до найнесміливіших пропозицій щодо перетворення Росії у буржуазно-демократичну республіку з деякими федералістськими ознаками. Що ж до вимоги самовизначення, то на VIII з'їзді «конституційно-демократичної» партії (кадетів), наприклад, було заявлено, що її реалізація призведе до розпаду держави. І все ж російська буржуазія та її спільники з табору імперіалістів Антанти й США розуміли неможливість зберегти без змін стару царську систему поневолення націй. Показовою щодо цього була заява одного з членів американської «місії Рута», яка відвідала Росію влітку 1917 р. В інтерв'ю кореспондентові англійського журналу «Коммон сенс» член цієї місії чикагський мільйонер Ч. Крейн, що спеціалізувався на «вивченні» національних рухів, говорив: «Політична надія Росії полягає в широкому застосуванні *Home rule* (самоврядування) та децентралізації. Управління з Петрограда більше неможливе»¹⁵.

Рекомендуючи рецепти врятування капіталістичного ладу в Росії, іноземні імперіалісти дбали про таку децентралізацію країни, яка б створювала їм найсприятливіші умови для економічної експансії та закабалення її народів. Корінні ж вимоги національно-визвольного руху вони ігнорували, повністю солідаризуючись у цьому з шовіністичною політикою Тимчасового уряду.

Своєю послідовно інтернаціоналістською позицією в національному питанні, рішучими виступами проти шовіністичних дій Тимчасового уряду та сил, які його підтримували, героїчними зусиллями на всіх напрямках революційної боротьби російський пролетаріат здобув підтримку переважної більшості населення країни, в тому числі пригноблених націй¹⁶.

Саме інтернаціоналістська позиція революційного російського робітничого класу забезпечила згуртування народів у боротьбі проти буржуазно-поміщицького ладу — носія соціального й національного гноблення. Великий Жовтень переміг в результаті спільної боротьби народів Росії, керованих Комуністичною партією на чолі з В. І. Леніним.

II Всеросійський з'їзд Рад, який законодавчо закріпив перемогу Жовтневого збройного повстання, висловив загальну волю багатонаціональних трудящих мас країни. Делегати з'їзду представляли Ради практично всіх, у тому числі національних, районів Росії. Із 320 територіальних Рад за ленінську вимогу передачі їм усієї повноти влади висловилося 256¹⁷. Так трудящі всіх націй країни підтримали інтернаціоналістську своїм складом і суттю Радянську владу. II Всеросійський з'їзд Рад одразу ж приступив до практичного здійснення ленінської національної програми. В його першому ж зверненні до трудящих проголошувалося: «Радянська влада... забезпечить всім націям, що населяють Росію, справжнє право на самовизначення»¹⁸.

Не так давно історики, філософи й правознавці вели досить жваву дискусію щодо того, коли і чому В. І. Ленін змінив своє попереднє ставлення до федерації й почав вважати її можливою у взаєминах між народами Росії. Спеціальний розгляд цього питання виходить за межі даної статті. Однак проходити повз нього не слід, особливо в тих аспектах, які безпосередньо стосуються інтернаціоналізму ленінської національної політики.

Як відомо, Володимир Ілліч категорично відкидав федеративні засади у побудові революційної партії російського пролетаріату. «...В питаннях боротьби з самодержавством, боротьби з буржуазією всієї Ро-

¹⁵ Інститут історії СРСР АН СРСР. Відділ рукописних фондів, Д-2, № 1, ч. 1, 1917, арк. 26 (41).

¹⁶ Див.: Ленін В. І. Чи вдержать більшовики державну владу? — Повне збір. творів, т. 34, с. 284.

¹⁷ История национально-государственного строительства. М., 1968. Т. 1 (1917—1936 гг.), с. 26—27.

¹⁸ Образование Союза Советских Социалистических Республик: Сб. документов. М., 1972, с. 17.

сії, — наголошував він, — ми повинні виступати як єдина, централізована, бойова організація, ми повинні спиратися на весь пролетаріат, без різниці мови й національності, згуртований спільним постійним розв'язанням теоретичних і практичних, тактичних і організаційних питань, а не створювати організацій, які йдуть окремо, кожна своїм шляхом, не ослабляти сили свого натиску дробленням на численні самостійні політичні партії, не вносити відчуженість і відособленість, з тим, щоб потім лікувати штучно прищеплену собі хворобу пластирями пресловутої «федерації»¹⁹. В. І. Ленін вбачав у різного роду «федераціоністських» перегородках, якими б тонкими й умовними вони не здавались, ослаблення партії, загрозу пролетарській справі.

На початку ХХ ст. насильства експлуататорів витравили майже все прогресивне, що містилося колись у проектах «федерації народів», обстоюваних ідеологами буржуазії в той час, коли вона розпочинала свій історичний шлях. За таких умов широкомовні заклики до «федерації» здебільшого маскували імперіалістичне гноблення або ж служили прикриттям міщанського поняття «рівності» людей і націй. Останнє, зокрема, використовувалося для пропаганди «природної відособленості» та підриву спільних дій народів, пов'язаних між собою сторіччями спільного економічного життя, визвольної боротьби, єдністю походження. «...Ми зовсім не прихильники неодмінно маленьких націй, — пояснював В. І. Ленін, — ми безумовно, *при інших рівних умовах*, за централізацію і проти міщанського ідеалу федеративних відносин»²⁰. Разом з тим Володимир Ілліч, так само як раніше основоположники наукового комунізму, не заперечував, що за певних обставин федеративні зв'язки між народами можуть бути корисними й потрібними. «Федерація, — писав В. І. Ленін С. Г. Шаумяну, — є союз рівних, союз, який вимагає загальної згоди»²¹. Отже, поява в марксистській програмі з національного питання лозунгу федерації могла мати місце лише тоді, коли на уламках розбитої робітничим класом Російської імперії — «тюрми народів» — виникли б вільні й рівноправні національно-державні утворення.

Послідовне втілення в життя ленінської інтернаціоналістської політики щодо раніше поневолених експлуататорами народів, проголошення та забезпечення Радою Народних Комісарів їх права на самовизначення стали першим кроком на шляху до створення нового типу федерації — союзу вільних, заклало підвалини майбутнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Важливу роль у цій справі відіграла схвалена III Всеросійським з'їздом Рад «Декларація прав трудящого та експлуатованого народу», включена до тексту першої Радянської Конституції. Це було перше законодавче закріплення принципу федерації в національно-державному будівництві соціалістичної країни. «Радянська Російська Республіка, — відзначалося в Декларації, — засновується на основі вільного союзу вільних націй, як федерація радянських національних республік»²².

Національна політика молодого Радянської влади відкривала принципово нову сторінку в історії взаємовідносин між націями, памічала широкі перспективи добровільного братерського співробітництва між ними, що було вагомим внеском у скарбницю світового революційного досвіду. Інтернаціоналістські акти Радянської Росії провіщали всьому людству можливість і реальність існування світу без національної ворожнечі, шовіністичного насильства і воєн.

В. І. Ленін всебічно проаналізував процес становлення радянської федерації, наголосив на важливості її будівництва для історичної долі

¹⁹ Ленін В. І. Чи потрібна «самостійна політична партія» єврейському пролетаріатові. — Повне збір. творів, т. 7, с. 118.

²⁰ Ленін В. І. Про національну гордість великоросів. — Повне збір. творів, т. 26, с. 100.

²¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 48, с. 230.

²² Образованне Союза Советских Социалистических Республик, с. 32.

людства. Загальновідомі глибокий реалізм В. І. Леніна, органічне неприйняття ним недостатньо продуманих визначень. Тим більш показовим є те, що в перших кроках соціалістичної федерації він побачив «нову епоху всесвітньої історії»²³. На зорі Радянської влади, коли минуло тільки два місяці після перемоги Жовтневого збройного повстання, коли в різних районах країни розгорталася найгостріша класова боротьба за становлення національної соціалістичної державності, а над усіма народами Росії нависла загроза іноземної інтервенції, Володимир Ілліч побачив у Російській Радянській Федерації прообраз майбутньої держави вільних і рівноправних націй. «...Я глибоко переконаний, — натхненно говорив він, — що навколо революційної Росії все більше й більше групуватимуться окремі різні федерації вільних націй. Цілком добровільно, без брехні і заліза, зростатиме ця федерація, і вона незламна»^{24–25}.

Геніальне ленінське передбачення дістало переконливе підтвердження в роки іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни. Навколо революційної Росії гуртувалися державні утворення пригноблених раніше народів, які в смертельній боротьбі під керівництвом єдиної більшовицької партії відстоювали своє право на вільне життя. В існуванні Російської Федерації, у внутрішній та зовнішній політиці, яку вона проводила, національні радянські республіки вбачали надійну опору свого існування. В процесі збройної боротьби проти переважаючих сил міжнародного імперіалізму та його підручних з білогвардійського й буржуазно-націоналістичного таборів склався інтернаціоналістський союз радянських республік (воєнно-політичний, економічний та дипломатичний). Найважливішу роль у розгромі внутрішньої та зовнішньої контрреволюції відіграла Російська Федерація. Їй же належала вирішальна роль й у відбудові зруйнованого в роки імперіалістичної та громадянської воєн народного господарства всієї країни. Йдучи на величезні жертви, Радянська Росія, яка сама вкрай потерпіла від розрухи та руйнування, подала всебічну допомогу у відродженні донецьких шахт і придніпровських заводів, сільського господарства Білорусії й промисловості Закавказької Федерації. У цьому виявився вихований ленінською партією інтернаціоналізм російського революційного пролетаріату, всього великого російського народу. Він здійснив славний подвиг в ім'я інтернаціоналізму, в ім'я соціального й національного визволення народів нашої країни, подолання їх вікової відсталості та забезпечення всебічного економічного, політичного та культурного розвитку.

Цей вікопомний інтернаціоналістський подвиг, що бере свій початок у буремні роки боротьби за перемогу соціалістичної революції та захист її завоювань, у період відбудови вщент зруйнованого війнами народного господарства, відродження національної культури, продемонстрував здатність революційного пролетаріату звільнити народи від соціального й національного ярма, забезпечити їх вільний розвиток, подати їм безкорисливу допомогу у творенні повних, вимріяних кращими силами людства форм братерських взаємовідносин та всебічного співробітництва, найтіснішого єднання в ім'я миру в усьому світі, прогресу і демократії.

Створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік — результат інтернаціоналістських дій усіх народів нашої країни. Їх добровільне згуртування навколо Російської Федерації в 1917—1922 рр. було зумовлене глибокими об'єктивними факторами попереднього розвитку, безпосередньо диктувалося конкретно-історичною обстановкою і свідчило про величезну притягальну силу ідей інтернаціоналізму. Це й визначило напрями і зміст національно-державного будівництва в нашій краї-

²³ Ленін В. І. Заключне слово перед закриттям з'їзду 18(31) січ.: Третій Всеросійський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, 10—18 (23—31) січ. 1918 р. — Повне збір. творів, т. 35, с. 275.

^{24–25} Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 35, с. 277.

ні. Життя довело дієвість ленінської національної політики, велике значення послідовного відстоювання більшовицькою партією права націй на самовизначення для зміцнення інтернаціональної єдності народів Росії, глибоку правильність лозунгу створення радянської федерації — добровільного союзу рівних республік.

Становлення федеративних зв'язків нового типу відбувалося в ході розвитку Жовтневої революції та будівництва національної соціалістичної державності поневолених у минулому народів нашої країни. Зміст цих зв'язків визначався інтернаціоналізмом внутрішньої й зовнішньої політики Радянського уряду, революційною творчістю трудящих мас, досвідом їх боротьби за соціальне й національне визволення, проти білогвардійщини, буржуазно-націоналістичної контрреволюції.

Показовим щодо цього є приклад України. I Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся 11—12 (24—25) грудня 1917 р. в Харкові, заявив: «Принцип права націй на самовизначення... міг бути втілений у життя тільки завдяки Жовтневій революції, яка привела до створення Робітничо-Селянського уряду — Ради Народних Комісарів»²⁶. Україна проголошувалася «федеративною частиною Російської республіки». «З'їзд, — підкреслювалося в ухваленій ним резолюції, — буде боротися за самовизначення України в інтересах робітників і селян, за їх панування, за усунення будь-яких національних обмежень, будь-якої національної ворожнечі й ненависті, за Українську робітничо-селянську республіку, засновану на тісній солідарності трудящих мас України, незалежно від їх національної належності, з трудящими масами всієї Росії»²⁷.

У кожному з документів з'їзду відбито непохитне прагнення українського народу до братерської єдності з великим російським та іншими народами нашої країни у боротьбі за владу Рад. Незаперечним свідченням того, що трудящі України, які взяли активну участь у боротьбі за перемогу соціалістичної революції, вважали очолювану В. І. Леніном Раду Народних Комісарів своїм урядом, а себе — громадянами нової, вільної федеративної республіки, тісно зв'язаними узами дружби й братерства з усіма її народами, є, зокрема, положення резолюції про організацію Радянської влади на Україні. Вони зобов'язували верховний орган влади Радянської України «...негайно поширити на території Української республіки всі декрети й розпорядження Робітничо-Селянського уряду Федерації, які мають загальне для всієї Федерації значення — про землю, про робітничий контроль над виробництвом і про повну демократизацію армії... Встановити між Робітничо-Селянським урядом Російської Федерації, а також урядами інших частин Росії та Робітничо-Селянським урядом України повну погодженість в цілях і діях, необхідну в інтересах робітників і селян всіх народів Російської Федерації, виходячи з принципу, що правильними і нормальними ці взаємовідносини можуть бути тільки в тому випадку, коли уряди всіх частин Росії будуть органами влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів»²⁸.

Становлення національної соціалістичної державності радянських народів відбувалося в умовах гострої класової боротьби, що переросла в непримиренну громадянську війну всередині кожної нації. В. І. Ленін, характеризуючи це явище, писав: «Останні події на Україні (почасти також у Фінляндії і в Білорусії, як і на Кавказі) свідчать так само про нове групування класових сил, що відбувається в процесі боротьби між буржуазним націоналізмом Української ради, Фінляндського сейму і т. п., з одного боку, і Радянською владою, пролетарсько-селянською революцією кожної з цих національних республік, з другого»²⁹.

²⁶ Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР: Сб. документов и материалов. К., 1972, с. 32.

²⁷ Там же, с. 33.

²⁸ Там же, с. 31.

²⁹ Ленін В. І. Тези про Установчі збори. — Повне зібр. творів, т. 35, с. 158.

В ході революційної визвольної боротьби народи наочно переконалися, що не тільки соціальне, а й національне їх визволення пов'язане з керівною роллю робітничого класу, з інтернаціональним братерством трудящих. Досвід українського, як й інших народів нашої країни, незалежно довір, що становлення власної соціалістичної державності поневолених у минулому народів відбувається не тільки без участі буржуазних та дрібнобуржуазних націоналістів, якими б «революційними» чи навіть «соціалістичними» вивісками вони не прикривалися, а, навпаки, — у вирішальній боротьбі проти них.

Події іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни зміцнювали прагнення широких мас трудящих України до якнайтіснішої єдності з російським народом. У зв'язку з цим I з'їзд КП(б)У проголосив одним з найважливіших завдань партії боротьбу «...за революційне об'єднання України з Росією на засадах пролетарського централізму в межах Російської Радянської Соціалістичної Республіки...»³⁰.

Кривавий режим, встановлений на Україні німецько-австрійськими загарбниками — захисниками буржуазно-націоналістичної «державності», показав, що остання була тільки ширмою для боротьби проти Радянської влади та для іноземного пограбування. Навіть кайзер Вільгельм II, який не міг приховати свого задоволення з приводу очікуваного ним IV універсалу Центральної ради про «самостійність» України, що створював легальний «привід» для її окупації³¹, визнавав пізніше штучність конструйованих ворогами схем відторгнення України від Росії. У липні 1918 р. на нараді керівників імперського уряду й верховного головнокомандування він говорив: «Ми пішли на Україну, щоб одержати там продовольство... Ми не повинні піддаватись ілюзії, ніби Україна на довгий час може бути відірваною від Великої Росії»³².

Те, що пізніше змушені були зрозуміти буржуазні політики, на власному історичному досвіді засвоїли українські трудящі. Неодмінною умовою успішного захисту від внутрішніх і зовнішніх ворогів вони вважали якнайтісніший інтернаціональний зв'язок з Радянською Росією. Ось чому в Декларації Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України від 26 січня 1919 р. проголошувалося: «В першу чергу ми заявляємо голосно свою солідарність Російській Федеративній Радянській Республіці, колисці всесвітньої революції та моральній і матеріальній опорі всесвітньому пролетарському повстанню. Тісний історичний, економічний і культурний зв'язок робітничої і селянської України і Радянської Росії зобов'язує нас ривняти свій революційний класовий фронт насамперед з фронтом російського пролетаріату. Ворогів Радянської Росії ми оголошуємо ворогами Радянської України. У нас однакові політичні, економічні й військові завдання... Все це зумовлює об'єднання Української Радянської республіки з Радянською Росією на засадах Соціалістичної Федерації, форми якої будуть встановлені повноважним III Всеукраїнським з'їздом Рад»³³.

Вичерпне програмне положення Радянського уряду України позбавляє необхідності, пояснюючи його дальші дії, вдаватися до широкого цитування документів об'єднувачого руху. Повертаючись же до наведеного витягу, відзначимо, що вже в ньому містилося чітке розуміння необхідності встановлення єдиного фронту України з Радянською Росією та іншими соціалістичними республіками. В умовах дальшого розгортання громадянської війни та іноземної інтервенції він набрав форми оборонного, воєнно-політичного союзу.

Через кілька днів після опублікування Декларації уряд УСРР уповноважив своїх членів, які перебували в Москві, «...зробити фор-

³⁰ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1976. Т. 1, 1918—1941, с. 20.

³¹ Див.: Симоненко Р. Г. Чорне перо фальсифікаторів. К., 1968, с. 50—53.

³² Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Раппальского договора: Сб. документов. М., 1968, Т. 1, 1917—1918 гг., с. 567.

³³ Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор..., с. 116.

мальну пропозицію Російській Радянській Республіці, а також іншим радянським республікам про створення оборонного союзу під верховним військовим і політичним керівництвом Російської Радянської Республіки»³⁴.

Радянські республіки вже в той час жили єдиним життям. Були об'єднані Вища рада народного господарства РСФРР та Укрраднар-госп, наркомати шляхів сполучення України і Росії, поштово-телеграфний зв'язок, банківська й грошова системи, статистичний апарат обох республік. Вони здійснювали єдину економічну, зовнішньоторговельну та митну політику³⁵.

Масовий об'єднавчий рух українського народу, який став яскравим виявом його непохитної відданості соціалістичній революції, ленінським принципам пролетарського інтернаціоналізму, викликав шалену протидію сил контрреволюції та прихований опір дрібнобуржуазних націоналістичних партій, що легально діяли в радянських умовах.

Одним з найважливіших напрямів здійснення робітничим класом пригноблених раніше народів Росії інтернаціоналістської політики полягав у політичній ліквідації дрібнобуржуазних націоналістичних партій, що прикривалися «соціалістичними» вивісками. В ході цієї боротьби досвід соціалістичного будівництва збагатився двома важливими уроками: по-перше, шонайменше послаблення єдності у боротьбі проти ворогів революції, якими б гаслами воно не маскувалося, завжди служить інтересам імперіалізму; по-друге, намагаючись роз'єднати сили соціалізму, ворог насамперед спрямовує свій основний удар на відрив окремих революційних загонів від їх союзу з російським робітничим класом. Заради досягнення цієї мети використовуються різного роду махінації, в тому числі проповідь такої «спільності» інтересів і завдань тих чи інших революційних загонів, яка б на ділі оберталася їх «відмінністю» від «російського досвіду».

Одним з противників соціалістичної революції на Україні, який діяв у подібному дусі, була дрібнобуржуазна націоналістична есерівська партія боротьбистів. Особливо наочно передбачуваний В. І. Леніним їх курс на відокремлення України від Росії³⁶ виявився влітку 1919 р., коли розгорнувся об'єднавчий рух за зміцнення воєнно-політичного союзу радянських республік. Боротьбисти, які входили до складу Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК), утрималися від голосування за резолюцію про військову та економічну єдність. Навіть після того, як відповідний декрет було схвалено, вони намагалися скомпрометувати воєнно-політичний союз радянських республік, наголошували на тимчасовості «постановки питання і практичного характеру» їх об'єднання³⁷.

Показовими щодо тактики боротьбистів були загальні збори їх київської організації (15 червня 1919 р.), на яких обговорювалася доповідь «Про об'єднання радянських республік». Відкрито виступити проти цього акту доповідач не міг, тому він висловлював всілякі сумніви у доцільності об'єднання. Розповідаючи про засідання ВУЦВК від 14 червня 1919 р., він заявив: «Ми можемо сказати, що яскраво намітилися деякі принципи і тактичні розходження з керуючою партією. Попередній хід революції заставляє пильніше придивитися до питання об'єднання республік».

В той час, коли над Радянською країною нависла смертельна небезпека, боротьбисти намагалися приховати свою контрреволюційну позицію посиленнями на якісь «незгоди» в галузі культурного будівництва, хоч їх аргументи були наскрізь фальшивими.

Справжня мета боротьбистських спекуляцій була далекою від цієї сфери. В. І. Ленін і Комуністична партія приділяли величезну увагу

³⁴ Там же, с. 125.

³⁵ Там же, с. 216—218.

³⁶ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 50, с. 291.

³⁷ Боротьба, 1919, 22 черв.

відродженню й розвитку культури українського народу — соціалістичної змістом і національної формою.

Займаючись у грізні дні літа 1919 р. розмовами про «культурну асиміляцію», боротьбисти намагалися порушити інтернаціоналістські принципи партійного та державного будівництва на Україні, зокрема розділити за національною ознакою й протипоставити одне одному кадри єдиної партії більшовиків. Лінія боротьбистів по суті означала відмову від об'єднання революційних сил України навколо російського робітничого класу, що неминуче вело до економічного і політичного закабалення республіки іноземним капіталом. Особлива підступність ворожої діяльності боротьбистів полягала насамперед у тому, що вона була спрямована проти Комуністичної партії — натхненника і організатора об'єднавчого руху радянських народів. Непримиренне ставлення більшовиків України до будь-яких спроб ослабити їх непорушну єдність, нерозривний зв'язок КП(б)У з лєнінським ЦК РКП(б), під керівництвом якого вона працювала, було найяскравішим виявом їх безумною відданості принципам пролетарського інтернаціоналізму, заporукою зміцнення братерської дружби українського народу з великим російським народом.

Що ж до боротьбистів, то вони дедалі більше виявляли свою ворожість до якнайтіснішого згуртування трудящих України навколо Радянської Росії. Наприкінці 1919 р. ЦК боротьбистської партії направив до керівництва Комуністичної Робітничої партії Польщі спеціального емісара із зверненням, в якому відповідно до позицій противників пролетарського інтернаціоналізму наголошувалося на спільності характеру й завдань «національної революції» на Україні з революційною боротьбою на Заході та на її («національної революції») своєрідності й відмінності від соціалістичної революції в Росії^{38–39}.

Політичний розгром боротьбизму став важливою ділянкою інтернаціоналістської діяльності КП(б)У, всієї більшовицької партії. У лютому 1920 р. В. І. Ленін звернувся до ЦК РКП(б) з пропозицією «визнати боротьбистів партією, яка порушує основні принципи комунізму своєю пропагандою поділу військових сил і підтримкою бандитизму, що просто на руку білим і міжнародному імперіалізму». Так само суперечить інтересам пролетаріату їх боротьба проти лозунга тісного і найтіснішого союзу з РСФРР»⁴⁰. Як партії, чії дії суперечили принципам і практиці пролетарського інтернаціоналізму, про що, зокрема, свідчила її неприхована агітація проти комуністів інших національностей (наприклад, росіян), боротьбистам було рішуче відмовлено у прийнятті до лав Комінтерну⁴¹.

В цей же час остаточно викрив себе в очах трудящих і так званий «федераціонізм» українського буржуазного націоналізму. Як показала підписана 23 квітня 1920 р. ганебна угода Петлюри з Пілсудським, цей «федераціонізм» на практиці означав загарбання значної території України буржуазно-поміщицькою Польщею та перетворення «буржуазної міні-України» на її васала.

Переможне закінчення громадянської війни ще більше посилило рішучість народів нашої країни зміцнити добровільний союз рівних, розширило величезні можливості для їх братерського єднання. В об'єднавчий рух активно включилися трудящі визволених Червоною Армією районів. Наприкінці 1920 — на початку 1921 рр. між РСФРР та іншими радянськими республіками були укладені союзні договори, які значували собою новий етап їх об'єднання. Завдання відбудови народного господарства висували на перший план економічне співробітництво. Основна роль у ньому належала Російській Федерації.

^{38–39} Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Варшава), Е-11.

⁴⁰ Ленін В. І. Проект резолюції про українську партію боротьбистів. — Повне збір. творів, т. 40, с. 118.

⁴¹ Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни: Зб. документів і матеріалів. К., 1957, с. 69.

Мирна праця радянських людей потребувала надійного зовнішньо-політичного захисту, визнання рівноправності двох соціальних систем на міжнародній арені. Цього можна було досягти лише об'єднаними зусиллями всіх радянських республік. Зокрема, на конференціях у Генуї та Гаазі їх інтереси захищала єдина делегація.

Влітку й восени 1922 р. об'єднавчий рух радянських республік вступив у завершальний етап. В той час особливо важливо було виробити такі форми державного об'єднання, які б подесятерили сили народів нашої країни, максимально розкрили величезні можливості соціалізму в забезпеченні їх братерської дружби й співробітництва, стали зразком справжнього розв'язання національного питання.

Це завдання було блискуче розв'язано В. І. Леніним. Незважаючи на хворобу, він рішуче втрутився в дії прихильників так званої «автономізації», які ігнорували досвід національно-державного будівництва за п'ять років Радянської влади і добився зміни їх позиції. Володимир Ілліч намалював програму об'єднання «рівноправних народів в одну соціалістичну сім'ю»⁴². Вона полягала в дальшому розвитку соціалістичної федерації, що почала складатися з перших днів Великого Жовтня, у союзу багатонаціональну державу. Ленінський план виражав об'єктивні потреби і прагнення народів нашої країни, спирався на інтернаціоналізм робітничого класу та історичний досвід мас. У грудні 1922 р. він був схвалений з'їздами Рад всіх радянських республік.

Справжнім торжеством пролетарського інтернаціоналізму стала робота I з'їзду Рад Союзу РСР. Вона була пройнята ідеями рівності народів, їх братерського співробітництва у будівництві соціалізму, тим, що пізніше дістало назву «чуття єдиної родини».

З'їзд схвалив Декларацію та Договір про утворення СРСР. 30 грудня 1922 р. стало днем народження першої в світі багатонаціональної соціалістичної держави. Цим історичним актом народи нашої країни виконали свій інтернаціональний обов'язок перед людством.

Постійна увага В. І. Леніна до надзвичайно складних проблем національних взаємовідносин, його інтернаціоналістська програма визволення пригноблених народів, невіддільна від корінних революційних перетворень основ капіталістичного суспільства, завжди викликала озлоблення й страх експлуататорських класів. Ідеологів буржуазії над усе лякав дедалі зростаючий вплив ленінських ідей на розвиток національно-визвольного руху. Нагадаємо, що в момент червневої кризи 1917 р. в Росії газети, які підтримували Тимчасовий уряд, кваліфікували найскромніші і найзаконніші, за визначенням вождя революції, національні вимоги як «ленінство в національному питанні»⁴³.

Широкий об'єднавчий рух вільних народів нашої країни розгортався на фоні дальшого загострення суперечностей у таборі імперіалізму. Продовжував нерівну боротьбу проти англійських колонізаторів ірландський народ. Саме в той час вкрай роздратований успіхами єдиного дипломатичного фронту радянських республік у Генуї⁴⁴ Черчілль в листуванні із своїми колегами репетував: «Ірландські терористи, безумовно, побуджуються до дій Леніним»⁴⁵. До подібних кроків дехто на Заході вдається й сьогодні.

Глибокий інтернаціоналізм визначив і уважне ставлення В. І. Леніна до початкового етапу діяльності багатонаціональної Радянської держави, до розробки її перших законодавчих актів і Конституції. Воло-

⁴² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1981. Т. 10, с. 169.

⁴³ Ленін В. І. Україна і поразка правлячих партій Росії. — Повне збір. творів, т. 32, с. 343.

⁴⁴ Див.: Симоненко Р. Г. Генуезская конференция, Советская Россия и английская дипломатия. — Новая и новейшая история. 1982, № 3, с. 92—110.

⁴⁵ University of Birmingham Library. Austin Chamberlain (Family) Papers Letters, Cabinet Papers. Presscuttings Concerning Genva Conference and Russia. 1922, 23/6/38.

димир Ілліч наголошував на винятковій важливості дальшого розвитку СРСР. «...Слід залишити і зміцнити союз соціалістичних республік, — писав він, — щодо цього заходу не може бути сумніву. Він нам потрібний, як потрібен всесвітньому комуністичному пролетаріатові для боротьби з всесвітньою буржуазією і для захисту від її інтриг»⁴⁶. В. І. Ленін передбачав, що у зв'язку з неминучим піднесенням національно-визвольної боротьби народів проти імперіалістичного гноблення всесвітньо-історичне значення утворення СРСР дедалі зростатиме.

Інтернаціональний подвиг будівників першої в світі багатонаціональної соціалістичної держави — уособлення справжнього братерства народів — збагатив і прискорив світовий революційний процес. Особливо яскраво велич цього подвигу розкривається з вершини славного шістдесятирічного шляху, пройденого Союзом РСР. У наш час, коли імперіалізм, намагаючись зупинити історичний прогрес, всіляко розпалює шовінізм і національну ворожнечу, силкується підірвати нормальні взаємовідносини між країнами та підштовхує світ до безодні термоядерної війни, прогресивні сили планети з надією звертають свої погляди до СРСР, який справляє всезростаючий вплив на хід історії, служить прикладом у розв'язанні найскладніших проблем розвитку людства.

Р. Г. Симоненко

ОБРАЗОВАНИЕ СССР — ТОРЖЕСТВО ПРОЛЕТАРСКОГО ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА

Резюме

В статье рассматривается образование СССР как торжество принципов пролетарского интернационализма — коренных принципов идеологии и политики рабочего класса. С особой силой и последовательностью они проявились в деятельности руководимого большевистской партией многонационального российского пролетариата, обеспечившего единство народов нашей страны в борьбе за свержение эксплуататорского строя и создание первого в истории многонационального социалистического государства.

* * *

⁴⁶ Ленін В. І. До питання про національність або про «автономізацію». — Повне збір. творів, т. 45, с. 343.

В. І. ГУСЕВ (Київ), В. П. КРИЖАНІВСЬКИЙ (Київ)

ДРУЖБА НАРОДІВ СРСР — ІСТОРИЧНЕ ЗАВОЮВАННЯ СОЦІАЛІЗМУ

Шістдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік — знаменна подія в житті радянського народу, свідчення торжества ленінської національної політики КПРС, історичних досягнень соціалізму. Шлях до утворення СРСР — першої в світі єдиної багатонаціональної держави робітників і селян — відкрила Велика Жовтнева соціалістична революція — «головна подія ХХ століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства»¹⁻². Перемога Великого Жовтня була одночасно перемогою в боротьбі за національне визволення, головною умовою розв'язання національного питання в країні. Жовтень розбив кайдани соціального і національного гніту, підніс до самостійної історичної творчості всі народи нашої країни. Встановлення влади робітничого класу, суспільної власності на засоби виробництва заклало міцний фундамент вільного розвитку всіх націй і народностей, їх тісної єдності і дружби³, братерських відносин між ними.

Великий Жовтень дав світові зразок принципово нового розв'язання національного питання: Суть його полягала в тому, що воно здійснювалося не шляхом відокремлення і роз'єднання народів, а шляхом їх об'єднання в спільній класовій боротьбі за соціалізм; всі проблеми розвитку націй і національних відносин глибоко послідовно й до кінця розв'язувалися на основі докорінних соціальних перетворень. Це дістало свій яскравий вияв уже в першому документі Радянського уряду — написаній В. І. Леніним відозві Другого Всеросійського з'їзду Рад «Робітникам, солдатам і селянам!». З'їзд заявив, що Радянська влада негайно вирішить корінні питання соціального й політичного життя народів, зокрема, «забезпечить усім націям, які населяють Росію, справжнє право на самовизначення»⁴. Через кілька днів, 2 листопада 1917 р., Рада Народних Комісарів прийняла «Декларацію прав народів Росії», в якій урочисто проголосила основні принципи національної політики влади Рад:

1. Рівність і суверенність народів Росії.
2. Право народів на вільне самовизначення аж до відокремлення і утворення самостійних держав.
3. Скасування всіх і всяких національних і національно-релігійних привілеїв і обмежень.
4. Вільний розвиток національних меншостей та етнографічних груп, які населяють територію Росії⁵.

Цей історичний документ надав ленінським програмним положенням з національного питання загальнообов'язкового державного характеру. В ньому дістала повне втілення основна ідея більшовицької партії з національного питання: тільки на основі взаємного довір'я можна будувати міцний союз народів Росії, які визволилися від соціального й національного гноблення.

Процес національно-державного будівництва, що розгорнувся

¹⁻² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції: Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 3.

³ Див.: Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року. К., 1982, с. 3—4.

⁴ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 35, с. 11.

⁵ См.: Декреты Советской власти. М., 1957. Т. 1, с. 8.

в країні після перемоги Великого Жовтня, переконливо показав палке прагнення трудящих усіх радянських республік до інтернаціонального єднання навколо робітничого класу і його ленінської партії. Збувалося передбачення В. І. Леніна про те, що народи, які визволяться від класового й національного гноблення, неминуче потягнуться до союзу з російським народом⁶.

Яскравим свідченням цього стали рішення Першого Всеукраїнського з'їзду Рад, що відбувся в грудні 1917 р. Проголосивши Україну згідно з волею трудового народу Республікою Рад, з'їзд твердо заявив, що вона ґрунтується «...на тісній солідарності трудящих мас України, незалежно від їх національної належності, з трудящими масами всієї Росії»⁷.

Під прапором пролетарського інтернаціоналізму, братерської дружби і співробітництва з великим російським та іншими народами Росії народилися також радянські республіки в Латвії, Литві, Естонії, Білорусії, Закавказзі.

Новий суспільний лад сприяв всебічному зближенню народів, на практиці підтверджував їх рівність, залучав до будівництва соціалізму трудящих усіх національностей, створював умови для втілення в життя принципів рівності та добровільності. Тому перше п'ятиріччя після перемоги соціалістичної революції, п'ятиріччя активного національно-державного будівництва в Росії на новій, соціалістичній основі, стало водночас періодом ще тіснішого єднання радянських республік. Воєнно-політичний, господарський, дипломатичний, державний союз — так крок за кроком складалася багатонаціональна соціалістична держава — Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Величезне значення для згуртування народів нашої Батьківщини в єдину союзну державу мала теоретична розробка В. І. Леніним принципів соціалістичного федералізму. Федерація як форма державного устрою забезпечувала радянським республікам повну добровільність і рівноправність, сприяла зживанню будь-яких національних розбіжностей, відкривала безмежний простір для розвитку братерської дружби і співробітництва радянських народів.

У виробленні партією основ федеративної форми багатонаціональної соціалістичної держави визначну роль відіграли утворення і розвиток Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, яка стала своєрідним прообразом Союзу РСР, а також багатий досвід здійснення федеративних зв'язків між радянськими республіками в перші роки після перемоги Великого Жовтня. Утворення радянської федерації дало можливість російському робітничому класові допомогти трудящим масам національних районів у соціалістичному будівництві. «Російський народ, не зважаючи на труднощі і нестатки, подавав безкорисливу допомогу іншим народам країни у відстоюванні їх революційних завоювань, вніс неоціненний вклад у подолання відсталості колишніх національних окраїн»⁸. У свою чергу трудящі національних районів підтримали російський робітничий клас, зміцнивши тим самим Радянську державу. Цей досвід став чудовою школою соціалістичного інтернаціоналізму і дружби народів.

Утворення СРСР було величезною заслугою ленінської партії більшовиків, живим втіленням ідей Володимира Ілліча Леніна — великого зодчого першої в світі багатонаціональної соціалістичної держави робітників і селян та всієї комуністичної цивілізації.

Восени 1922 р. під керівництвом партії, її місцевих організацій об'єднавчий рух у національних республіках набув справді всенарод-

⁶ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 31, с. 418.

⁷ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине: Сб. документов и материалов. К., 1957. Т. 2, с. 567.

⁸ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 4.

ного характеру. Радянські народи одностайно висловили непохитну волю до якнайтіснішого об'єднання в єдину багатонаціональну соціалістичну сім'ю. Ця воля була законодавчо оформлена в рішеннях республіканських з'їздів Рад, що відбулися на початку грудня 1922 р.

Волю українського народу до державного об'єднання з іншими радянськими республіками висловив VII Всеукраїнський з'їзд Рад, що відкрився в Харкові 10 грудня 1922 р. 13 грудня його делегати одностайно прийняли декларацію про утворення СРСР, постанову «Про основи Конституції Союзу Соціалістичних Радянських Республік» і звернулися до народів РСФФР, Білоруської СРР та Закавказької Федерації з «братньою пропозицією негайно приступити до оформлення вже нині фактично існуючого Союзу Радянських Республік і утворення цим шляхом єдиного соціалістичного робітничо-селянського фронту проти фронту світової буржуазії»⁹.

Аналогічні рішення прийняли вищі державні форуми РСФФР, Білоруської СРР, ЗСФФР. Рішення республіканських з'їздів Рад стали новим яскравим виявом непорушної волі радянських народів до об'єднання. Вони є незаперечним доказом неспроможності злісних вигадок буржуазних «радянологів» про нібито «насильницький» характер утворення СРСР. «Відповідальність за долю пролетарської революції згуртувала народи перших радянських республік в єдину сім'ю,— відзначав Л. І. Брежнев у своїй промові на урочистому об'єднаному засіданні ЦК Компартії України і Верховної Ради Української РСР 23 грудня 1967 р.— Історичний досвід привів до того, що український народ разом з трудящими Білорусії і Закавказзя виступив з ініціативою державного об'єднання радянських республік»¹⁰.

Спіраючись на волю радянських народів, I Всесоюзний з'їзд Рад урочисто проголосив утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік — нової, небаченої ще в світовій історії багатонаціональної соціалістичної держави. У прийнятій з'їздом Декларації про утворення СРСР справедливо підкреслювалося, що «сама побудова Радянської влади, інтернаціональної за своєю класовою природою, штовхає трудящі маси радянських республік на шлях об'єднання в одну соціалістичну сім'ю»¹¹. «Воля народів радянських республік,— говорилося далі в Декларації,— які зібралися нещодавно на з'їзди своїх Рад і одностайно прийняли рішення про утворення «Союзу Радянських Соціалістичних Республік», служить надійною запорукою в тому, що Союз цей є добровільним об'єднанням рівноправних народів, що за кожною республікою забезпечено право вільного виходу з Союзу, що доступ в Союз відкритий усім соціалістичним радянським республікам, як тим, що існують, так і тим, які виникнуть в майбутньому, що нова союзна держава є гідним увінченням закладених ще в жовтні 1917 року основ мирного співжиття і братерського співробітництва народів, що вона послужить вірним оплотом проти світового капіталізму»¹²⁻¹³.

Утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, підготовлене багаторічною теоретичною і практичною діяльністю Комуністичної партії та її вождя — Володимира Ілліча Леніна, стало переломним моментом в історії народів нашої країни, великим завоюванням соціалізму, знаменувало собою початок вищого етапу розвитку співробітництва радянських республік. Воно значно примножило сили і можливості усіх народів нашої Радянської країни в будівництві соціалізму.

⁹ Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР: Сб. документов и материалов. К., 1972, с. 475.

¹⁰ Брежнев в Л. І. Лепішкьим курсом: Промови і статті. К., 1971. Т. 2, с. 153.

¹¹ История Советской Конституции (в документах). 1917—1956. М., 1957, с. 393.

¹²⁻¹³ Там же с.

У всесвітньому масштабі утворення єдиної союзної Радянської держави стало подією, яка продовжила справу Великого Жовтня. Якщо Велика Жовтнева соціалістична революція розбила кайдани соціального й національного гноблення, то таке державне об'єднання, як Союз РСР, дало найдоцільніші форми практичного розв'язання національного питання. На політичній карті світу з'явився новий тип багатонаціональної держави, перший добровільний союз суверенних націй, об'єднаних спільністю цілей і завдань. Їх досвід показав трудящим усіх країн, що ідеал національної рівності і справедливості — не утопія, не мрія, а реальна і цілком досяжна мета. Цей досвід має всесвітньо-історичне значення.

У боротьбі за побудову соціалізму в роки перших п'ятирічок Радянський Союз міцнів і розвивався. З новою силою проявилася велика життєва сила соціалістичного ладу, дружби і співробітництва радянських народів. «Історія не знає держави, яка в найкоротші строки зробила б так багато для всебічного розвитку націй і народностей, як СРСР — соціалістична Вітчизна всіх наших народів», — відзначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік»¹⁴. Під керівництвом ленінської партії народи СРСР спільними зусиллями втілювали в життя завдання індустріалізації, колективізації сільського господарства, культурної революції, докорінно змінили обличчя багатонаціональної соціалістичної Вітчизни, всіх її радянських республік. Завдяки братерській допомозі трудящих промислово розвинутих районів країни в історично короткі строки відійшли в минуле успадковані від царизму різкі контрасти в рівнях економічного й культурного розвитку націй та народностей. Раніше відсталі народи здійснили гігантський стрибок до вершин соціально-економічного й культурного прогресу. Досить сказати, що валова продукція великої промисловості зросла в 1940 р. порівняно з 1913 р. в Узбецькій РСР у 7 разів, Казахській — 20, Грузинській — 27, Киргизькій — 153, у Таджикицькій РСР — у 324 рази¹⁵.

Невпізнанно змінилися й економічно розвинуті республіки. Так, обсяг промислової продукції Української РСР у 1937 р. досяг рівня всієї царської Росії 1913 р.¹⁶. Її промисловий комплекс поповнився десятками потужних шахт, відомими в усьому світі гігантами металургії та машинобудування. В республіці було створено велике соціалістичне сільське господарство, що спиралося на передову машинну техніку. Радянська Україна перетворилася в республіку суцільної пишменності. Під проводом комуністів зміцнювалася соціальна та ідейно-політична єдність народу.

На основі докорінних перетворень в усіх сферах життя радянського суспільства, здійснених при переході від капіталізму до соціалізму, ще більше зміцніла дружба між народами СРСР — життєдайне джерело його сили й могутності. В спільній боротьбі за перемогу соціалістичного ладу були закладені міцні економічні, соціальні й політичні основи для формування радянського народу — нової соціальної й інтернаціональної спільності людей.

Дружба радянських народів пройшла велике випробування часом, загартувалася в горнилі священної боротьби проти фашистських загарбників. Розрахунки гітлерівських паліїв війни і в їх особі всього міжнародного імперіалізму на розкол союзу радянських народів зазнали повного краху. Дружба народів СРСР була одним з головних джерел перемоги над фашистськими загарбниками.

З новою силою значення братерського союзу народів Країни Рад як найважливішого фактора розвитку радянського суспільства про-

¹⁴ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 5.

¹⁵ См.: История Коммунистической партии Советского Союза. М., 1982, с. 445.

¹⁶ Див.: Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1977, с. 454.

явилося в повоєнні роки. Всупереч упованням імперіалістів на багаторічний занепад зруйнованої економіки СРСР багатонаціональний радянський народ уже до кінця 40-х років у складних умовах напруженої міжнародної обстановки не лише відбудував народне господарство, а й перевершив довоєнний рівень промислового виробництва.

Вся країна, зокрема, допомагала відбудувати народне господарство Української РСР. Протягом 1946—1948 рр. лише Ворошиловградська, Дніпропетровська, Львівська, Сталінська й Харківська області одержали із східних районів країни понад 45 тис. верстатів, електродвигунів та іншого обладнання. Російська Федерація та інші республіки передали Україні в 1943—1946 рр. понад 11 тис. тракторів, 7 тис. вантажних автомобілів, понад 1 тис. комбайнів та понад 1 млн. голів худоби¹⁷⁻²⁰. Завдяки співробітництву і взаємодомозі народів-братів обсяг валової продукції промисловості УРСР протягом 1946—1950 рр. зріс у 4,4 раза і перевищив рівень 1940 р. на 15%, продуктивність праці в основних галузях промисловості збільшилася в 2—3 рази²¹.

Спільними зусиллями керованих Комуністичною партією трудящих країни з попелу і руїн були підняті Білорусія, Молдавія, інші потерпілі під час війни республіки і області СРСР. Відбудова народного господарства, відмічається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», стала «незабутнім всенародним подвигом»²².

У боротьбі з розрухою, в ході гігантської творчої роботи по завершенню побудови соціалістичного суспільства всі народи нашої країни ще тісніше згуртувалися навколо КПРС. Їх братерське співробітництво набуло дальшого розвитку, піднялося на вищий ступінь. Народи Радянської країни побудували зріле соціалістичне суспільство — найвище на сьогодні досягнення соціального прогресу.

Вступ СРСР у період розвинутого соціалізму знаменував собою початок нового етапу і в розвитку національних відносин. Зріле соціалістичне суспільство створило соціально-економічні й духовні передумови для досягнення якісно нового ступеня зближення народів. Йдеться вже не лише про дружбу народів, чим радянські люди по праву пишалися і пишаються, а про непорушну інтернаціональну єдність усіх націй і народностей нашої країни, що народилася й загартовувалася в їх спільній боротьбі за побудову нового суспільства. В сучасних умовах, відзначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», у країні «встановилися зрілі соціалістичні суспільні відносини, розв'язано в основному завдання врівнювання рівнів економічного розвитку радянських республік. Забезпечено юридичну і фактичну рівність усіх націй і народностей... Вихід нашої Батьківщини на нові рубежі соціально-економічного прогресу дає змогу партії і народові здійснювати всезростаючі за масштабами і складністю завдання створення матеріально-технічної бази комунізму, дальшого підвищення добробуту і культури трудящих, розвитку соціально-класових і національних відносин, удосконалення соціалістичної державності і демократії, виховання нової людини»²³.

Матеріальною основою братерської дружби народів СРСР в умовах розвинутого соціалістичного суспільства є єдиний народногосподарський комплекс, що охоплює «...всі ланки суспільного виробництва, розподілу і обміну на території країни»²⁴. Сьогодні економіка Ра-

¹⁷⁻²⁰ Там же, с. 551.

²¹ Там же, с. 582—583.

²² Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 6.

²³ Там же, с. 6—7.

²⁴ Конституція (Основной Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., 1977, с. 10.

дянського Союзу — це не сума економік окремих республік і областей, а єдиний господарський організм, який розвивається за єдиним республіканським планом в інтересах усієї країни в цілому та кожної республіки зокрема і для якого характерні стійкі й глибокі виробничі зв'язки. В цьому виявляються переваги соціалістичної загальнонародної кооперації праці, єдиного великого централізованого народного господарства.

Суспільне господарювання і планування дали можливість раціонально підходити до розміщення продуктивних сил, забезпечили свободу економічного маневру, дозволили поглибити спеціалізацію і кооперацію, при якій спільна вигода набагато перевищує затрати окремої республіки, району чи області. Використання найбільш сприятливих умов, які є в кожній союзній республіці для виробництва відповідних видів промислової і сільськогосподарської продукції, дає змогу при найменших затратах найповніше задовольняти потреби країни в різних видах продукції, добиватися зростання ефективності економіки. Тому цілком природним є той факт, що Радянський Союз, подолавши в історично короткі строки тяжкі наслідки воєнних руйнувань, вийшов за обсягом промислового виробництва на перше місце в Європі, а з ряду показників — й у світі. Це — один з підсумків інтернаціоналізації господарського життя, яка набуває дедалі інтенсивнішого й різнобічного характеру. Дальше її посилення є запорукою нового піднесення економіки кожної радянської республіки і всієї країни в цілому.

В основі єдиного народногосподарського комплексу лежить соціалістична суспільна власність на засоби виробництва. Радянський Союз сьогодні — могутня індустріальна держава з високо механізованим сільським господарством, передовою наукою і культурою. Курс партії, підкреслювалося в Звіті ЦК КПРС на XXVI з'їзді, передбачає нарощування матеріального і духовного потенціалу кожної республіки і разом з тим його максимальне використання для гармонійного розвитку всієї країни²⁵. КПРС вбачає в цьому необхідну умову прогресу радянського суспільства, зміцнення економічної і оборонної могутності СРСР, зростання добробуту трудящих.

Особливо виразно господарське співробітництво народів СРСР виявляється під час спорудження гігантських новобудов, у ході розв'язання великих загальносоюзних народногосподарських завдань. Так, усі народи СРСР об'єднують свої зусилля, матеріальні й трудові ресурси для освоєння паливно-енергетичних і сировинних багатств районів Сибіру, Далекого Сходу, Півночі, будівництва БАМу, розвитку Нечорноземної зони, виконання Продовольчої програми. Воістину все, що створено і створюється сьогодні на радянській землі, є справою рук трудящих, колективної енергії і розуму вільних, рівноправних народів СРСР. І в цьому одне з найголовніших джерел розвитку і процвітання кожної радянської республіки і всього Радянського Союзу в цілому.

В братній сім'ї радянських народів небаченого розквіту досягла Українська РСР. За 60 років — з часу утворення СРСР — обсяг її промислового виробництва зріс більш як у 275 разів²⁶. «В єдиному народногосподарському комплексі країни, — відзначив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький у вступному слові на республіканській науковій конференції, присвяченій 60-річчю утворення СРСР, — Українська РСР виступає сьогодні як процвітаюча індустріально-аграрна республіка. Радянська Україна виробляє приблизно п'яту частину промис-

²⁵ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 66.

²⁶ Рад. Україна, 1982, 2 жовт.

лової і сільськогосподарської продукції Союзу РСР, стала великою паливно-енергетичною і металургійною базою, одним з центрів машинобудування, хімічної, легкої і харчової промисловості, важливою житницею країни»²⁷. За виробництвом чавуну і сталі та видобутком вугілля й залізної руди на душу населення вона перегнала не лише найбільш розвинуті капіталістичні країни Європи, а й США²⁸. Цих успіхів досягнуто великою мірою завдяки дружбі братніх народів Радянського Союзу, їх спільній праці.

Організаційною основою успішного функціонування народногосподарського комплексу країни є державні плани економічного й соціального розвитку — довгострокові, п'ятирічні, річні. Можна впевнено стверджувати, що динамічні темпи росту радянської економіки, розквіт науки і культури, зміцнення обороноздатності соціалістичної Вітчизни, підвищення добробуту народу — все, чим може по праву пишатися кожен громадянин Країни Рад, — це результат величезних творчих можливостей і переваг соціалістичної планової системи. Як вираз економічної політики КПРС державні плани були й залишаються величезною організуючою та мобілізуючою силою в розв'язанні найважливіших господарських і соціальних завдань. Як кравим свідченням цього служить одинадцятий п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР, схвалена травневим (1982 р.) Пленумом ЦК КПРС Продовольча програма СРСР, над реалізацією яких активно працюють трудящі всіх союзних республік. «Продовольча програма, — відзначалося на травневому Пленумі Центрального Комітету КПРС, — це не тільки корінний поворот у піднесенні сільського господарства і зв'язаних з ним галузей. За своїм характером і масштабністю вона покликана забезпечити прогрес усього народного господарства»²⁹.

Зростання і вдосконалення єдиного народногосподарського комплексу країни служить надійною економічною основою зміцнення соціально-політичної єдності народів СРСР. Як наголошувалося на XXVI з'їзді КПРС, в умовах зрілого соціалізму дедалі тіснішим стає взаємозв'язок прогресу економіки з соціально-політичним і духовним прогресом суспільства, прискорюється розвиток його соціально-класової й національної структури, дедалі більше активізується процес всебічного зближення радянських республік³⁰.

Суспільство країни розвинутого соціалізму характеризується непорушною соціально-політичною єдністю народів СРСР. Союз робітничого класу і колгоспного селянства набув свого розвитку в міцній політичній єдності цих класів з народною інтелігенцією. Зміцнення економічної, соціальної і політичної єдності трудящих виявилось і в зближенні соціалістичних націй. Аналізуючи процеси розвитку національних відносин у радянському суспільстві, XXIV з'їзд КПРС відзначив: «У спільній праці, в боротьбі за соціалізм, у боях за його захист народилися нові, гармонійні відносини між класами і соціальними групами, націями і національностями — відносини дружби і співробітництва. Наші люди спаяні спільністю марксистсько-ленінської ідеології, високих цілей будівництва комуністичного суспільства»³¹.

На основі глибокого аналізу динаміки соціальних процесів у радянському суспільстві на сучасному етапі XXVI з'їзд КПРС зробив висновок про те, що становлення безкласової структури в головному і основному відбудеться в історичних рамках зрілого соціалізму. Про-

²⁷ Там же.

²⁸ Степанов А. С. Великий Октябрь и национальная политика КПСС. М., 1982, с. 67.

²⁹ Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації: Матеріали травневого Пленуму ЦК КПРС 1982 року. К., 1982, с. 22.

³⁰ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 62.

³¹ XXIV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу: Стеногр. звіт. К., 1972. Т. 1, с. 96.

відною силою цього процесу був і є робітничий клас, чисельність якого постійно зростає. Якщо в 1960 р. в країні налічувалося 45,7 млн. робітників, то нині — вже близько 80 млн., що становить дві третини зайнятого населення³². При цьому вирівнювання промислових рівнів союзних республік сприяє дальшому зближенню їх соціально-класових структур, прискоренню зростання робітничого класу там, де питома вага його в складі населення в минулому була низькою. Якщо по всьому Радянському Союзу чисельність робітників з 1924 р. по 1980 р. зросла в 14,2 раза, то в Узбецькій РСР — 37,6, Казахській — 77, Киргизькій — 45,5, у Таджикиській РСР — у 46,4 раза³³. «Партія і далі приділятиме постійну увагу підготовці кадрів кваліфікованих робітників корінної національності, — вказується в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік». — Все це сприяє розширенню впливу робітничого класу на розвиток суспільства, зміцнює соціальну основу єдності всіх класів і груп, націй і народностей»³⁴.

Фундаментом соціально-політичної єдності радянського суспільства є непорушний союз робітничого класу і колгоспного селянства. В процесі комуністичного будівництва на селі відбулися важливі соціальні зміни, що сприяють дальшому зміцненню цього союзу. З індустріалізацією сільськогосподарського виробництва поступово зближується праця селянина і робітника. На селі, зокрема, швидко зростають кадри механізаторів, які поєднують в собі риси двох класів.

Важливими напрямками дальшого зближення колгоспного селянства з робітничим класом є укрупнення колгоспів, розвиток міжколгоспного і колгоспно-державного виробництва, підвищення ступеня усуспільнення кооперативної власності. Спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва, міжгосподарське кооперування, що означає новий етап практичного здійснення ідей ленінського кооперативного плану в умовах розвинутого соціалізму, сприяють підвищенню рівня усуспільнення колгоспного виробництва, удосконаленню суспільних відносин, зближенню двох форм соціалістичної власності, поступовому стиранню істотних відмінностей між містом і селом.

СРСР займає передові позиції в світовій науці, техніці й культурі, і в цьому, підкреслюється в постанові ЦК КПРС про 60-у річницю утворення СРСР, величезна заслуга радянської багатонаціональної інтелігенції³⁵. Сьогодні в усіх радянських республіках і автономних областях склалися і продовжують швидкими темпами зростати великі загоони інженерно-технічної, наукової, художньої інтелігенції, кадри вчителів та лікарів. На початок 1981 р. кожний четвертий працівник в країні був зв'язаний в основному з розумовою працею³⁶. В наукових установах і на підприємствах Української РСР, зокрема, нині працює близько 174 тис. наукових співробітників, серед них — 300 академіків і членів-кореспондентів, 4,5 тис. докторів і 50 тис. кандидатів наук³⁷.

Разом з робітничим класом і трудящим селянством радянська інтелігенція здійснює величезний внесок у справу комуністичного будівництва. XXVI з'їзд КПРС відзначив, що «не тільки в науці, освіті, культурі, а й у матеріальному виробництві, у всьому житті суспільства інтелігенція відіграє дедалі значнішу роль»³⁸.

³² Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 62.

³³ Щербинский В. В. Образование и укрепление Союза ССР — важный фактор расцвета и сближения социалистических наций. — Вопросы истории КПСС, 1982, № 1, с. 13.

³⁴ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 8.

³⁵ Там же, с. 9.

³⁶ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 63.

³⁷ См.: Расы и народы. М., 1979, с. 122—123.

³⁸ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 63—64.

У процесі соціальних змін, що відбулися і відбуваються в кожній союзній республіці, зокрема таких, як стирання відмінностей між класами, розумовою й фізичною працею, містом та селом, поступово зникають і відмінності між рівнями соціального розвитку різних національних спільностей. Відбувається зближення націй за соціально-класовою структурою, утвердження спільних рис і ознак в соціальному обличчі всіх народів нашої багатонаціональної Батьківщини. Цьому великою мірою сприяють міграційні процеси, в основі яких лежить поглиблення інтернаціоналізації економіки і всього укладу життя радянських людей в умовах зрілого соціалізму.

Міграційні процеси в СРСР науково управляються, служать справі комуністичного будівництва і відповідають корінним інтересам усіх націй і народностей країни. Спроби наших класових противників зобразити міграцію як «штучну денаціоналізацію» мають на меті перекрутити ленінську національну політику КПРС, оживити націоналізм, послабити єдність народів СРСР. Однак ці спроби приречені на провал. Трудящі всіх республік вбачають свій священний обов'язок у тому, щоб і далі як зіницю ока берегти і зміцнювати не порушені норми соціалістичного інтернаціоналізму, дружбу радянських народів. **«...Для трудящих Радянської України,— підкреслив товариш В. В. Щербицький у вступному слові на республіканській науковій конференції, присвяченій 60-річчю утворення СРСР,— немає щастя вищого, ніж приналежність до великої могутньої сім'ї радянських республік, до нової історичної спільності людей — радянського народу! Немає щастя і немає відповідальності вищих, ніж праця на загальне благо, в ім'я торжества світлих ідеалів миру і комунізму!»**³⁹.

На сучасному етапі, відзначалося в документах XXVI з'їзду КПРС, перед соціальною політикою постають нові завдання, пов'язані з необхідністю подолання відмінностей, що виходять за рамки окремих класів, зокрема, створення однакових культурно-побутових умов життя людей у різних районах нашої країни, стирання відмінностей у сфері розподілу тощо⁴⁰.

Грандіозну програму дальшого піднесення матеріального й культурного рівня життя радянського народу накреслив XXVI з'їзд КПРС, який затвердив «Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року». У Звітній доповіді ЦК КПРС з'їздові підкреслювалося, що «конкретне піклування про конкретну людину, її потреби — початок і кінцевий пункт економічної політики партії»⁴¹. За рішенням з'їзду в СРСР розроблена і втілюється в життя небачена за своїми масштабами Продовольча програма, виконання якої повинно стати якісно новим етапом у здійсненні завдань економічної й соціальної політики партії. «Мета намічуваних заходів,— відзначалося в матеріалах травневого (1982 р.) Пленуму Центрального Комітету КПРС,— у якомога коротші строки надійно забезпечити населення країни продуктами харчування. Це не тільки першорядне економічне, а й актуальне соціально-політичне завдання»⁴².

Існує нерозривний взаємозв'язок між розвитком і зближенням націй і народностей Країни Рад та поглибленням соціалістичної демократії. Історичний досвід СРСР довів, що разом з удосконаленням останньої зростає сила добровільного взаємного тяжіння трудящих різних націй і народностей. Демократія при соціалізмі немислима без сильної, авторитетної державної влади, яка користується повним довір'ям народу. Такою є загальнонародна Радянська соціалістична фе-

³⁹ Рад. Україна, 1982, 2 жовт.

⁴⁰ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 64.

⁴¹ Там же, с. 59.

⁴² Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації, с. 5.

деративна багатонаціональна держава, яка на ділі захищає соціальні й національні інтереси та права трудящих, усіх класів і соціальних груп, націй та народностей. Життя перекоує, вказується у постанові ЦК КПРС про 60-у річницю утворення СРСР, що «Союз РСР — це динамічна і ефективна форма державного об'єднання радянських націй і народностей, розрахована на весь історичний період поступового переростання соціалістичної державності в комуністичне громадське самоврядування»⁴³.

Конкретним втіленням у життя ленінських ідей про народовладдя, могутнім засобом дальшого розвитку соціалістичних національних відносин в умовах розвинутого соціалістичного суспільства стала нова Конституція СРСР, прийнята Верховною Радою СРСР у жовтні 1977 р. Вона розширила і поглибила соціалістичну демократію, значно розсунула рамки її дії, що охопила всі сфери життєдіяльності радянського суспільства. Основний Закон країни підняв на вищий ступінь його політичну організацію. В ньому дістали відображення важливі зміни, що відбулися в розвитку радянської державності в період остаточної перемоги соціалізму і побудови розвинутого соціалістичного суспільства. «У Конституції СРСР, конституціях союзних і автономних республік,— відзначається в постанові ЦК КПРС про 60-у річницю утворення СРСР,— знайшли концентрований вияв найістотніші зміни, які відбулися в економічному, соціальному і духовному житті радянського суспільства, глибокий демократизм нашої держави. В них закріплено спільні для всіх націй і народностей корінні устої соціалістичного укладу життя, посилено гарантії суверенних прав республік, підвищено їх роль у розв'язанні загальнонародних завдань»⁴⁴.

Важливою рисою Основного Закону СРСР є дальший розвиток ним соціально-економічних, політичних і особистих прав та свобод радянських людей. На відміну від буржуазних конституцій, які проголошують права громадян формально, Конституція СРСР дає радянським людям реальні гарантії прав. «Соціалістичний лад,— підкреслюється в ній,— забезпечує розширення прав і свобод, безперервне поліпшення умов життя громадян у міру виконання програм соціально-економічного і культурного розвитку»⁴⁵. Це величезне завоювання соціалістичного суспільства, радянської демократії, соціалістичного способу життя.

Яскравим виразом і втіленням радянської демократії є Ради народних депутатів. Нині в СРСР їх діє близько 50 700, до складу яких обрано майже 2 240 тис. депутатів, тобто в середньому один депутат на 116 чол. Такого широкого представництва в органах державної влади немає в жодній капіталістичній державі. Теорія й практика соціалістичного будівництва в нашій країні підтверджують, що Ради народних депутатів є найкращою формою державного керівництва суспільством, оптимальною системою соціального управління, вищою формою демократії, яскравим виявом спільності політичного життя всіх націй і народностей, їх тісної єдності⁴⁶.

Утворення Союзу РСР відкрило небачені можливості для зміцнення духовної єдності багатонаціонального соціалістичного суспільства. Після Великого Жовтня сформувалася й розквітла радянська соціалістична культура. Вона вбирає в себе найцінніші здобутки і традиції національних культур і з свого боку здійснює на них благотворний вплив, збагачує їх. «Соціалізм,— наголошується в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціаліс-

⁴³ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 13.

⁴⁴ Там же, с. 12.

⁴⁵ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 18.

⁴⁶ Див.: Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 13.

тичних Республік»,— зумів розв'язати завдання справді історичного значення: озброїти досягненнями культури багатомільйонні маси людей праці, відкрити для кожної людини, незалежно від її соціального стану і національності, всі джерела знання»⁴⁷.

В зрілому соціалістичному суспільстві виразно проявляються дві тенденції в розвитку націй та їх національних культур: розквіт і зближення. Однак тенденція зближення культур, відображаючи найістотніше в житті нації чи народності й збагачуючись елементами інтернаціонального, є більш активною. «Цей процес іде у нас так, як він і повинен йти при соціалізмі: на основі рівності, братерського співробітництва і добровільності,— відзначив XXVI з'їзд Комуністичної партії.— За додержанням цих лєнінських принципів національної політики партія стежить суворо. Від них ми не відступимо ніколи!»⁴⁸. Водночас діє закон інтернаціоналізації національних культур, який сприяє прогресу і взаємозбагаченню єдиної культури соціалістичних націй.

Важливим фактором формування інтернаціоналістської єдності радянського народу стала російська мова — мова міжнаціонального спілкування і співробітництва. Її вивчення дає можливість представникам кожної нації та національності знайомитися з досягненнями всіх народів СРСР у галузі культури. За переписом населення 1979 р., рідною російську мову назвали 153,5 млн. чол., з них — 137,2 млн. росіян і 16,3 млн. представників інших національностей. Крім того, 61,3 млн. чол. заявили, що вони вільно володіють російською мовою. «Російська мова, добровільно прийнята радянськими людьми як мова міжнаціонального спілкування, стала важливим фактором зміцнення соціально-політичної та ідейної єдності радянського народу, розвитку і взаємозбагачення національних культур»⁴⁹.

Одним з величезних завоювань реального соціалізму, результатом втілення в життя лєнінської національної політики Комуністичної партії є утвердження нової соціальної і міжнаціональної історичної спільності людей — радянського народу. Формуюючи цей важливий теоретичний висновок партії, XXIV з'їзд КПРС відзначив: «За роки соціалістичного будівництва в нашій країні виникла **нова історична спільність людей — радянський народ**. У спільній праці, в боротьбі за соціалізм, у боях за його захист народилися нові, гармонійні відносини між класами і соціальними групами, націями і національностями — відносини дружби і співробітництва. Наші люди спаяні спільністю марксистсько-лєнінської ідеології, високих цілей будівництва комуністичного суспільства. Цю монолітну згуртованість багатонаціональний радянський народ демонструє своєю працею, своїм одноставним схваленням політики Комуністичної партії»⁵⁰.

Формування нової історичної спільності відбувалося в ході соціалістичних перетворень у сфері економіки, політики та ідеології, результатом яких стали докорінні зміни в соціально-класовій структурі суспільства, характері взаємовідносин між класами, соціальними групами і націями. Для неї характерна не лише соціально-класова, а й міжнаціональна єдність. «Ця спільність ґрунтується на нероздільності історичної долі радянських людей, на глибоких об'єктивних змінах як матеріального, так і духовного порядку, на непорушному союзі робітничого класу, селянства й інтелігенції. Вона — результат зростаючої інтернаціоналізації господарського і всього суспільного життя, розвитку в нашій країні соціалістичних націй, між якими склались від-

⁴⁷ Там же, с. 11.

⁴⁸ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 68.

⁴⁹ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 11.

⁵⁰ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, с. 87.

носини справжньої рівноправності, братерської взаємодопомоги і співробітництва, поваги і взаємного довір'я»⁵¹.

Розроблена ХХVІ з'їздом партії економічна й соціальна програма комуністичного будівництва прийнята духом соціалістичного інтернаціоналізму, націлена на дальший прогрес. Вона передбачає піднесення єдиного народногосподарського комплексу, економіки всіх братніх республік. «Немає сумніву,— підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік»,— що визначені ХХVІ з'їздом КПРС завдання комуністичного творення будуть успішно розв'язані. Запорука цього — непорушна згуртованість народів СРСР, їх дружна, спільна робота в ім'я цієї великої мети»⁵².

В. И. Гусев, В. П. Крижановский

ДРУЖБА НАРОДОВ СССР —
ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗАВОЕВАНИЕ СОЦИАЛИЗМА

Резюме

В статье рассматривается вопрос о значении образования Союза ССР для развития дружбы и братского сотрудничества советских народов. На основе анализа экономического, социально-политического и духовного развития советского общества за 60 лет существования СССР показана роль дружбы народов как важнейшего фактора социалистического и коммунистического строительства в Советском Союзе.

* * *

⁵¹ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 6—7.

⁵² Там же, с. 20.

А. В. ЛИХОЛАТ (Київ), Ю. В. СИВОЛОБ (Київ)

РОЗКВІТ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В БРАТНІЙ СІМ'Т НАРОДІВ СРСР

Шістдесятиріччя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік — визначна подія в житті всіх націй і народностей нашої країни. До цього свята вони підійшли як ніколи тісно згуртованими навколо Комуністичної партії, що є результатом мудрої національної політики КПРС і Радянської держави. «У справу соціального і національного визволення народів країни, піднесення їх економіки і культури, — зазначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», — партія вклала свою безустанну працю, талант і душевне горіння комуністів, знання й організаторське мистецтво кадрів»¹.

Об'єднавшись у Союз РСР, численні нації та народності нашої країни вийшли на широку дорогу соціального прогресу, виступили першопрохідцями будівництва соціалізму і комунізму. В процесі створення нового суспільства виникло велике братерство людей праці, чуття єдиної родини, зміцніла непорушна лєнінська дружба народів. У братній сім'ї радянських народів, подолавши всі труднощі й незгоди, яких чимало було на шляху до світлого сьогодення, розквітла нині Радянська Україна — рівна серед рівних республік-сестер. Її всебічний і гармонійний розвиток на етапі зрілого соціалізму є яскравим свідченням втілення в життя лєнінської настанови про те, що тільки «при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови»².

Аналіз сучасного розвитку Української РСР як органічної складової частини союзу радянських республік є предметом цієї статті. Зважаючи на невичерпність теми, якій присвячено вже чимало фундаментальних праць, автори прагнули на основі новітніх узагальнюючих даних висвітлити лише її найбільш істотні моменти.

Перехід до будівництва комунізму поставив на порядок денний нові грандіозні завдання в галузі економіки, соціального і політичного розвитку, духовної культури, реалізація яких потребує ще тіснішої взаємодії всіх братніх народів СРСР. Спільно з трудящими інших радянських республік робітничий клас, колгоспне селянство і народна інтелігенція України беруть активну участь у здійсненні величних накреслень партії.

Піднесення економіки Української РСР — невід'ємної складової частини єдиного народногосподарського комплексу країни, який є міцною матеріальною основою братерської дружби і співробітництва народів СРСР, відбувається завдяки її тісному взаємозв'язку з економічним розвитком усіх радянських республік. У свою чергу, успіхи трудящих УРСР у розвитку різних галузей народного господарства сприяють зміцненню економічної могутності всієї країни. В постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» підкреслюється, що «курс партії... передбачає на-
рощування матеріального і духовного потенціалу кожної республіки і

¹ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року. К., 1982, с. 4—5.

² Лєнін В. І. Критичні замітки з національного питання. — Повне зібр. творів, т. 24, с. 125.

разом з тим його максимальне використання для гармонійного розвитку всієї країни»³. Так, на підприємства України надходять машини, обладнання, комплектуючі деталі та устаткування з інших братніх республік. Завдяки цьому задовольняються $\frac{3}{5}$ потреб УРСР у верстатах і устаткуванні для промислових підприємств, $\frac{1}{2}$ — в екскаваторах і бульдозерах, $\frac{4}{5}$ — у вантажних автомобілях, $\frac{2}{3}$ — у деревині, папері й тарному картоні тощо⁴.

Міжреспубліканські зв'язки охоплюють усі галузі народного господарства України. Більшість підприємств УРСР підтримують тісні контакти з колективами суміжних або споріднених заводів і фабрик різних союзних республік. Так, лише для Тернопільського комбайнового заводу (ТКЗ) 61 підприємство країни здійснює кооперовані поставки, а 125 заводів поставляють комплектуючі деталі. В свою чергу, з ТКЗ надходить литво на 17 машинобудівних підприємств Російської Федерації, Узбекистану, Білорусії, Молдавії, а готова продукція — в 16 країв і областей РРФСР, Білорусії, Молдавії, Казахстану та Вірменії⁵.

Усвідомлюючи важливість неухильного розвитку єдиного народногосподарського комплексу країни, трудящі Української РСР борються за те, щоб збільшити свій внесок у піднесення загальносоюзної економіки. В умовах науково-технічної революції одним з магістральних шляхів досягнення цієї мети є створення і впровадження у виробництво нової техніки, застосування передових форм організації праці. Лише протягом останніх трьох п'ятирічок винахідники і раціоналізатори України створили 15—16% загальносоюзної кількості нових типів машин і устаткування⁶. Зокрема, протягом десяти п'ятирічки в республіці було створено 2949 одиниць нової техніки⁷. В 1980 р. з 4083 виробничих і науково-виробничих об'єднань країни, які є однією з найбільш оптимальних форм концентрації виробництва, 834 функціонували у нашій республіці⁸. Бригадною організацією праці, яка нині стає провідною формою на виробництві, охоплено на початок одинадцятої п'ятирічки 2,6 млн. робітників УРСР⁹.

Впровадження нової техніки і технології є міцною основою розвитку всіх галузей народного господарства республіки — невід'ємної складової частини економіки Радянського Союзу. Наприклад, у 1980 р. підприємства України готовили понад 45% загальносоюзного виробництва силових трансформаторів, більш як 38% прокатного та понад половину доменного й сталеплавильного устаткування, більше ніж 95% магістральних тепловозів, понад четверту частину тракторів¹⁰.

Наша республіка є одним з найбільших у країні виробників сільськогосподарської продукції і займає перше місце по вирощуванню цукрових буряків і виробітку цукру, кукурудзи на зерно, друге — по виробництву м'яса, тваринного масла тощо.

Піднесення економіки УРСР відбувається на основі єдиного плану, яким передбачається органічне поєднання інтересів усіх радян-

³ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року, с. 7—8.

⁴ Лихолат А. В., Панибудьласка В. Ф. В єдиній семье народів. Дружба и сотрудничество народов СССР в условиях развитого социализма. М., 1979, с. 118—119.

⁵ Загородній В., Рубан О., Хілько В. Закономірності розвитку народногосподарського комплексу Союзу РСР. К., 1976, с. 137—138.

⁶ Народное хозяйство СССР в 1980 году. Стат. ежегодник. М., 1981, с. 100; Украинская ССР в цифрах в 1980 году. Краткий стат. справочник. К., 1981, с. 38 (підраховано авторами).

⁷ Украинская ССР в цифрах в 1980 году, с. 38.

⁸ Народное хозяйство СССР в 1980 году, с. 121; Украинская ССР в цифрах в 1980 году, с. 42.

⁹ Радянська Україна, 1981, 4 січ.

¹⁰ Народное хозяйство СССР в 1980 году, с. 165, 167, 170, 171; Украинская ССР в цифрах в 1980 году, с. 46 (підраховано авторами).

ських республік, оптимальний розвиток їх індустрії, сільського господарства, невиробничої сфери й збільшення на цій основі внеску кожної з них у народногосподарський комплекс країни. Так, у затверджених XXVI з'їздом КПРС «Основних напрямках економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року» намічено збільшення в республіці виробництва промислової продукції на 20—23%, середньорічного обсягу валової продукції сільськогосподарства — на 12—14%, а також випереджаючий розвиток енергетичного й хімічного машинобудування, електротехнічної промисловості, реконструкцію діючих і будівництво нових об'єктів¹¹. Великі завдання поставлені перед трудівниками сільського господарства України у «Продовольчій програмі СРСР на період до 1990 року», затвердженій травневим (1982 р.) Пленумом ЦК КПРС. Вони мають збільшити в дванадцятій п'ятирічці середньорічне виробництво зернових до 53—54 млн. т, цукрових буряків — до 60 млн. т, ягід — не менш як у 1,4 раза тощо¹²⁻¹³.

За роки Радянської влади всі галузі економіки України зробили величезний крок уперед. Виробництво електроенергії, наприклад, на кінець десятої п'ятирічки порівняно з 1913 р. зросло в УРСР у 472 рази, видобуток вугілля — майже у 8 разів, виплавка сталі — більш як у 22 рази тощо¹⁴. Було розпочато випуск багатьох нових видів продукції, розрахованих на задоволення потреб не лише республіки, а й усієї країни.

Могутнім важелем піднесення творчої активності трудящих УРСР, як і всієї країни, у боротьбі за розвиток єдиного народногосподарського комплексу є соціалістичне змагання. «Величезний плодотворний вплив на розвиток ініціативи, творчості трудящих, — підкреслює член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, — справляє змагання з областями, містами, районами і трудовими колективами союзних республік. Братерське співробітництво, інтернаціоналізм, глибоке чуття єдиної родини — це життєдайні джерела, які щедро живлять паростки народної ініціативи. Як соки землі наливають колос родючої ниви, так досвід трудящих усіх братніх республік дає щедрі плоди»¹⁵.

Характерною рисою сучасного етапу розвитку трудового суперництва між трудящими України й інших союзних республік є, насамперед, його масовість. Усі 25 областей, 33 міста, 260 міських і сільських районів, колективи 4305 підприємств, організацій, колгоспів і радгоспів УРСР змагаються з 29 областями, 53 містами, 328 міськими та сільськими районами, 4851 колективом РРФСР, Білорусії, Грузії, Молдавії, Узбекистану, Вірменії, Естонії та інших республік¹⁶. Міжреспубліканське змагання розвивається по двох основних напрямках: по лінії споріднених підприємств, організацій, колгоспів і радгоспів, що випускають однотипну продукцію, і по лінії суміжних підприємств, зв'язаних між собою кооперованими поставками або єдиним технологічним циклом. Обидва напрями справляють істотний вплив на підвищення ефективності виробництва.

Яскравим прикладом дієвості соціалістичного змагання між колективами споріднених підприємств є договори, укладені між шахтарськими бригадами РРФСР, УРСР, Естонії, Казахстану та інших

¹¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 224—225.

¹²⁻¹³ Продовольча програма СРСР на період до 1990 року і заходи по її реалізації. Матеріали травневого Пленуму ЦК КПРС 1982 року. К., 1982, с. 63.

¹⁴ Народне господарство Української РСР. Ювілейний стат. щорічник. К., 1977, с. 96; Народне господарство Української РСР у 1980 році. Стат. щорічник. К., 1981, с. 89 (підраховано авторам).

¹⁵ Щербицький В. В. Оволодівати ленінським стилем роботи. К., 1978, с. 113.

¹⁶ Щербицький В. В. Советская Украина. М., 1977, с. 46.

республік, про видобуток 500 і більше тонн вугілля на рік. Якщо у 1972 р. 23 бригади досягли такого високого показника, то наприкінці десятої п'ятирічки їх було вже майже 90¹⁷. У цьому змаганні активну участь беруть і гірники з України — бригади О. А. Таценка, Г. І. Моцака, В. Г. Мурзенка та інших, які вже неодноразово переходили мільйонний рубіж видобутку вугілля.

Значні народногосподарські результати дає й змагання суміжників: «робітнича естафета» серед будівельників, «Договір тисяч» серед працівників легкої промисловості, змагання між науковими закладами і підприємствами тощо. Наприклад, у «робітничій естафеті» на спорудженні Нурекської ГЕС взяли участь колективи 250 підприємств країни, в тому числі Харківського турбінного, Запорізького трансформаторного, Дніпровського електромеханічного та інших заводів республіки. Економічний ефект від змагання за принципом «робітничої естафети» лише під час будівництва цього комплексу перевищив у дев'ятій п'ятирічці 160 млн. крб., а сама станція була здана в експлуатацію на рік раніше строку. В досягнення таких результатів вагомий внесок зробили і трудящі нашої республіки, свідченням чого є те, що поряд з представниками інших республік Державних премій Таджикиської РСР були удостоєні працівники Харківського турбінного заводу П. А. Ткаченко, О. С. Вовченко і М. М. Коновалов¹⁸. Одна з вулиць Нурека названа Харківською. З цього приводу в листі, надісланому до Харківського міськвиконкому, голова Нурекської Ради народних депутатів писав: «Жителі Нурека, будівельники електростанції глибоко вдячні харків'янам за їх безкорисливу допомогу, за розвиток нової прогресивної форми змагання за принципом «робітничої естафети»¹⁹.

З іншого боку, значну допомогу в спорудженні на Україні багатьох народногосподарських об'єктів подавали тисячі підприємств братніх республік. Так, у «робітничій естафеті» на будівництві прокатного стану «3600» на заводі «Азовсталь» співробітничали колективи 200 заводів, а найпотужнішої в світі домни № 9 на «Криворіжсталі» — 1850²⁰.

Трудящі республіки беруть активну участь у таких загальносоюзних формах організації соціалістичного змагання, як зустрічне планування, рух за комуністичне ставлення до праці, багатьох починах, спрямованих на економію ресурсів та сировини тощо. Запозичуючи досвід передовиків і новаторів виробництва з братніх республік, вони творчо збагачують його й щедро діляться своїми здобутками з побратимами, що сприяє зміцненню єдиного народногосподарського комплексу країни, поглибленню дружби і співробітництва радянських народів.

Розвиток творчої активності трудящих УРСР підпорядкований реалізації головної мети партії — підвищенню добробуту народу. Наприклад, тільки з 1965 по 1980 р. національний дохід республіки більше ніж подвоївся і досяг наприкінці десятої п'ятирічки 77,1 млрд. крб., з яких 81% становив фонд споживання, що безпосередньо використовується для поліпшення добробуту населення²¹.

Одним з важливих напрямів піднесення життєвого рівня трудящих є оплата їх праці. КПРС і Радянська держава постійно проводять курс на її підвищення, в результаті чого середньомісячна заробітна плата трудящих УРСР зросла з 93,9 крб. у 1965 р. до 155,1 крб.

¹⁷ Труд, 1976, 29 янв.; Стрельченко И. И. Резерв пятилетки. Передовой опыт шахтерских бригад. М., 1980, с. 9.

¹⁸ Комсомольская правда, 1979, 30 авг.; Рабочая газета, 1979, 22 нояб.

¹⁹ Робітнича газета, 1981, 13 жовт.

²⁰ Вашець С. І. Пускові третього вирішального — в дії. К., 1974, с. 52; Днепровская правда, 1974, 31 дек.

²¹ Народне господарство Української РСР у 1980 році, с. 248.

у 1980 р., а з урахуванням виплат і пільг із суспільних фондів споживання — ще вище — до 215 крб.²²

Підвищення реальних доходів населення республіки, як і всієї країни, здійснюється в процесі вирівнювання життєвого рівня всіх його категорій і груп. Так, якщо доходи робітників і службовців УРСР у розрахунку на одного працюючого зросли в 1979 р. порівняно з 1965 р. у 1,5 раза, то реальні доходи колгоспників — у 2,2 раза. В результаті втілення у життя за останні роки широкої соціальної програми, яка включає запровадження в колгоспах гарантованої оплати праці, єдиної системи пенсійного та соціального забезпечення, вже наприкінці десятої п'ятирічки значно зблизилися реальні доходи колгоспників і робітників та службовців у розрахунку на кожного члена сім'ї²³. Це — яскраве свідчення зміцнення соціальної однорідності радянського суспільства.

Важливою умовою реального піднесення рівня життя населення є забезпечення трудящих різноманітними товарами народного споживання, продуктами харчування, побутовими послугами, житлом тощо. Курс партії на задоволення дедалі зростаючих потреб народу знайшов свій вияв, зокрема, в тому, що споживання м'яса і м'ясопродуктів на душу населення збільшилося в УРСР з 41 кг у 1965 р. до 60 кг у 1980 р., молока і молочних продуктів, відповідно, — з 245 кг до 329 кг²⁴. Зросли також випуск непродовольчих товарів, забезпеченість житлом, побутовими послугами.

Одним з важливих показників поліпшення життєвих умов трудящих є скорочення тривалості робочого тижня, оскільки вільний час громадян, який вони використовують для відпочинку та задоволення своїх духовних і фізичних потреб, є виміром багатства суспільства. В цьому напрямі за останні роки також відбулися значні позитивні зрушення. Наприклад, на промислових підприємствах республіки робочий тиждень скоротився з 47,8 год. в 1955 р. до 40,4 год. у 1979 р. А з урахуванням передсвяткових та святкових днів він становить нині 39,6 год.²⁵

Серед багатьох соціальних завдань, успішно розв'язуваних Радянською державою, охорона здоров'я населення займає особливо почесне місце. За рівнем забезпечення трудящих медичною допомогою СРСР займає перше місце в світі. Якщо в Японії на 100 тис. чол. припадає 159 лікарів, у Великобританії — 164, США — 225, то в СРСР — 363. А в УРСР на кінець 1980 р. налічувалося 364 лікарі на 100 тис. чол. населення. Крім того, чисельність середнього медичного персоналу в республіці більше ніж утричі перевищувала кількість лікарів²⁶. Збільшення чисельності медичного персоналу, розширення мережі лікувальних закладів і забезпечення їх новітньою технікою є надійною гарантією поліпшення охорони здоров'я трудящих, піднесення їх творчої активності в справі побудови нового суспільства.

У вільній сім'ї народів СРСР на основі зміцнення економіки братніх республік, піднесення добробуту всіх націй і народностей нашої країни відбувається неперервний процес розвитку радянської науки і культури. Гідний внесок у цей процес зробили й трудящі Української РСР. На етапі розвинутого соціалізму, коли виробнича сфера дедалі тісніше змикається з невиробничою, зростає вплив останньої на ефективність виробництва. Найбільш яскравим виявом цієї тенденції є інтеграція науки з виробництвом, перетворення науки на безпосередню продуктивну силу суспільства, однією з найголовніших

²² Там же.

²³ Там же.

²⁴ Там же, с. 273.

²⁵ Радянська Україна. Соціально-економічний довідник. К., 1980, с. 202.

²⁶ Там же, с. 205; Народне господарство Української РСР у 1980 році, с. 346—347.

умов чого є співробітництво між науковцями всіх союзних республік. Саме така творча співдружність сприяє збільшенню внеску вчених України в розвиток радянської науки. У міжреспубліканському співробітництві наукових колективів УРСР чітко виділяються два напрями: зв'язки з науковцями і зв'язки з колективами промислових підприємств братніх республік.

Як відомо, вчені України підтримують плідні контакти з науковими установами всієї країни. Завдяки цьому з цілого ряду галузей науки вони займають провідне місце як у СРСР, так і в світі. До таких галузей належить, наприклад, електрозварювання і спеціальна електрометалургія. В АН УРСР створено найбільший у світі центр наукових досліджень у галузі зварювання матеріалів, зварних конструкцій та нових металургійних методів одержання високоякісних і особливо чистих металів та сплавів. Виконані тут дослідження дали можливість здійснити докорінні зрушення в технології металообробки. В 1969 р. на борту космічного корабля «Союз-6» з допомогою створеної вченими АН Української РСР установки «Вулкан» було проведено перший у світі експеримент по зварюванню та різанню металів, що знаменував собою початок космічної технології в цій галузі²⁷. Вагомий внесок у розвиток радянської науки роблять учені УРСР, які прагнуть над проблемами термоядерного синтезу, органічної хімії, фізіології, створення надтвердих матеріалів та ін.

Посиленню практичної віддачі від розробок науковців України, розширенню кола розв'язуваних ними проблем до загальносоюзних масштабів сприяє зміцнення їх контактів з підприємствами братніх союзних республік. Яскравим підтвердженням цього є, скажімо, ділове співробітництво між колективом московського виробничого об'єднання «АвтоЗИЛ» та науковими співробітниками кількох інститутів АН УРСР, яке розпочалося в десятій п'ятиріччі. З допомогою вчених Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР зловці в 1,5—2 рази підвищили стійкість штампів, що дало економічний ефект 500 тис. крб. Колектив Інституту проблем лиття АН УРСР на замовлення автозаводців розробив рекомендації, спрямовані на зменшення браку при відливці головок блоку циліндрів у 3 рази. Велику допомогу цьому об'єднанню подали також науковці інститутів матеріалознавства, металофізики та інших установ АН УРСР. У свою чергу, наукові установи братніх республік плідно співробітничують з промисловими підприємствами України. Так, завдяки тісним творчим контактам між колективами московського НДІ автомобільного транспорту та Кременчуцького об'єднання «АвтоКРАЗ» автомобілебудівники дістали можливість заощадити понад 200 т металу, вивільнити 10 верстатів і перевести 30 верстатників на інші роботи²⁸.

Розвиток зв'язків між науковими установами УРСР і науковцями та виробничниками братніх республік великою мірою зумовлює постійне зростання сукупної практичної віддачі від досліджень учених України. Якщо в дев'ятій п'ятиріччі у республіці щороку впроваджувалися у виробництво 8,5 тис. наукових розробок, то в десятій — уже 11 тис., що стабільно давало економічний ефект понад 1,5 млрд. крб.^{29—30}

Співробітництво українського народу з братніми народами нашої багатонаціональної Батьківщини є рушійною силою розвитку всіх галузей духовної культури трудящих республіки, збільшення їх внеску в спільну скарбницю єдиної соціалістичної культури. Водночас це співробітництво є результатом і могутнім прискорювачем об'єктивно-

²⁷ Гонкаль В. Е., Пельх В. М., Стогний Б. С. Академия наук Украинской ССР. К., 1979, с. 132—133.

²⁸ Правда України, 1979, 28 февр., 22 марта.

^{29—30} Радянська Україна, 1979, 31 берез.; Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 10.

го процесу інтернаціоналізації соціалістичних культур, у ході якого відбувається їх розквіт і взаємозбагачення, формування культури єдиного радянського народу.

На сучасному етапі існує чимало дійових форм співробітництва радянських народів у галузі художньої культури. Це — переклади літературних творів і обмін театральними труппами та творчими колективами, декади, тижні, дні літератури й мистецтва братніх республік, постановка п'єс та демонстрація кінофільмів, створених митцями всієї нашої багатонаціональної країни тощо.

Доброю традицією стало, наприклад, щорічне проведення в Києві Всесоюзного фестивалю мистецтв «Київська весна», який було започатковано ще в 1973 р. У ньому беруть активну участь митці з братніх радянських республік. Особливо урочистим і представницьким став фестиваль 1982 р., оскільки він відбувся у рік двох славних дат: 60-річчя утворення СРСР і 1500-річчя Києва. Крім українських митців, у ньому взяли участь гості з Російської Федерації, Білорусії, Молдавії, Грузії, Казахстану, Вірменії, Естонії, а також зарубіжних країн. У Києві виступали кращі мистецькі колективи з братніх республік, зокрема Державний академічний Північний російський народний хор, Державний народний хор БРСР та Державний ансамбль танцю БРСР, заслужений колектив Молдавської РСР оркестр народної музики «Флуераш» та інші, які подарували місту-ювіляру найкращі та найкрасивіші пісні й танці з свого репертуару. Святовим подарунком княням та гостям міста стали й виставки творів художників РРФСР, УРСР і БРСР, відкриті в дні фестивалю³¹.

Широке використання різноманітних форм співробітництва українського народу з іншими братніми народами СРСР у галузі духовного життя є надійною основою гармонійного і всебічного розвитку національної формою, соціалістичної змістом української культури — невід'ємної складової частини духовної скарбниці радянського народу.

Гідним внеском у розвиток радянської літератури є відомі не тільки в Радянському Союзі, а й далеко за його межами твори видатних українських письменників Героїв Соціалістичної Праці О. Є. Корнійчука, Ю. К. Смолича, М. П. Бажана, М. П. Стельмаха, О. Т. Гончара, лауреатів Ленінської та Державних премій СРСР О. П. Довженка, Б. І. Олійника. А хіба можна уявити радянську літературу без могутніх постатей таких майстрів слова, як П. Г. Тичина, В. М. Сосяра, М. Т. Рильський, А. С. Малишко, Г. М. Тютюнник, В. П. Козаченко, П. А. Загребельний, та багатьох інших.

Розвиваючись у єдиному руслі багатонаціональної радянської літератури, красне письменство України характеризується поглибленою увагою до кардинальних процесів суспільного життя. Порушуючи і висвітлюючи на місцевому матеріалі зрозумілі всім людям праці проблеми, українські літератори утверджують високі ідеї соціалістичного гуманізму, сприяють вихованню мас у душі соціалістичного патріотизму та інтернаціоналізму.

Велика роль у справі комуністичного виховання трудящих належить театру і кіно. Щороку на Україні театральні спектаклі переглядають понад 19 млн. чол., а кінотеатри відвідують більш як 800 млн.³² Значною популярністю не тільки в республіці, а й далеко за її межами користуються п'єси О. Є. Корнійчука, В. М. Собка, М. Я. Зарудного, О. С. Левади, Ю. О. Мокрієва, О. Ф. Коломійця та інших драматургів УРСР, а також кінострічки «В бій ідуть тільки «старики», «Ати-бати, йшли солдати», «Як гартувалася сталь», кінотрилогія «Дума про Ковпака», створені кіномитцями України.

Український театр і кіно, як й інші види мистецтва, розвиваються у тісній взаємодії з театральним та кіномистецтвом братніх союзних

³¹ Радянська Україна, 1981, 23 трав.

³² Народне господарство Української РСР у 1980 році, с. 341.

республік, при безпосередній участі драматургів, режисерів, акторів усєї країни. Творча доля багатьох з них тісно пов'язана з нашою республікою. Глядачам Радянського Союзу добре відомі, наприклад, кінокартини видатного режисера і актора, народного артиста СРСР, Героя Соціалістичної Праці, лауреата Ленінської премії С. Ф. Бондарчука, який протягом багатьох років неодноразово здійснював свої задуми на Київській кіностудії ім. О. П. Довженка. Саме тут на початку своєї діяльності він створив образи Тараса Шевченка та Івана Франка. Учасі Сергія Бондарчука великою мірою зобов'язана своїм успіхом створена нещодавно довженківцями багатосерійна телевізійна кінострічка «Овід». Разом з іншими членами її акторського колективу він був удостоєний Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка³³.

Невід'ємною частиною радянського образотворчого мистецтва є полотна видатних українських художників, наших сучасників М. М. Божія, С. О. Григор'єва, В. І. Касіяна, М. П. Глушенка, Т. Н. Яблонської, твори скульпторів В. І. Мухіна, І. П. Овчаренка, В. З. Борода, В. Х. Федченка, І. М. Чумака, Г. Н. Кальченко, В. І. Зноби та багатьох інших.

Широку популярність серед любителів музики всєї країни здобули твори Г. І. Майбороди, П. І. Майбороди, А. С. Кос-Анатольського, А. Я. Штогаренка, Л. М. Ревуцького, І. Н. Шамо, О. І. Білаша, С. П. Людкевича та інших композиторів республіки.

Збагачуючись здобутками національних культур братніх народів, українська культура постійно розвивається і водночас сама збагачує інші національні культури, які дедалі тісніше й органічніше взаємодіють одна з одною. Як підкреслюється в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», єдина інтернаціональна культура радянського народу «вбирає в себе все загальнозначиме в досягненнях і самобутніх традиціях національних культур»³⁴.

Великі досягнення трудящих Української РСР у справі побудови нового суспільства сприяють піднесенню її міжнародного авторитету, зміцненню і розширенню зв'язків із зарубіжними країнами. Україна є членом ООН з дня її заснування, представники республіки неодноразово обиралися членами керівних органів цієї організації. Українська РСР — член Міжнародної організації праці (МОП), Організації ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Міжнародного агентства по атомній енергії (МАГАТЕ) та багатьох інших організацій. З ініціативи УРСР на їх розгляд виносилися такі найактуальніші проблеми, як боротьба за мир, за нерозповсюдження ядерної зброї, ліквідацію расової дискримінації тощо. Свідченням міжнародно-правового авторитету республіки є й підписання її представниками більш як ста міждержавних і багатосторонніх договорів та угод³⁵.

Гідним є внесок трудящих республіки в розвиток міжнародних економічних зв'язків Радянського Союзу. Понад 1100 підприємств УРСР постачають свою продукцію майже у 100 країн. Цілий ряд науково-дослідних установ України, зокрема Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР, Інститут кібернетики АН УРСР та ін., виконують роль координуючих центрів по виконанню комплексних науково-технічних програм у рамках РЕВ³⁶.

Культурний обмін, в якому беруть найактивнішу участь українські митці, відіграє важливу роль у справі зміцнення дружніх відно-

³³ Радянська Україна, 1982, 23 трав.

³⁴ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року, с. 11.

³⁵ Радянська Україна. Соціально-економічний довідник, с. 259—261.

³⁶ Там же, с. 265—268.

син між народами різних країн. Лише за роки десятої п'ятирічки в більш як 50 країнах виступили майже 4,5 тис. українських артистів, у тому числі 128 професійних та аматорських колективів і понад 600 окремих виконавців. У цей же період у республіці гастролювали 6 тис. зарубіжних митців з 13 країн. Високим є й авторитет української книги, яка експортується нині у 110 країн³⁷.

Рік у рік міцніють зв'язки міст республіки з порідненими містами інших країн, а також у ході інтернаціонального соціалістичного змагання, в якому наприкінці дев'ятої п'ятирічки брали участь 120 колективів УРСР, а у 1980 р. — вже 274³⁸. Активна участь Української РСР у діяльності міжнародних організацій, розвитку співробітництва між трудящими різних країн є вагомим внеском у справу зміцнення миру в усьому світі, утвердження високих ідеалів соціального прогресу і гуманізму.

Однією з найважливіших умов успіхів Радянської України в усіх сферах соціально-економічного й політичного життя є розвиток її політичної системи і соціально-класової структури. Найвищою формою політичної організації радянського суспільства, ядром його політичної системи є Комуністична партія Радянського Союзу. Її бойовий загін — Компартія України — налічує нині у своєму складі 3 млн. чол.³⁹ Будучи організуючою і спрямовуючою силою суспільства, виражаючи інтереси трудящих республіки, вона об'єднує кращих представників усіх класів і соціальних груп, націй і народностей, що проживають на Україні. За станом на 1981 р. у Компартії України налічувалося 44,1% робітників, 15,8% колгоспників, 40,1% службовців та інших категорій населення, 66,1% українців, 27,5% росіян, 6,4% представників інших націй і народностей⁴⁰.

Компартія України здійснює безпосереднє керівництво державними і громадськими організаціями республіки, сприяючи піднесенню їх ролі у розвитку соціалістичної демократії, побудові нового суспільства.

Уособленням народовладдя є Ради народних депутатів, адже за своїм складом і принципами діяльності вони найбільш повно відображають волю кожної з національних і соціальних груп суспільства.

На виборах до місцевих Рад, які відбулися на Україні у 1982 р., було обрано 525 тис. депутатів, з них—72,5% робітників і колгоспників, 49,2% жінок і 33% осіб віком до 30 років. Депутатами Верховної Ради УРСР десятого скликання обрано 650 чол., у тому числі 204 робітники і 125 колгоспників, 89 партійних працівників, 115 працівників державних та радянських органів, 5 профспілкових і комсомольських працівників, 48 діячів науки й культури⁴¹⁻⁴². Забезпечуючи державне керівництво всіма галузями суспільного життя республіки, Ради народних депутатів сприяють дальшому розквіту України у братній сім'ї народів, збільшенню її внеску в розвиток єдиної економіки і духовної культури радянського народу.

Важливу роботу по мобілізації трудящих УРСР на виконання рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України проводять профспілкові організації, які об'єднують у своїх рядах понад 25 млн. чол., тобто практично всіх працюючих⁴³. Розвиваючи соціалістичне змагання, залучаючи якнайширші маси трудівників до участі в уп-

³⁷ Вісті з України, 1982, 15 квіт.

³⁸ Поточний архів УРРПС. Про розвиток інтернаціонального соціалістичного змагання трудових колективів, міст, районів, областей Української РСР і соціалістичних країн. Доповідна записка Наукової ради АН УРСР і Укрпрофради з проблем соціалістичного змагання та УкрНДІНТІ Президії Укрпрофради, 1981 р., січень.

³⁹ Радянська Україна, 1982, 29 трав.

⁴⁰ Боевой отряд ленинской партии. Компартия Украины в цифрах. К., 1981, с. 19, 21.

⁴¹⁻⁴² Радянська Україна. Соціально-економічний довідник, с. 51; Радянська Україна, 1982, 25 черв.

⁴³ Радянська Україна, 1982, 27 лют.

равлінні виробництвом, дбаючи про поліпшення їх соціально-побутових умов, профспілки спрямовують активність радянських людей на розв'язання найактуальніших завдань комуністичного будівництва.

Вірним помічником партії в справі виховання молоді на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу є Ленінський комсомол. ЛКСМ України налічує у своїх рядах 6,7 млн. юнаків і дівчат⁴⁴. На його рахунок—чимало корисних справ. Наприклад, тільки за роки десятої п'ятирічки на новобудови країни прибули понад 60 тис. комсомольців республіки⁴⁵.

Під керівництвом Комуністичної партії України при безпосередній участі громадських і державних організацій розвивається соціально-класова структура УРСР, відбувається консолідація її складових частин, що справляє суттєвий вплив на піднесення економіки і культури республіки.

Провідну роль у розвитку Радянської України як невід'ємної складової частини СРСР відіграє робітничий клас, який, займаючи центральне місце в системі сучасного виробництва, відзначається високим рівнем політичної свідомості, творчою енергією і наснагою. З 1965 по 1981 р. його чисельність у республіці зростає з 9830 тис. до 14 300 тис. чол.⁴⁶. За останні півтора—два десятиріччя у робітничому класі відбулися істотні якісні зміни: підвищився його професійний і загальноосвітній рівень, з'явилися категорії, які вже сьогодні виконують роботи, що потребують інженерних знань і високої кваліфікації.

Аналогічні процеси проходять і в середовищі колгоспного селянства. Чисельність зайнятих у сільському господарстві зменшилася з 33% від загальної кількості працюючих в економіці республіки у 1965 р. до 17,4% в 1980 р.⁴⁷ Разом з тим зроблено значні кроки у напрямі зближення міста і села як за характером праці, так і за соціально-побутовими умовами.

Найбільш швидко зростаючою соціальною групою в УРСР є народна інтелігенція. З 1965 по 1980 р. кількість спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою більше ніж подвоїлась і досягла на кінець десятої п'ятирічки 5422,2 тис. чол. Такі темпи зростання пояснюються бурхливим розвитком народного господарства, науки і культури республіки за умов розвинутого соціалізму.

Великі успіхи, досягнуті трудящими Української РСР у боротьбі за всебічний розвиток економіки і культури республіки як невід'ємної складової частини загальносоюзного народногосподарського комплексу, загальнорадянської культури, стали можливими завдяки випробуваному керівництву Комуністичної партії — партії інтернаціоналістів-ленінців. Сьогодні Радянська Україна — рівна серед рівних — у сім'ї братніх республік впевнено крокує вперед до світлої мети — комунізму.

А. В. Лихолат, Ю. В. Сиволоб

РАСЦВЕТ СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ В БРАТСКОЙ СЕМЬЕ НАРОДОВ СССР

Резюме

Анализ современного развития Советской Украины — неотъемлемой составной части Союза ССР, сделанный авторами статьи, показывает, что ее неоспоримые успехи в области экономики, социально-политической жизни, подъема благосостояния трудящихся, науки, литературы и искусства, возрастание ее авторитета на международной арене являются результатом мудрой национальной политики КПСС, обеспечивающей все более тесное сотрудничество социалистических наций в процессе их взаимного расцвета и сближения.

⁴⁴ Радянська Україна, 1982, 29 трав.

⁴⁵ Радянська Україна. Соціально-економічний довідник, с. 52.

⁴⁶ Политическое самообразование, 1982, № 6, с. 82.

⁴⁷ Народне господарство Української РСР у 1980 році, с. 233.

Наукове життя в братніх республіках СРСР

Б. Ю. ВАЙТКЯВІЧЮС
член-кореспондент АН Литовської РСР

ІСТОРИЧНА НАУКА В ЛИТОВСЬКІЙ РСР

XXVI з'їзд КПРС дав могутній імпульс дальшому розвитку суспільних наук, у тому числі й історичної, визначив найважливіші напрями наукових досліджень на сучасному етапі.

Партія орієнтує істориків насамперед на підвищення ідейно-теоретичного рівня досліджень, розробку ключових проблем історичного розвитку, особливо проблематики зрілого соціалізму, глибокий і сміливий аналіз явищ життя нашого суспільства, на посилення наукової критики антикомунізму.

XVIII з'їзд Комуністичної партії Литви наголосив на необхідності підвищення ефективності науково-дослідної й поліпшення координаційної роботи, глибшого дослідження закономірностей розвитку економічного, соціального і культурного життя тощо.

Історики Литовської РСР сприйняли рішення всесоюзного і республіканського форумів комуністів як бойову програму науково-дослідної діяльності. Свідченням її успішного здійснення є зростання наукових кадрів як у кількісному, так і в якісному відношеннях. Учені працюють в Інституті історії Академії наук Литовської РСР, Інституті історії партії при ЦК Компартії Литви — філіалі Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, на кафедрах історичного профілю 12 вузів республіки, а також у музеях й архівних установах. Серед них на січень 1982 р. налічувалося 165 кандидатів і 21 доктор історичних наук.

Провідна наукова установа — Інститут історії АН Литовської РСР. Основним напрямом його досліджень є закономірності історичного розвитку литовського народу. При інституті діє проблемна Рада «Історія Литовської РСР», яка координує історичні дослідження в республіці. Вона розглянула і схвалила зведений республіканський науково-дослідний план з історії, в основу якого покладено рішення XXVI з'їзду КПРС і XVIII з'їзду Компартії Литви.

Характерною рисою розвитку історичної науки у Радянській Литві є неухильне зростання кількості досліджень. Якщо у роки дев'ятої п'ятирічки (1971—1975 рр.) Інститут історії Академії наук Литовської РСР видав 46 книг, то у десятій п'ятирічці (1976—1980 рр.) — 67. Співробітники інституту готують до друку в середньому 12—13 видань у рік. Їх праці з'являються на сторінках центральної преси, у виданнях інших радянських республік (у 1976—1980 рр. надруковано 123 матеріали), а також у зарубіжних країнах (за цей же період опубліковано 47 матеріалів).

Над якими основними проблемами історики республіки працювали у десятій п'ятирічці і над чим продовжуватимуть працювати в одинадцятій?

Найбільш правильним критерієм плідного розвитку історичної науки є підготовка і видання фундаментальних узагальнюючих праць з історії. Значним досягненням істориків є вихід у світ одно-

томної «Истории Литовской ССР»¹. У цій праці на основі найновіших досліджень радянських учених показано історичний шлях литовського народу від найдавніших часів до наших днів, розкрито загальні закономірності і специфічні особливості соціально-економічного, державно-політичного і культурного розвитку Литви. Тут вперше дається узагальнююча картина досягнень республіки на етапі розвинутого соціалізму. Вийшла ґрунтовна історико-партійна книга, в якій на широкій джерельній базі висвітлюється діяльність підпільної Компартії Литви в умовах панування буржуазії².

Одним з важливих завдань в одинадцятій п'ятиріччі є підготовка нової узагальнюючої праці з історії Литовської РСР у двох томах. Перший том, який охоплює період з найдавніших часів до березня 1917 р., має вийти з друку в 1984 р., а другий (з березня 1917 р. — до наших днів) — у 1985 р.

Дедалі ширше в історичних дослідженнях використовується комплексний підхід. Серед великих наукових проблем, які розв'язуються спільними зусиллями вчених-суспільствознавців, можна виділити етногенез литовців. Вивчення етнічної історії, контактів і взаємовпливу різних народів дає основу для виявлення не тільки закономірностей становлення й розвитку окремого етносу, а й початку етнічної та історичної спільності народів, дає можливість установити глибинні зв'язки між народами, сприяє всебічному розкриттю їх розвитку в сучасну епоху. В цьому напрямі вже зроблені перші кроки. Вийшли у світ збірник статей³ і тези доповідей⁴, в яких основна увага приділяється окремим балтським племенам, формуванню литовської народності, розкриттю її зв'язків з іншими племенами як закономірного процесу становлення й розвитку етносу.

Перед колективом учених, які досліджують проблему етногенезу литовців, стоїть важливе завдання — підготувати фундаментальну працю. Безперечно, її написання зв'язане з великими труднощами, оскільки ця тема ще не розроблена, а навколо деяких важливих питань ведуться дискусії. Аналіз й узагальнення даних археології, лінгвістики, етнографії, історії, антропології дадуть більш повну картину про етногенез литовців і стануть основою для дальшого вивчення цієї складної й масштабної проблеми.

Досить значну роботу виконали археологи республіки. Вони видали такі праці: «Археологічний атлас Литовської РСР» (кн. 3, 1977, кн. 4, 1978, лит. мовою); Р. Римантене «Швентойї I. Поселення нарвської культури» (Вільнюс, 1979, лит. мовою) та «Швентойї II. Поселення жуцевської культури» (Вільнюс, 1980, лит. мовою); колективна праця «Матеріальна культура литовців у IX—XIII ст.» (кн. 1, 1978, кн. 2, 1981, лит. мовою); Е. Григалавічус, А. Меркявічус «Найдавніші металеві вироби в Литві (II—I тисячоліття до н. е.)» (1981).

Археологи республіки продовжують вивчати розвиток продуктивних сил, процес розпаду первіснообщинного ладу і виникнення класового суспільства.

Головним підсумком наукових досліджень феодальної доби є видання історії литовського селянства⁵ та культури⁶. У першій праці розкривається процес закріпачення селян, його етапи, розглядаються

¹ История Литовской ССР (с древнейших времен до наших дней). Вильнюс, 1978.

² Очерки истории Коммунистической партии Литвы. 1920—1940. Вильнюс, 1978. Т. 2 (на лит. яз.).

³ Об этногенезе литовцев. Вильнюс, 1981 (на лит. яз.).

⁴ Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Тезисы докладов, март 1981 г. Вильнюс, 1981.

⁵ Юргинис Ю. М. История литовского крестьянства (от истоков до отмены крепостного права). Вильнюс, 1978 (на лит. яз.).

⁶ Юргинис Ю. М., Лукшайте И. К. Очерки истории литовской культуры (XII—XVIII вв.). Вильнюс, 1981 (на лит. яз.).

участь селян у суспільно-політичному русі, релікти дохристиянської віри. У «Нарисах історії литовської культури» на конкретних історичних фактах досліджується вплив селянства, міських ремісників на розвиток культури, показується, як селянство в умовах колонізації зберегло рідну мову і стало основним творцем національної культури, висвітлюються причини, в силу яких у Великому князівстві Литовському мовою діловодства стала давньобілоруська. Цією мовою була написана велика пам'ятка культури середньовіччя — Литовські Статути.

Головною проблемою, над якою працюють спеціалісти, є економічні й культурні зв'язки литовського народу із сусідніми народами в епоху феодалізму. Основна мета дослідження — виявлення ролі взаємозв'язків народів у розвитку продуктивних сил, освіти, науки, суспільної думки.

Найближчим часом об'єктом гострої ідеологічної конфронтації буде проблема про роль християнства в історії литовського народу, оскільки в 1987 р. виповнюється 600 років з часу введення християнства у Литві. В зв'язку з цим передбачається підготувати працю з даної проблеми, видати твори відомого спеціаліста з історії християнства в Литві П. Пакаркліса, опублікувати булли папи римського, що свідчать про реакційну роль католицького костюлу в організації винищувальних «хрестових походів» проти балтійських народів і насамперед давніх пруссів і литовців.

Учені, які займаються історією капіталізму, підготували й опублікували ряд монографій і колективних праць, присвячених різним проблемам історичного минулого литовського народу. Серед них «Історія Вільнюського університету. 1803—1940» (Вільнюс, 1977, лит. мовою); В. Меркіс «Незаконна литовська преса в період капіталізму (до 1904 року)» (Вільнюс, 1978, лит. мовою); колективна праця «Класи і політичні партії у Литві в 1920—1926 рр.» (Вільнюс, 1978, лит. мовою); Е. Відмантас «Періодична преса робітників Литви в 1895—1917 рр.» (Вільнюс, 1979, лит. мовою); Р. Жепкайте «Дипломатія на службі імперіалізму. Відносини Литви і Польщі в 1919—1939 рр.» (Вільнюс, 1980, лит. мовою); В. Меркіс «Селяни Литви і преса наприкінці ХІХ ст.— на початку ХХ ст.» (Вільнюс, 1982, лит. мовою).

В одинадцятій п'ятирічці основну увагу буде звернуто на дослідження двох проблем. По-перше, це історія національно-визвольного руху (ставиться завдання підготувати узагальнюючу працю, в якій на основі марксистсько-ленінської методології проаналізувати його етапи, рушійні сили, ідейно-політичну спрямованість). По-друге, передбачається розкрити класову суть та соціально-економічну політику литовського фашизму.

Досить широким фронтом проводяться в республіці дослідження закономірностей становлення і розвитку соціалістичного суспільства, включаючи етап зрілого соціалізму. Силами учених підготовлено і в 1980 р. видано узагальнюючу працю⁷, присвячену історії будівництва соціалізму в республіці.

У литовській радянській історіографії знайшли відображення питання класової боротьби у перехідний період від капіталізму до соціалізму⁸, розвиток місцевої преси Литовської РСР в сучасних умовах⁹.

Основні результати досліджень зрілого соціалізму знайдуть відображення в п'ятому томі «Історії Литовської РСР», який охоплює

⁷ Формирование и развитие социалистического общества в Советской Литве (1940—1980). Вильнюс, 1980 (на лит. яз.).

⁸ Ракупас А. Классовая борьба в Литве в 1940—1951 годах. Вильнюс, 1976 (на лит. яз.).

⁹ Гарляускас А. Местная печать: жизнь, проблемы. Вильнюс, 1980 (на лит. яз.).

1959—1980 рр. (готується до друку). В ньому на основі аналізу численних і різноманітних історичних джерел, висновків радянської історіографії вперше комплексно узагальнюється розвиток Литовської РСР на етапі розвинутого соціалізму, аналізуються зміни соціально-класової структури суспільства, наводяться дані про досягнення економіки, культури, висвітлюється зростання матеріального добробуту трудящих республіки.

Складовою частиною історії зрілого соціалізму є вивчення політичної системи радянського суспільства, що проводиться на матеріалах Литовської РСР. Це дослідження покликане в історичному плані висвітлити шляхи формування зазначеної системи, виявити фактори, що зумовлюють зростання ролі КПРС та громадсько-політичних організацій, розкрити творчі функції, демократизм і гуманізм радянського ладу, активну участь трудящих в управлінні державою. На основі проведеного дослідження в одинадцятій п'ятирічці планується видати двотомну колективну монографію.

Важливе значення для історичної науки має теоретичний висновок XXVI з'їзду КПРС про те, що становлення безкласової структури суспільства в основному відбудеться у рамках розвинутого соціалізму. Вчені Радянської Литви внесли свій вклад у вивчення історії класів соціалістичного суспільства. Вийшли з друку збірник документів і матеріалів¹⁰, науково-дослідні праці¹¹.

Продовжується комплексне вивчення робітничого класу (соціальна структура, освіта, культурно-технічний рівень, суспільно-політична активність, духовна культура) і колгоспного селянства (родинні звичаї, етнічні орієнтації, розвиток культури, побут).

Постійне місце у творчих планах істориків займає проблематика співробітництва радянських республік. Видано монографії¹², а також колективну працю¹³. Незабаром має вийти з друку (одночасно у Вільнюсі і в Мінську) книга про співробітництво литовського і білоруського народів в період розвинутого соціалізму. У цих працях у теоретичному і конкретно-історичному планах висвітлюються співробітництво радянських народів у сучасних умовах, втілення в життя основних принципів національної політики КПРС, спрямованої на забезпечення прогресу країни в цілому і кожної республіки зокрема.

Нині литовські вчені разом з суспільствознавцями інших республік приступили до вивчення культурного життя народів СРСР у період зрілого соціалізму. Продовжується наукова розробка питань співробітництва Радянської Литви з братніми республіками, збираються матеріали для книг: «Литва і Росія: узи братерства і співробітництва» та «Литва — великим будовам країни».

У галузі культури плідно працюють історики, етнографи та мистецтвознавці АН Литовської РСР. Вийшла з друку перша книга три томника «Культура і побут соціалістичного села Литви»¹⁴. Ведеться інтенсивна робота по підготовці Зводу пам'яток культури Литовської РСР.

¹⁰ Коллективизация крестьянских хозяйств Литовской ССР. Вильнюс, 1977.

¹¹ Сурблиц К. Деятельность КП Литвы по развитию социалистического рабочего класса. Вильнюс, 1976 (на лит. яз.); Буткус Г. Новый этап проведения в жизнь ленинского плана кооперации. Вильнюс, 1977 (на лит. яз.); Крестьянство Советской Литвы. Вильнюс, 1979 (на лит. яз.); Формирование поселков социалистической деревни Литвы (1952—1978). Вильнюс, 1980 (на лит. яз.); Шайлжюс Г. Рабочие социалистического Вильнюса (в переходный период от капитализма к социализму). Вильнюс, 1980 (на лит. яз.).

¹² Струмскис К. Через сотрудничество к расцвету. Вильнюс, 1977 (на лит. яз.); Жукаускайте Н., Жукаускас К. Высшие школы: взаимопомощь и сотрудничество (на материалах ЛитССР). Вильнюс, 1979; Яблопскис А. Экономика Литвы в комплексе народного хозяйства СССР. Вильнюс, 1980 (на лит. яз.).

¹³ Литва в семье братских советских народов. Вильнюс, 1980 (на лит. яз.).

¹⁴ Современная сувакийская деревня. Вильнюс, 1981 (на лит. яз.).

У республіці видано два збірники статей¹⁵, у яких викривається реакційна суть націоналістичних концепцій історичного розвитку литовського народу. В одинадцятій п'ятирічці вийдуть з друку чергові два збірники статей з даної проблематики.

Учені-історики Литовської РСР, як свідчить короткий огляд їх наукової діяльності, спрямовують свої зусилля на розв'язання важливих й актуальних проблем історичного минулого литовського народу, на глибоке вивчення процесу будівництва соціалістичного суспільства, розкриття економічних і культурних досягнень Радянської Литви у братній сім'ї народів СРСР. Праці істориків безпосередньо впливають на формування комуністичного світогляду трудящих, допомагають усвідомити характер і зміст політичного, економічного і духовного життя радянського суспільства.

Б. Ю. Вайткявичюс

ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В ЛИТОВСКОЙ ССР

Резюме

В статье анализируется развитие исторической науки в Литовской ССР на современном этапе, а также рассматриваются основные направления дальнейшего развития исторической науки в республике.

* * *

¹⁵ Фальсификаторы истории (критика антикоммунизма зарубежных литовцев по вопросам истории Советской Литвы). Вильнюс, 1975 (на лит. яз.); Критика историографии литовских буржуазных националистов. Вильнюс, 1980 (на лит. яз).

ПОВІДОМЛЕННЯ

Д. С. БАКТИГУЛОВ (Фрунзе)

З ІСТОРІЇ КИРГИЗЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Глибоке історичне коріння має дружба українського й киргизького народів, в долі яких з давніх-давен спільним було прагнення до єднання з російським народом. Визначною подією у багатовіковій історії українського народу стала Переяславська рада [8[18] січня 1654 р.], на якій було прийнято історичне рішення про возз'єднання України з Росією. В історії киргизького народу величезне значення мало добровільне входження Північної Киргизії (1855—1867 рр.), а потім і Південної (1873—1876 рр.), до складу Росії. Возз'єднання України з Росією і входження Киргизії до складу Росії мало велике суспільно-політичне і соціально-економічне значення в їх дальшому розвитку.

Про дружбу народів України й Киргизії надзвичайно виразно сказав член Політбюро ЦК КПРС перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький: «Дружба народів і народностей СРСР має глибоке історичне коріння. Між українською землею й киргизькою, наприклад, пролягли тисячі кілометрів, але це й тисячі шляхів дружби, які назавжди з'єднали наші народи нерозривними узами. Наше братерство народжувалося й міцніло у спільних боях за Радянську владу під ленінським прапором інтернаціоналізму. Ми пам'ятаємо, як видатний діяч Комуністичної партії і Радянської держави, легендарний полководець Червоної Армії — ваш славний земляк М. В. Фрунзе, ім'ям якого названа столиця Киргизії, відстоював завоювання Жовтня на Україні, а потім разом з українськими бійцями — у вашій республіці»¹.

Добровільне входження Киргизії до складу Росії об'єктивно призвело до зближення киргизького народу з революційно-демократичним рухом російського й українського народів.

Під впливом російських та українських соціал-демократів, передової інтелігенції, спілкування з російськими й українськими робітниками почали формуватися революційні кадри серед киргизів. Одним з перших революціонерів-киргизів був Табилди Жукеев, член РСДРП з 1905 р. Він брав активну участь у революційних виступах робітників Ташкента, Кизил-Арвата, Красноводська, неодноразово його заарештовували й кидали у тюрми Ташкента, Саратова, Києва, Варшави, Нижнього Новгороду. У жовтні 1917 р., після повалення самодержавства, Табилди Жукеев вступив до лав Червоної Армії, активно захищав завоювання Жовтневої революції. В роки громадянської війни він працював у штабі 4-ї армії, був комісаром 197-го мусульманського полку 22-ї стрілецької дивізії Південного фронту. Після розгрому інтервентів та білогвардійців на півдні України, в Криму й на Кавказі Т. Жукеев став політичним комісаром військового гарнізону м. Геленджика².

Революційне загартування в Києві дістав Кожомурат Сарикіулов. В 1911 р. він вступив до медичного факультету університету

¹ Советская Киргизия, 1980, 22 июля.

² Очерки истории Коммунистической партии Киргизии. — Фрунзе, 1979, с. 19—20; Кыргыз Совет энциклопедиясы. — Фрунзе, 1977. Т. 2, с. 510.

Св. Володимира (нині Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка), в якому навчався до березня 1913 р., коли був звільнений через несплату за навчання. У Києві серед революційно настроєних робітників та студентства відбувалося формування К. Саркулакова як революціонера. Він став одним з організаторів першої національної групи більшовиків у Киргизії, керівником утвореної в травні 1917 р. демократичної спілки «Букара», яка боролася за інтереси трудящих киргизів проти байсько-манапської експлуатації. Робота спілки проходила під впливом більшовиків. До вересня 1917 р. вона стала масовою організацією киргизької бідноти і налічувала 7159 членів. Спілка брала активну участь у встановленні Радянської влади у Пішпеку (Фрунзе) ³.

У революційній боротьбі за встановлення Радянської влади у Пішпеку та Пішпекському повіті активну участь брали робітники, які приїхали з усіх районів Росії на будівництво Чуйської зрошувальної системи. Одним з організаторів більшовицької групи та профспілки, активним учасником встановлення й зміцнення Радянської влади у Пішпеку був уродженець Одеси А. І. Іваніцин. У квітні 1918 р. його обрали керівником міської партійної організації, що налічувала 75 членів партії, серед яких було чимало українців ⁴.

Партійні організації в Киргизії, як і на Україні, створювалися й міцніли у ході соціалістичної революції і зміцнення влади Рад. Вирішальну роль у революційних завоюваннях українського, киргизького та інших народів країни відіграла більшовицька партія на чолі з В. І. Леніним, її місцеві партійні організації.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції народи колишньої царської Росії вперше дістали право самим визначати свою долю. Вони зробили свій вибір — добровільно об'єдналися в могутній союзній державі і, спираючись на безкорисливу допомогу російського народу та інших братніх народів, стали на шлях соціалістичних перетворень.

Багатонаціональна Радянська країна у небагато короткій історичний строк стала могутньою індустріально-колгоспною соціалістичною державою. «На власному досвіді народи Країни Рад переконалися: згуртування в єдиному союзі примножує їх сили, прискорює соціально-економічний розвиток, — підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік». — Ми вправі пишатися тим, що в спільному строю з трудящими всіх націй країни народи колишніх національних окраїн, приречені раніше на вікову відсталість, впевнено зробили крок у соціалістичне майбутнє, минаючи капіталізм, і досягли висот соціального прогресу.

У спільній боротьбі за новий, справедливий світ виникли велике братерство людей праці, чуття єдиної родини, склалася непорушна ленінська дружба народів — невичерпні джерела будівничої творчості мас» ⁵.

Великий Жовтень вніс в історичну долю українського і киргизького народів, як і всіх народів нашої країни, докорінні зміни — почалася епоха їх соціалістичного розвитку. В будівництво нового життя в Киргизії свій внесок зробили українці, які проживали на її території. За даними Всесоюзних переписів, загальна чисельність населення Киргизької РСР становила: в 1926 р. — 1001,7 тис., 1939 р. —

Очерки истории Коммунистической партии Киргизии, с. 50—54; Советская Киргизия, 1969, 22 нояб.

⁴ За власть Советов (Сб. воспоминаний). — Фрунзе, 1966, с. 7, 287; Очерки истории Коммунистической партии Киргизии, с. 70.

⁵ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року. — К., 1982, с. 6.

1458,2 тис., 1959 р.— 2066,1 тис., 1979 р.— 3522,8 тис. чол., у тому числі відповідно — 668,7 тис., 754,3 тис., 836,9 тис., 1687,4 тис. киргизів і 64,2 тис., 137,3 тис., 137 тис., 109,3 тис. українців⁶. Нині у Радянському Киргизстані єдиною сім'єю дружно живуть і працюють понад 80 національностей.

У створенні й зміцненні братерської дружби народів СРСР величезна керівна й спрямовуюча роль належить ленінській партії. Комуністична партія Киргизії — бойовий загін КПРС — за своїм складом глибоко інтернаціональна. Якщо на 1 січня 1941 р. в її рядах налічувалося 17 944 комуністи, у тому числі 7930 (44,1%) киргизів, 5399 (30%) росіян, 1,9 тис. (10,6%) українців і т. д., то в 1980 р.— 122 415 комуністів, у тому числі 52 763 (43,1%) киргизів, 41 452 (33,9%) росіян, 8572 (7%) українців і т. д. Якщо в 1925 р.— в рік свого створення — партійна організація Киргизії складалася з представників 13 національностей (в тому числі і українців), то нині — з представників 73 націй і народностей⁷.

Партійна організація Радянської України провела значну роботу по підготовці партійних кадрів для Киргизії. Так, Хасан Джимбаєв, член КПРС з 1925 р., обраний другим секретарем ЦК Компартії Киргизії в 1935—1937 рр., з серпня 1928 р. до липня 1929 р. проходив стажування на партійній роботі в Луганському окрузі на посаді інструктора, а потім заступника завідуючого оргвідділом Кадіївського РК КП(б) України.

Значний вклад у соціалістичне будівництво в Киргизії внесли комуністи України. Так, у 1928 р. на I з'їзді колгоспників Киргизії головою правління Кирколгоспсекції було обрано українця А. П. Конникова, який багато зробив у справі соціалістичної перебудови киргизького аулу. Монтажники київського заводу «Більшовик» допомагали у спорудженні Кантського цукрового заводу союзного значення, який було введено в дію у січні 1932 р.

Непорушна дружба і взаємодопомога українського, киргизького, всіх народів СРСР, викувані й зцементовані Комуністичною партією, забезпечили перемогу соціалізму, втілилися в індустріальних будовах довоєнних п'ятирічок, яскраво виявилися в роки Великої Вітчизняної війни.

Комуністична партія Киргизії з перших днів війни перебудувала свою діяльність на воєнний лад. Складовою частиною переведення народного господарства на воєнні рейки стали розміщення і введення в дію евакуйованих підприємств. В республіку було перебазовано 28 великих промислових підприємств, зокрема одеські шкіряний, шкіряно-галантерейний та клеєварний заводи, конопледжутову фабрику, харківські швейну ім. Осовіахіму та трикотажну фабрики, а також Ново-Биковський, Смолянський, Весело-Подольський, Артемівський цукрові, Ямпільський спиртогорілчаний заводи та Київську швейно-взуттєву майстерню⁸.

Партійні, радянські органи Киргизії докладали значних зусиль, щоб, не чекаючи введення в експлуатацію всього підприємства, налагодити випуск завершеної продукції окремими цехами, агрегатами і навіть верстатами. Харківська швейна фабрика ім. Осовіахіму перебазувалася у Фрунзе в грудні 1941 р., а в березні 1942 р. вона вже випустила першу партію продукції — обмундирування для армії. У квітні

⁶ История Киргизии.— Фрунзе, 1963. Т. 1, с. 385; Народное хозяйство Киргизской ССР в 1979 году. Стат. ежегодник.— Фрунзе, 1980, с. 7.

⁷ Коммунистическая партия Киргизии от съезда к съезду.— Фрунзе, 1981, с. 218.

⁸ ЦДА Киргиз. РСР, ф. 105, оп. 9, спр. 31, арк. 15—17; ф. 350, оп. 15, спр. 25, арк. 10; Керимбаев С. К. Советский Киргизстан в Великой Отечественной войне.— Фрунзе, 1980, с. 52—53.

став до ладу другий конвейер. На кінець року фабрика випустила товарів для фронту на суму 1577,5 тис. крб.⁹

У довоєнні роки Ошська шовкомотальна фабрика була сировинною базою для текстильної промисловості країни. З надходженням устаткування Рахманівської шовкоткацької та Харківської обробної фабрик її було реконструйовано і створено нове велике підприємство — Ошський шовкокомбінат потужністю понад 1 млн. м тканини на рік¹⁰.

В результаті самовідданої роботи комуністів, робітників та спеціалістів двох братніх республік — України і Киргизії — евакуйовані підприємства було змонтовано в найкоротші строки, і вони почали працювати для фронту. Комуністична партія республіки здійснювала керівництво прийманням, розміщенням, трудовим й побутовим влаштуванням евакуйованих з прифронтової смуги країни. З липня 1941 р. по листопад 1942 р. до Киргизії прибуло 61 862 чол., у тому числі з України — 13 063 (до кінця 1941 р.)¹¹.

У 1941—1942 рр. в Киргизію було евакуйовано 12 вузів і ряд середніх спеціальних учбових закладів, в їх числі харківські медичний, стоматологічний та інститут інженерів комунального господарства. Разом з вузами приїхали кваліфіковані й досвідчені кадри викладачів, що мало важливе значення для республіки. Так, у числі викладачів Харківського інституту інженерів комунального господарства було 12 докторів наук та професорів, 15 кандидатів наук і доцентів¹².

Партійні і радянські органи КиргРСПР дбали про створення для них необхідних культурно-побутових умов. З метою підготовки висококваліфікованих спеціалістів було об'єднано харківські медичний та стоматологічний інститути з Киргизьким державним медичним інститутом, а Харківський ветеринарний інститут — з Киргизьким сільськогосподарським інститутом.

В роки Великої Вітчизняної війни Киргизія у зв'язку з евакуацією на її територію ряду науково-дослідних інститутів країни стала одним з найбільших наукових центрів СРСР. В цих інститутах працювали такі відомі вчені, як академіки О. М. Бах, О. О. Борисяк, члени-кореспонденти АН УРСР Х. С. Коштоянц, Б. Л. Ісаченко, Д. Л. Талмуд, В. О. Енгельгардт, член-кореспондент АН Української РСР А. М. Утевський, доктори наук, професори В. М. Келдиш, Н. М. Сисакян та інші¹³.

Значний вплив на дальший розвиток культури Киргизької РСР мала культура братнього російського й українського народів. Так, у роки війни фрунзенський та інші національні драматичні театри республіки поставили п'єси О. Корнійчука «Фронт» і «В степах України», К. Симонова «Російські люди» та ін. За два з половиною роки перебування в Іссик-Кульській області колектив Донецького музичного театру показав 26 спектаклів, серед них «Наталку Полтавку», «Запорожець за Дунаєм», «Севільський цирульник» і дав 132 концерти. З перших місяців війни у м. Токмаку працював один з найстаріших театрів України — Одеський державний театр Революції. У 1943 р. до Фрунзе приїхав Харківський театр оперети, який познайомив гля-

⁹ Очерки истории Коммунистической партии Киргизии, с. 366; ЦДА Киргиз. РСР, ф. 2540, оп. 1, сир. 88, арк. 33—34.

¹⁰ Там же, ф. 350, оп. 15, сир. 25, арк. 279; Партархів Киргизького філіалу ІМЛ, ф. 56, оп. 2, сир. 132, арк. 93; Керимбаєв С. К. Указ. соч., с. 55.

¹¹ ЦДА КиргизРСР, ф. 1451, оп. 1, сир. 1, арк. 30; сир. 6, арк. 112, Керимбаєв С. К. Указ. соч., с. 58.

¹² Соколов И. А. Формирование и развитие советской интеллигенции Киргизстана. — Фрунзе, 1981, с. 129.

¹³ Партархів Киргизького філіалу ІМЛ, ф. 56, оп. 4, сир. 594, арк. 274.

дачів з такими творами української класики, як «Сорочинський ярмарок», «Наталка Полтавка» та ін.¹⁴

Всенародна турбота про фронт, про героїчну Червону Армію виявилась у патріотичному русі киргизстанців по збиранню коштів на придбання військової техніки. Вони внесли 189 млн. крб. з особистих заощаджень і на ці кошти було створено танкову колону «Радянська Киргизія», яка билася з німецько-фашистськими загарбниками під Сталінградом, на Дону, під Харковом, під час визволення Донбасу, за Дніпром та в інших місцях.

У битвах на підступах до Харкова, на Дніпрі і Правобережній Україні стійко й мужньо билися сини Киргизстану. Про високий героїзм, виявлений у боях під Харковом киргизстанцем В. П. Петрищевим, писав Маршал Радянського Союзу Г. К. Жуков: «Армії Степового фронту, підійшли впритул до Харкова, розпочавши битву на його околицях... Особливо жорстокий бій розгорнувся за висоту 201,7 у районі Польового, яку захопила зведена рота 299-ї стрілецької дивізії у складі 16 чоловік під командуванням старшого лейтенанта В. П. Петрищева. Коли в живих залишилося всього лише семеро чоловік, В. П. Петрищев, звертаючись до бійців, сказав: «Товариші, стоятимемо на висоті, як стояли панфіловці біля Дубосекового. Помремо, але не відступимо!» І не відступили. Бійці утримали висоту до підходу частин дивізії»¹⁵. Були також визволені населені пункти Польове, Пересічна та радгосп. 23 серпня 1943 р. війська Степового фронту генерала армії І. С. Конєва визволили Харків. За виявлені мужність і героїзм старшому лейтенантові В. П. Петрищеву Указом від 1 листопада 1943 р. було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У битвах за Дніпро і Правобережну Україну виявили стійкість і мужність бійці з Киргизької РСР. І. С. Немцев, Анварбек Чортеков, Алі-Назаров Садик, А. А. Кривощеків, Мамасали Тешебаєв, В. Г. Крикун, В. Я. Беляндра, П. І. Свечников, М. Г. Сапожников, Є. К. Мазков, Г. М. Тихонов, Х. Г. Гадельшин і багато інших воїнів з Киргизії за форсування великої водної перешкоди України, укріплення й розширення захоплених у ворога плацдармів і виявлені при цьому відвагу й героїзм були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Воїни-киргизи боролися в рядах народних месників-партизанів. Тільки в партизанському з'єднанні А. М. Грабчака на Україні було 17 бійців-киргизів. Славні подвиги здійснили партизани-киргизи в складі Путивльського загону Сумської області, про яких двічі Герой Радянського Союзу С. А. Ковпак писав: «Серед наших бійців були й киргизи, це прекрасні джигіти, вправні стрільці. Багато років минуло відтоді, та пам'ять міцно зберегла образи комсомольця Джапара Джабаєва, уродженця села Джани-Арик Пржевальського району, й Ішенкула Бейшеналієва з села Сокулук... Не було жодного бою, в якому не брав би участі Джапар. Він виявив себе справжнім героєм»¹⁶.

У єдиному бойовому строю з російським, українським, з усіма народами нашої Батьківщини внесли свій вклад у справу перемоги над німецько-фашистськими загарбниками трудящі Киргизії. За мужність і відвагу понад 100 тис. киргизстанців-фронтовиків, 1837 трудівників тилу — робітників, колгоспників, представників інтелігенції — нагороджені орденами й медалями, 74 бійці, командири і політпрацівники удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Їх імена золотими літерами вписані в історію війни, викарбувані в меморіальному комплексі-музеї історії Великої Вітчизняної війни у м. Києві.

¹⁴ Очерки истории Коммунистической партии Киргизии, с. 385; Брудный Дм. Из истории русско-киргизских литературных и театральных связей. — Фрунзе, 1960, с. 162.

¹⁵ Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. — М., 1969, с. 515—516.

¹⁶ Советская Киргизия, 1963, 2 нояб.; История Киргизской ССР. — Фрунзе, 1968, т. 2, с. 114—115.

В ході визволення території України Червоною Армією розгорталась робота по відбудові зруйнованого окупантами народного господарства республіки. Трудящі Киргизії гаряче відгукнулися на заклик Комуністичної партії подати допомогу визволеним районам країни. Шахтарі і металурги Киргизії взяли шефство над Донбасом, колгосп «Новий шлях» Ананьєвської сільради Іссик-Кульської області — над колгоспом ім. В. І. Леніна Донецької області. Вони допомагали їм спеціалістами, устаткуванням, продовольством, худобою. Восени 1943 р. шахтарям Донбасу було доставлено 166 вагонів продовольства. «З почуттям щирої вдячності приймають трудящі Сталінської області ваші братні подарунки,— писали гірники Донбасу киргизькому народу.— В них ми бачимо ще одне блискуче підтвердження того, що в нашій боротьбі за відродження рідного Донбасу ми не самотні, що ліквідація наслідків хазайнування німецьких окупантів стала загальнонародною справою.

З допомогою всієї нашої країни, з допомогою братніх народів нашої великої Батьківщини ми в найкоротший строк відбудуємо Донецький басейн — всесоюзну кочегарку. Нехай же і далі цвіте й міцніє велика дружба народів нашої країни!»¹⁷.

Для відбудови цукрових заводів України промислові підприємства Киргизії виділили 11 вагонів устаткування. Багато верстатного устаткування підприємств республіки надіслали для відбудови заводів «Прогрес» в Житомирській і «Коммунар» в Запорізькій областях Української РСР. Робітники сільмашзаводу ім. М. В. Фрунзе (м. Фрунзе) взяли шефство над сільмашзаводом м. Бердянська Запорізької області. За короткий час вони зібрали 682 комплекти різного устаткування інструментів, відремонтували 30 верстатів для українських колег. До весняної сівби 1944 р. для МТС України було надіслано понад 100 тракторів.

ЦК Компартії Киргизії подавав допомогу визволеним районам керівними партійними і радянськими кадрами, спеціалістами різного фаху. В 1944 р. у розпорядження ЦК Компартії України було направлено 1523 комуністи, а також 136 передовиків сільського господарства Киргизії — агрономів, зоотехніків, землевпорядників, ветеринарних лікарів¹⁸.

Взаємодопомога й братнє співробітництво українського та киргизького народів, як і всіх народів нашої багатонаціональної країни, дали прекрасні результати в роки післявоєнної відбудови. Говорячи словами товариша В. В. Щербицького, «і нині братерська дружба і єдність народів нашої країни — це величезна творча сила в боротьбі за побудову комуністичного суспільства»¹⁹.

Перший секретар ЦК Компартії Киргизії товариш Т. У. Усубалієв підкреслює, що в нашій країні кожна радянська людина, хто б вона не була за національністю: росіянин чи киргиз, українець чи білорус, узбек чи таджик, казах чи туркмен, латись чи естонець, пишеться не тільки успіхами своєї республіки, а й досягненнями всіх братніх республік, які є невід'ємною частиною Союзу РСР. «Єдність життєвих інтересів кожної нації чи народності із спільними інтересами всього багатонаціонального радянського народу в єдиній соціалістичній державі,— підкреслив Т. У. Усубалієв,— є непорушною основою розквіту, зближення й дружби народів Країни Рад»²⁰.

В умовах розвинутого соціалізму значно зросло співробітництво між Українською РСР і Киргизькою РСР. У січні 1971 р. в горах

¹⁷ Партархів Киргизького філіалу ІМЛ, ф. 56, оп. 1, спр. 982, арк. 90.

¹⁸ Советская Киргизия, 1944, 4 марта; Керимбаев С. К. Указ. соч., с. 203; Очерки Коммунистической партии Киргизии, с. 393.

¹⁹ Рад. Україна, 1982, 29 травня.

²⁰ Усубалієв Т. У. Дружба народів — наше бесценное завоевание. — М., 1977, с. 23.

Центрального Тянь-Шаню відбулося відкриття Ат-Башинської ГЕС — унікального за своїм інженерним задумом енергетичного вузла. В її спорудженні брали участь представники 30 національностей, а будувати її допомагала вся країна: устаткування і матеріали надсилали заводи РРФСР, України, Грузії, Прибалтики²¹.

Міцні зв'язки склалися у киргизьких гідробудівників з підприємствами України. Токтогульській ГЕС постачали устаткування Запорізький трансформаторний завод, автомобілі — Кременчук, бульдозери — Харків, електроприлади — Житомир, Київ, Ровно. Українські підприємства постачали устаткування і для Курпсайської гідроелектростанції. Основні поставки для неї виконав колектив уславленого Харківського турбінного заводу. Він виготовив для ГЕС на Нарині унікальні турбоагрегати²².

За проектом київських спеціалістів збудовано найбільшу в Середній Азії ТЕЦ — Фрунзенську. Понад двадцять років українські проєктувальники займаються питаннями її подальшого розширення. За їх проектом з 1981 р. розпочалося будівництво 300-метрової димової труби, введення в дію якої знизить загазованість атмосфери.

У Радянському Киргизстані немає жодного машинобудівного підприємства, на якому не були б встановлені верстати, випущені заводами Києва й Дніпропетровська, Житомира й Львова, Харкова й Одеси. Це й сучасне пресово-ковальське устаткування, автоматизовані лінії, верстати з числовим і програмним управлінням. Вони діють на заводах сільськогосподарського машинобудування ім. М. В. Фрунзе й електровакуумного машинобудування, електронних обчислювальних машин та свердел, автоскладальному й «Тяжелелектромаші», інших підприємствах Киргизької РСР.

Автопарк Радянської Киргизії постійно зростає за рахунок великовантажних КраЗів (Кременчуцький автомобільний завод). Вони працюють сьогодні на всіх вугільних розрізах республіки; вдень і вночі доставляють бетон на об'єкти, що будуються; перевозять вантажі через надхмарні перевали у гірські райони Наринської області. Надійні в експлуатації, КраЗи надзвичайно популярні серед киргизьких водіїв. Не менш популярні автомашини «Запорожець», що випускає Запорізький завод «Комунар». Тільки в 1979 р. завод виготовив для Киргизії понад 6 тис. автомобілів. Українські машинобудівники постачають Киргизії також трактори, бульдозери, екскаватори.

Телевізійні передачі в містах і селах дивляться понад 95% населення Киргизької РСР. Нині в республіці налічується 527 тис. телевізійних приймачів. Кожний третій телевізор, що продається в гірському краї, — український. «Електрон», «Крим», «Славутич» та інші марки дуже популярні у Киргизії²³.

Ще в роки Великої Вітчизняної війни Бердянський машинобудівний завод, злившись з Фрунзенським механічним заводом, поклав початок новому підприємству — заводу сільськогосподарського машинобудування ім. М. В. Фрунзе.

В роки дев'ятої п'ятирічки проведено реконструкцію підприємства. Вона була здійснена за проектом київських спеціалістів. Нині завод сільгоспмашинобудування ім. М. В. Фрунзе — сучасне підприємство, яке випускає прес-підбирачі ПС-1,6. Тисячі їх працюють на полях України. Це високопродуктивна, надійна машина, і попит на неї постійно зростає. Нещодавно завод почав постачати Україні нові агрегати — рулонні прес-підбирачі.

Приладобудівні заводи Києва, Львова, Харкова, Вінниці та інших міст Радянської України — давні й постійні споживачі кра-

²¹ Там же, с. 96.

²² Советская Киргизия, 1980, 22 июля.

²³ Там же.

щої в світі киргизької кадамджайської сурми. Добре знають на Україні й продукцію Іссик-Кульського електротехнічного об'єднання — підпровідникові вентиляції, випрямлячі, перетворювачі. Щороку виробництва об'єднання надходять на заводи Харкова й Києва.

Українські вчені високої думки про унікальні прилади «Ала-Тоо», які випускає Фрунзенський завод контрольно-вимірювальних приладів. Вони допомагають проводити найтонші мікроструктурні дослідження у науково-дослідних та академічних інститутах Києва і Львова, Дніпропетровська і Харкова, Одеси і Черкас. На Україну надсилають свою продукцію фрунзенські заводи свердел й приладобудування, електронних обчислювальних машин й «Киргизелектродвигуна». Замовлення братньої Української РСР киргизькі підприємства виконують своєчасно і в точно визначеній номенклатурі²⁴.

На нафтопереробних підприємствах Дрогобича, Івано-Франківська, Чернівців надійно працюють глибинні насоси Ошського заводу Киргизії, удостоєні знака якості. Ця продукція відома також землеробам Херсонської, Миколаївської, Кримської, Одеської областей. Ошські насоси подають на поля воду з глибинних свердловин.

На українській землі народилося чимало прекрасних починань. Вони знайшли широке застосування і в трудових колективах Киргизії, стали важливим резервом у боротьбі за підвищення ефективності виробництва. У вересні 1976 р. ЦК Компартії Киргизії обговорив питання «Про ініціативу колективу Московського районного об'єднання «Киргизсільгосптехніка», яке підтримало почин робітників, колгоспників, інженерно-технічних працівників, партійних, профспілкових і комсомольських організацій радгоспів, колгоспів, об'єднань «Сільгосптехніка», цукрових заводів, транспортних підприємств Харківської області»²⁵. Трудівники бурякосійних районів республіки, харчової промисловості, системи «Киргизсільгосптехніка» й автотранспорту взяли підвищені соціалістичні зобов'язання щодо продажу державі цукрових буряків, чіткої організації ланок конвеєра — від бурякового поля до випуску готової продукції, своєчасного пуску й високопродуктивної роботи цукрових заводів.

У Киргизії значного поширення набув також почин ямпільських землеробів, які уклали договір про співдружність з виробничниками цукрових заводів, про досягнення спільними зусиллями найвищого кінцевого результату. За методом ямпільців змагаються інші колективи бурякосійних господарств та цукрових заводів Чуйської долини Киргизії. Широке застосування в усіх галузях промисловості Киргизької РСР знайшла й комплексна система управління якістю продукції, розроблена на підприємствах Львова.

Завдяки самовідданій праці трудящих Киргизії, постійній турботі ЦК КПРС і Радянського уряду, взаємодопомозі братніх радянських республік й співробітництву з ними у Киргизькій РСР створено потужний економічний і національно-технічний потенціал. Її індустрія представлена більш як 130 галузями. Вони випускають продукцію понад 3,7 тис. найменувань, яку споживають практично всі республіки і економічні райони країни. Нині в Киргизії міжгосподарські об'єднання охоплюють 354 колгоспи й радгоспи, тобто 95% їх загальної чисельності. На початок 1982 р. у республіці налічувалося 128 міжгосподарських підприємств й організацій, 10 виробничих агропромислових і сільськогосподарських об'єднань. В єдиній сім'ї Союзу РСР Радянська Киргизія з кожним роком нарощує свій вклад у розв'язання загальнонародних економічних завдань, виступаючи органічною складовою частиною народно-господарського комплексу країни. Ефективний розвиток економіки СРСР забезпечується наявністю більш як 400 галузей, з яких РРФСР має (з підгалузями) майже

²⁴ Советская Киргизия, 1980, 22 июля.

²⁵ Советская Киргизия, 1976, 26 сент.

стільки ж. Українська РСР — приблизно половину, Узбецька РСР і Киргизька РСР — близько чверті. Ось чому для нормального функціонування економіки кожної республіки, а тим більше для її неухильного розвитку, необхідно дальше поглиблення спільності економічного життя народів, зростання масштабів їх співробітництва.

У Киргизстані, як і в інших радянських республіках, високо цінується самовіддана праця людини будь-якої національності. З 267 Героїв Соціалістичної Праці, удостоєних у Киргизькій РСР цього високого звання, 147 киргизів, 44 росіянина, 42 узбеки, 28 українців, 6 представників інших національностей. Серед удостоєних Почесних грамот і Грамот Верховної Ради Киргизької РСР за роки восьмої і дев'ятої п'ятирічок — представники 47 національностей, які живуть у Киргизії, у тому числі 6010 киргизів, 5419 росіян, 1231 українець, 744 узбеки. За десять років (1965—1975 рр.) почесні звання присвоєні 901 передовикові промисловості й сільського господарства, діячеві науки і культури, у тому числі 416 киргизам, 286 росіянинам, 61 українцеві, 26 узбекам. Серед 12 144 нагороджених орденами й медалями СРСР у десятій п'ятирічці — 5720 киргизів, 4709 росіян та українців, 819 узбеків, 160 татар, 71 казах, 665 представників інших національностей²⁶.

В усіх сферах суспільного життя відчувається благотворний вплив дружби народів. У братній сім'ї радянських народів справжнього розквіту досягла культура українського й киргизького народів — національна за формою, соціалістична змістом, інтернаціоналістська своїм духом. Ще в 30-ті роки киргизькою мовою було перекладено ряд творів українських письменників і поетів, зокрема Т. Г. Шевченка. Нині киргизький народ читає рідною мовою твори Т. Г. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, Н. Рибака, П. Тичини, М. Бажана, В. Сосюри, О. Гончара, П. Воронька, М. Рильського, М. Стельмаха, О. Корнійчука, В. Василевської та ін.

Діячі киргизької літератури чимало творів присвятили українській тематиці. Герой Соціалістичної Праці, народний письменник А. Токомбаєв у 1939 р. опублікував повість «Дністер впадає в глибоке море», в якій розповів про боротьбу трудящих західноукраїнських земель за возз'єднання з Радянською Україною у складі СРСР. В 1943 р. у складі делегації трудящих Киргизії акин Джоомарт Боконбаєв побував на одному з фронтів на Україні й написав нарис «На полях України» та кілька віршів. У нарисі він розповів про злочини гітлерівців на Україні, про замучених дітей, про спалені школи й бібліотеки, зруйновані житла²⁷. У поемі «На могилі Тараса» Дж. Бокомбаєв оспівує єдність киргизького й українського народів у братній сім'ї радянських республік. У 50—70-ті роки А. Токомбаєв, продовжуючи тему єдності народів СРСР, написав «Живи, Україно!» — про культуру українського народу.

В умовах зрілого соціалістичного суспільства взаємозв'язки й взаємодія української і киргизької літератури з кожним роком збагачуються. Вони сприяють розширенню світогляду, зміцнюють дружбу наших народів, залучають до створених ними цінностей. Про це дуже яскраво сказав перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький: «У нас в республіці, як і в усій країні й за її межами, люблять і читають твори лауреата Ленінської й Державної премій Ч. Айтматова, прозаїків і поетів А. Токомбаєва, Т. Сидикбекова, Т. Уметалієва та інших. Ми знаємо, що киргизький народ читає рідною мовою поезію Пушкіна й Шевченка, а російський й україн-

²⁶ Куличенко М. И. Расцвет и сближение наций в СССР. — М., 1981, с. 329.

²⁷ История киргизской советской литературы. — М., 1970, с. 142, 213.

ський — своєю мовою Токтогула, сучасних літераторів Радянського Киргизстану»²⁸.

У квітні 1956 р. 68 діячів науки, літератури й мистецтва країни у журналі «Дружба народів» запропонували взаємообмінюватися текстами всіма мовами народів СРСР між національними округами, автономними областями, республіками. До вересня 1975 р. у Києві на громадських засадах було зібрано 302 томів, близько 84 тис. сторінок документів, вирізок з багатомовної періодики, листів тощо. «Україна і світ» — такий тематичний зміст цього унікального зібрання. П'ять томів (699 документів) присвячені темі «Киргизстан — Україна». На одному з томів — автографи учасників Декади киргизької літератури на Україні в жовтні 1971 р. Чингіза Айтматова, Токтоболота Абдумомунова, Теміркула Уметалієва, Шукурбека Бейшеналієва, Майрамкан Абілкасимової, Суюнбая Ералієва, Сергія Фіксіна, Сооронбая Джуєєва та інших. У п'ятитомнику представлені матеріали про суспільно-політичні, економічні, культурні зв'язки двох республік, про історію киргизького народу, про природні багатства Киргизії тощо. Велику увагу приділено зв'язкам в галузі науки, освіти, архітектури, музики, кіно, театру²⁹. У десятій п'ятирічці це унікальне зібрання поповнилося багатьма матеріалами про взаємозв'язки Киргизії й України.

Влітку 1979 р. у Києві з великим успіхом пройшли гастролі Киргизького державного ордену Леніна академічного театру опери і балету ім. А. Малдибаєва. Гастролі вписали нову сторінку в літопис дружби українського й киргизького народів, творчої співдружності майстрів братніх культур. У свою чергу майстри мистецтв України виступали в Киргизії на концертах традиційного фестивалю мистецтв «Весна Ала-Тоо».

З 1 по 10 червня 1982 р. на киргизькій землі пройшов восьмий фестиваль мистецтв «Весна Ала-Тоо», присвячений 60-річчю утворення СРСР. Він став яскравою демонстрацією дружби, непорушної єдності радянських народів, братерства їхніх культур. В ході фестивалю відбулося близько 200 концертів, оперних та балетних спектаклів, які відвідали понад 130 тис. чоловік.

Спілкування з майстрами мистецтв Росії й Закавказзя, Прибалтики й України, Середньої Азії й Казахстану, Білорусії й Хакасії, з посланцями майже з усіх куточків країни духовно збагатили трудящих Радянського Киргизстану. «За тисячі кілометрів одне від одного знаходяться Прикарпаття й Киргизія, — говорив після фестивалю художній керівник заслуженого колективу Української РСР ансамблю пісні і танцю «Верховина» Т. Матвеев. — Та які, виявилось, близькі й зрозумілі нам стародавні пісні киргизів, які близькі й зрозумілі фрунзенцям наші, гуцульські, лемківські, бойківські пісні й танці! Тут, у Киргизії, на нас чекала надзвичайно тепла зустріч. Виступаючи на прекрасній столичній сцені, виїжджаючи у приміські села, ми зустрічалися з трудівниками багатьох національностей... Дійсно фестиваль ще раз продемонстрував братерство культур народів, що не знає перешкод і відстаней»³⁰.

У періодичній пресі Киргизії часто публікуються матеріали про Україну. Так, на сторінках журналу «Пропагандист и агитатор Киргизстана» (1982, № 3, с. 8—9) вміщено досить вичерпні дані про УРСР. Значне місце Українській РСР відведено в Киргизькій радянській енциклопедії, видання якої завершено в 1981 році.

В єдиній родині народів СРСР трудящі України й Киргизії спільною наполегливою працею добилися небувалого в історії прогресу в суспільно-політичному, соціально-економічному, культурному й духовному розвитку. У боротьбі за виконання грандіозних планів кому-

²⁸ Советская Киргизия, 1980, 22 июля.

²⁹ Кыргызстан маданияты. 1975, 15 сент.; Известия, 1973, 4 авг.

³⁰ Вечерний Фрунзе, 1982, 10 июня.

ністичного будівництва український, киргизький, всі народи нашої країни дедалі тісніше згуртовуються навколо КПРС, яка одним з найважливіших своїх завдань завжди вважала й вважає виховання у кожній радянської людини почуття єдиної Батьківщини, належності до єдиного Союзу РСР. Ленінська дружба народів — могутнє джерело розвитку СРСР в цілому, кожної республіки, в тому числі Української РСР й Киргизької РСР, зокрема.

УЧАСТЬ БРАТНІХ РЕСПУБЛІК СРСР У СПОРУДЖЕННІ БАМУ

В. П. ЧУДНИЙ (Київ)

Кожний новий історичний етап в житті Радянської країни є кроком вперед у зміцненні дружби і розвитку плідного співробітництва братніх народів Союзу РСР, які під керівництвом Комуністичної партії спільними зусиллями будують комуністичне суспільство. Примітним соціальним і суспільно-політичним явищем наших днів, як відзначається у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», є те, що повсюдно склались і успішно працюють багатонаціональні виробничі, наукові і творчі колективи¹. Саме завдяки цьому стало можливим розв'язання таких великих народногосподарських завдань, як освоєння паливно-енергетичних і сировинних багатств районів Сибіру, Далекого Сходу, Півночі, зони БАМу.

Спорудження на трасі Байкало-Амурської магістралі довжиною 3116 км більше трьох тисяч інженерних споруд і семидесяти станційних селищ в умовах вічної мерзлоти, підвищеної тектонічної активності, непрохідних гірських і тайгових масивів вимагає поєднання зусиль всіх республік, активної мобілізації їх матеріальних і трудових ресурсів.

Для забезпечення поставленого партією завдання — спорудити БАМ за десять років — було застосовано централізовано-дольовий метод організації і ведення будівництва магістралі. Головним замовником, який фінансує будову, є Міністерство шляхів сполучень СРСР. У ролі підрядчиків виступають союзні міністерства будівництва підприємств важкої індустрії, промислового будівництва, будівництва і вугільної промисловості. Генпідрядчик — Міністерство транспортного будівництва СРСР². Спеціалізовані організації цих міністерств відповідають за спорудження головного шляху, а також станційних і роз'їзних колій, будинків, технічних об'єктів і споруд, депо, мостів, тоннелів тощо. Селища на трасі з центрами життєзабезпечення, промисловими об'єктами, соціально-побутовими і культурними центрами зводять союзні та автономні республіки, краї та області РРФСР.

Так, Головне будівельне управління виконкому Московської міськради («Головмосбуд») будує Тинду і станцію Шимановська; «Головленинградбуд» — Северобайкальськ; Україна (СБМП «Укрбуд») — Ургал і Февральськ; Челябінськ — Усть-Нюкжу; Чечено-Інгушетія — Кунерму; Грузія — Нію та Ікаб'ю; Білорусія — Муякан; Башкирія — Зейськ; Вірменія — Таюру; Азербайджан — Улькан; Естонія — Кічеру; Молдавія — Алонку і т. д.³ Співробітництво братніх народів у таких масштабах здійснюється вперше.

¹ Див.: Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 р. К., 1982, с. 7.

² Поточний архів «Головбамбуду», титульний список будівництва БАМу, 1974 р.

³ Там же, 1982 р.

У липні 1980 р. на трасі налічувалося близько тридцяти будівельних загонів, споряджених союзними та автономними республіками, країнами, областями і окремими містами⁴. Наприкінці 1981 р. їх було 34. А цього року участь у будівництві взяли також трудівники Латвійської РСР, які споруджують станцію і селище Таксімо⁵.

Об'єкти між підприємними організаціями, що споруджують БАМ, і союзними та автономними республіками, областями, містами розподілені чітко, принципи господарської самостійності й відповідальності є провідними в організації справи. Водночас широко проводиться обмін досвідом: на БАМі застосовується все найкраще з досягнутого будівельниками різних регіонів країни. БАМ, сфокусувавши у собі найпередовішу техніку, інженерну технологію, прогресивні прийоми будівництва, передовий робітничий досвід, є справжньою скарбницею сучасного будівництва. Цей гігантський будівельний полігон є втіленням соціалістичного інтернаціоналізму в дії.

На БАМ працюють проектні й дослідні інститути Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Дніпропетровська, інших наукових центрів країни, в тому числі Сибіру й Далекого Сходу. З усіх кінців Союзу надходять сюди будівельні матеріали, машини, різноманітна техніка. Наприклад, тільки РРФСР постачає щороку 80 млн. шт. цегли, 300 тис. м³ каменю, 400 тис. м³ щебеню та гравію. Криворізький домобудівний комбінат надсилає повні комплекти блоків та інших елементів для збірно-панельних житлових будинків; Дніпропетровський «Укрголовметалургбуд» — спецзаготівки; Тайшетський завод залізобетонних конструкцій — електрозаготівки; Нижньоудинський комбінат будматеріалів — азбоцементні вироби, поліхлорвінілову плівку, дерев'яні панелі; Амазарський ДОК Читинської області — столярку, клеїві конструкції; Шимановський завод залізобетонних конструкцій, споруджений бійцями першого комсомольсько-молодіжного будівельного загону імені XVII з'їзду ВЛКСМ, постачає БАМу керамзит, сантехніку, електрозаготівки.

Участь у спорудженні «другого Транссибу» стала для мільйонів трудівників школою робітничого і політичного гарту, виховання радянського патріотизму та інтернаціоналізму. На кожному підприємстві, зміні, в цеху, які виконують замовлення БАМу, нормою життя стали бамівські вахти, змагання за дострокове виконання завдань. На трасі БАМу знайшли «прописку» всі патріотичні почини передових бригад і підприємств країни, щороку народжуються свої, бамівські. Серед найбільш поширених — рух «Завдання — зменшеним складом», змагання за дострокову зустріч знаменних подій — таких, як з'їзди партії і комсомолу, річниця Великого Жовтня, інших радянських свят. Бригади беруть участь у боротьбі за перехідний приз «Червона каска». Його першим володарем став бригадир монтажників «Молдабудбаму» А. Єлфімов, який 10 жовтня 1977 р. рапортував про виконання плану трьох років десятої п'ятирічки. Дуже популярним стало звання почесними членами бригад героїв боротьби за владу Рад і Великої Вітчизняної війни, таких, як далекосхідник Віталій Бонівур, мінський підпільник Герой Радянського Союзу Микола Кедишко та ін.

Значно сприяв прискоренню будівництва і зменшенню його вартості почин молодих тиндинських водіїв утримувати закріплені машини вітчизняного і зарубіжного виробництва у відмінному стані і збільшити їх пробіг без капітального ремонту на 20—30 тис. км, зекономивши при цьому палива, мастильних матеріалів і автогуми на 1000—1500 крб. Тільки на Центральній дільниці БАМу «двадцятитисячниками» стали 40 екскаваторних бригад.

Будівельники магістралі змагаються не тільки між собою, а й з трудівниками заводів і ланів. «Наш колектив, — писали будівельни-

⁴ Правда, 1981, 8 люня.

⁵ Поточний архів «Головбамбуду», 1982 р.

кам БАМу молоді робітники радгоспу «Україна», що на Вінниччині,— з гарячим бажанням включився в соціалістичне змагання з вами за дострокове виконання плану другого року десятої п'ятирічки»⁶. Радгосп зобов'язався виконати план 1977 р. до 60-ї річниці Великого Жовтня. У відповідь будівельники загону «Київ» в Ургалі взяли на себе зобов'язання виконувати щоденні змінні норми на 150%.

Почавшись із суперництва окремих бригад, як, наприклад, А. Гусєва (Тинда) і Є. Михайленка (Ургал), Г. Дубини з будзагону «Харків» і О. Шагунова з тресту «Шимановськтрансбуд», Г. Гомозова з «Молдавбудбама» і А. Тихонова з Біробіджанського авторемонтного заводу, змагання швидко набуло всеохоплюючого характеру.

Молоді бамівці подавали один одному всебічну допомогу, ділилися досвідом. Так, коли загін «Молдавбудбам» прибув на місце майбутньої станції Алонка, робітники «Укрбуду», які споруджували Ургал, вже нагромадили чималий досвід ведення будівельних робіт у тайзі, в зоні вічної мерзлоти. До українців як найближчої територіально й компетентної організації звернулися молдавани по допомогу, починаючи обстроюватись на новому місці. Укрбудівці направили в Алонку машини з лісоматеріалами, фахівців, які ознайомили колег з особливостями роботи в тайзі, специфікою будівельних робіт на вічній мерзлоті. Поради друзів допомогли будівельникам «Молдавбудбаму» уникнути багатьох труднощів.

А коли «Укрбуд» розпочав монтаж великопанельних багатопверхових будинків, прийшла черга позичити досвід українцям. «Головмосбуд» вже зводив дев'ятиповерхові будинки, і москвичі охоче ознайомили посланців Ургала з технологією цієї роботи, а також поділилися з ними дефіцитним гумовим джгутом та мастикою для герметизації стиковки панелей. В свою чергу, робітники «Укрбуду» передали запозичений досвід трудівникам молдавського загону, з якими у вересні 1975 р. уклали договір на соціалістичне змагання, а також предстваникам Таджикистану, волгоградцям і хабаровцям.

Патріотичні почини, що народилися на БАМі, стали могутнім стимулом для підвищення продуктивності праці, її якості, зростання темпів виробництва. Так, у ході змагання бригад Г. Гомозова та А. Тихонова молдавські будівельники, працюючи за методом А. Злобіна, виконували півтори-дві норми за зміну, а біробіджанці опанували по дві-три суміжні професії й досягли високого рівня майстерності в їх виконанні.

На БАМі застосовуються сучасні методи промислового домобудівництва, передова технологія праці — найкращі досягнення трудівників всіх братніх республік. Справжнім еталоном сучасного містобудування для Сибіру і Далекого Сходу є Тинда. Конструкція будинків у цьому селищі, розроблена московськими проектувальниками, найповнішою мірою відповідає кліматичним умовам цього району. Стіни сучасних, оснащених усіма побутовими вигодами будинків зроблені з тришарових панелей, ізольованих одна від одної полістирольним пінопластовим утеплювачем, вікна і балконні двері також виконані в полярному варіанті — вони мають потрібні рами, вхідні під'їзди — подвійні тамбури. Для надійного протистояння вічній мерзлоті, підвищеній сейсмічності фундаменти робляться монолітними, у вигляді схрещених стрічок⁷. Бурхливе зростання міста характеризує збільшення населення з 3,8 чол. у 1973 р. до 50 тис. у 1980 р.

Одночасно з житловими будинками зводилися дитячий садок, школа, поліклініка. Для першого дитячого садка на 250 місць споруджено три двоповерхових блоки, з'єднаних між собою одноповерховим корпусом. В ньому розміщені харчоблок, зал для музичних і гімнас-

⁶ Чудний В. П. Країни над тайгою. К., 1981, с. 36.

⁷ Главмострой — БАМу. М., 1977, с. 6.

тичних занять, пральня, кабінет лікаря з ізолятором, кімната для вихователів тощо. Горище обладнане для прогулянок під час великих морозів. З урахуванням клімату побудована й школа на 1 тис. учнів.

За звітними даними «Головмосбуду», на початок 1982 р. тільки силами цього комбінату в Тинді зведено 37 дев'ятиповерхових житлових будинків (у полярному варіанті), три школи, п'ять дитсадків, лікарняний комплекс з одинадцяти корпусів, чотири котельні, очисні споруди. У цьому році велися роботи по спорудженню ще трьох дев'ятиповерхових будинків, шостого дитсадка, нового Будинку культури на 500 місць, двох магазинів, залізничного і автовокзалів, побутового блока⁸. Комплекс уведених в експлуатацію об'єктів Тиндинського залізничного вузла на березень 1982 р. включав об'єднаний парк, депо, механізований вагоноремонтний парк, будинок зв'язку, сільовий район енергопостачання, пункт техогляду вагонів, компресорну станцію, гараж на 50 автомашин, котельню, складські приміщення і базу ОРСа загальною площею виробничих споруд 1,5 млн. м²⁹.

Другий за розміром і значенням населений пункт БАМу — Ургал, який будують посланці нашої республіки. Його перший пусковий комплекс — 9 п'ятиповерхових житлових будинків загальною площею 40,5 тис. м², клуб, лікарняний комплекс, школа-інтернат на 1176 місць, їдальня і магазин, готель, котельня, очисні споруди, інженерні мережі. Другий пусковий комплекс — п'ять житлових будинків на 502 квартири, торговельно-громадський і спортивний центр, овочefруктосховище. Третій — вісім житлових будинків на 586 квартир.

Багато зусиль на спорудженні залізнично-автобусного вокзалу в Ургалі доклав Київський проектно-дослідний інститут по проектуванню залізничних вузлів і станцій Мінтрансбуду УРСР. Адже ідея об'єднати два вокзали — залізничний і автобусний — в одному комплексі не тільки зумовила конструкційні зміни у проекті, а й викликала необхідність часткової переробки експозиції селища, нової прив'язки об'єкту.

Нині в Ургалі ведеться будівництво станційних і житлових приміщень для обслуговуючого персоналу станції й депо. В основу забудови селища покладено типовий проект великопанельного житлового будинку серії «94», розробленого Харківським проектним інститутом «Укрміськбудпроект». В полярному варіанті цим проектом передбачаються тришарові стіни з прокладкою з пінопласта, потрійні віконні рами, подвійні тамбури, сушильні шафи для одягу.

Шефство над будівництвом селища і вокзала Ургал-2 здійснювала УРСР¹⁰. Мінтяжбуд УРСР і Київський міськвиконком укомплектували спеціалізований будівельно-монтажний поїзд «Укрбуд». Було організовано будівельний загін «Донбас», дільницю механізації, геодезичну групу, будівельну лабораторію, проектно-кошторисне бюро, лабораторію економічного аналізу, госпрозрахункову контору матеріально-технічного постачання і житлово-комунальний відділ. До складу поїзда увійшли також працівники харчоблоку та побутового обслуговування¹¹.

Поїзд формувався у стислі строки — за три з половиною тижні. Це стало можливим завдяки великій допомозі партійного і господарського активу, працівників Рад народних депутатів Києва та Донецька. Наприклад, у лічені дні виготовив збірно-розбірні конструкції для їдальні, клубу і двох гуртожитків комбінат «Донецьктяжбуд», Інститут «Доніпроект» спеціально для Ургала в рекордно короткий строк спроектував котельню, розбірні гаражі, ремонтні майстерні.

⁸ Поточний архів «Головмосбуду», річні звіти про виконання будівельно-монтажних робіт на об'єктах ст. Тинда за 1974—1981 рр.

⁹ Поточний архів «Мосдіпротрансу», 1982 р.

¹⁰ Поточний архів Управління будівництва об'єктів БАМу Мінтяжбуду УРСР, 1982 р.

¹¹ Там же. Звіт про відправку СБМП «Укрбуду» на ст. Ургал-2. 25 жовтня, 1974 р.

До складу «Укрбуду» добиралися найкращі будівельники Києва і Донецька — робітники провідних будівельних професій, механізатори, фахівці високої кваліфікації. Оперативно створений партком поїзда очолював здійснення комплексу спеціально розроблених заходів партійно-політичного забезпечення. Партійні органи, парторганізації брали участь у комплектуванні кадрів, формуванні партійно-виробничої структури поїзда. Були розроблені перспективні плани партійної роботи, проводилося навчання партактиву, забезпечувалася партдокументація, вивчався якісний склад кадрів з метою формування партійного резерву, насамперед, з числа робітників провідних професій¹².

В Ургал прибували будівельні загони, сформовані в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Львові. З розгортанням будівництва виникали нові проблеми, до вирішення яких ЦК Компартії республіки і уряд підключали різні міністерства та організації. Шефство стало системою, що найкраще забезпечує потреби будови і виконання встановлених урядом планів. Крім замовника — Міністерства шляхів сполучень СРСР і генпідрядчика — Мінтрансбуду СРСР, які забезпечують будову проектуванням і фінансуванням, «Київдипротрансу», який виготовляє проектну документацію для залізничного вузла «Укрміськбудпроект» — автора проекту селища Ургал, шефами «Укрбуду» є Мінпромбуд і Мінсільбуд УРСР, Мінспецмонтаж УРСР, «Головкивміськбуд», «Діпроцивільпромбуд», комбінат «Харківжитлобуд», Криворізький домобудівний комбінат, «Укрголовметалургбуд».

11 серпня 1975 р. у тайзі, на захід від Ургала, на місці майбутньої станції Алонка висадився десант будівельників з Молдавії — головна група «Молдавбудбаму». Слідом за нею на трасу прибув весь загін — близько трьохсот посланців Молдавської РСР.

Як і українці, молдаване почали на голому місці. Щоб не розтопити вічну мерзлоту, яка при необережності поглинає техніку і будівлі, насипали земляну подушку. До початку зими було здано повний комплекс тимчасового селища. Стали до ладу електростанція, пилорама, котельня. Здійснити такий обсяг робіт у стислі строки дав змогу чітко налагоджений процес роботи. Партійна організація, яка налічувала 44 комуністи, спираючись на 55 комсомольців, на профспілковий актив, організувала змагання між дільницями і бригадами, які включилися у рух за дострокове виконання планів і виробничих завдань¹³.

Наступного року молдавські будівельники приступили до виконання проекту нової Алонки, розрахованої на 780 чол. За генеральним планом, перша черга будівництва передбачала введення в експлуатацію дев'яти 12-квартирних триповерхових будинків, школи-десятирічки, дитячого комбінату, очисних споруд й інженерних мереж, дороги з монолітного бетону. Друга черга — житлових будинків, магазину, пошти, спортзалу, кінозалу, готелю, фельдшерсько-акушерського пункту, котельної, бані, пожежного депо, залізничного вокзалу та інших станційних об'єктів. Водночас інтенсивно велося будівництво залізничного полотна. До початку 1982 р. колія простяглася на 170 км на захід від Алонки.

Про темп, узятий молдавськими будівельниками, говорить той факт, що вже у червні 1978 р. вони завершили завдання трьох років десятої п'ятирічки. За три роки «Молдавбудам» освоїв в Алонці на будівельно-монтажних роботах 6 млн. 754 тис. крб. — на 2 млн. 104 тис. крб. більше плану, або на 145,2%¹⁴.

14 червня 1976 р. в пункті траси, розташованому в 455 км на захід від Комсомольська-на-Амурі, на березі річки Солоні з'явилася пер-

¹² Там же.

¹³ Поточний архів парткому СБМП «Молдавбудам», 1979 р.

¹⁴ Рабочее слово, 1978, 12 авг.

ша група таджицьких будівельників. Таджикиська РСР почала здійснювати шефство над будівництвом станції і селища Солоні на Східній дільниці БАМу. Як і молдавани, таджики використовували досвід найближчих сусідів — будівельників Ургала. Водночас із спорудженням тимчасового житла, яке було здано до початку 1977 р., таджицький загін зводив і капітальні об'єкти¹⁵.

Шефом будівництва станції Нія, розташованої на 102-му кілометрі Західної дільниці БАМу, стала Грузинська РСР. «Грузбудбам» у складі 150 чол. висадився в тайзі 1 квітня 1975 р.¹⁶ Їх завданням було одночасне спорудження станції і селища на 700 мешканців. Проект останнього виготовив тбіліський проектний інститут «Тбілімськ-проект». Автори розмістили цегляні житлові будинки по периметру прямокутника, всередині якого — соцкультцентр: клуб, школа, дитсадок, торговельні підприємства, банно-пральний комбінат. Будівельники працювали з постійним випередженням графіка і до 29 жовтня 1981 р., коли через Нію пройшов перший поїзд Лена—Кунерма, завдання свої виконали. За сім років на крутому схилі річки Нії виросло сучасне селище з капітальних цегляних будинків, виконаних у полярному варіанті. Завершивши роботи в Нії, посланці Грузії передислокувалися до підніжжя хребта Кодар на межі Читинської області та Якутської АРСР. Біля виходу із запроектованого там тунелю їм доручено спорудити селище Ікаб'ю¹⁷.

В грудні 1981 р. на станцію Чара Читинської області прибув механізований будівельний загін з Казахстану, завданням якого було спорудити житло для 1,5 тис. будівельників республіки, що прибули навесні 1982 р. А в січні 1982 р. розпочалося будівництво селища і станції Ларба, шефство над яким здійснює Міністерство будівництва Туркменської РСР¹⁸.

Нині на трасі працюють представники 80 національностей нашої країни¹⁹. Успішному виконанню ними планів партії активно сприяє масове патріотичне змагання на честь 60-річчя утворення Союзу РСР, яке органічно злилося з всебамівським змаганням за честь взяти участь в укладці «золотої ланки», що знаменуватиме початок робочого руху по всьому БАМу, із змаганням молодих будівельників Західної дільниці магістралі під девізом «Заслужи квиток до Байкалу», з цільовим соціалістичним змаганням під девізом «За з'єднання ключа від БАМу»²⁰.

Змагаються між собою окремі загони, бригади. Ініціаторами змагання між будівельниками Гинди (з Головомосбуду) і Ургала («Укрбуду») стали бригада А. Гусева і Є. Михайленка. В ході його обидва флагманські колективи здобули багато трудових перемог. Наприклад, робітники з бригади Михайленка здійснили монтаж першого 30-квартирного панельного будинку в Ургалі в грудні 1977 р. замість передбаченого планом другого кварталу 1978 р. У 1978 р., крім планових двох шестисекційних будинків на 180 квартир вони здали додатково під обладнання чотири секції на шістьдесят квартир; у 1979 р. — ще додатково сорок п'ять квартир. Значного поширення також набули змагання за принципом «робочої естафети», започатковане бригадою Михайленка і колективом Криворізького домобудівного комбінату, рух за відмінну якість в роботі та ін.

Яскравим прикладом співробітництва партійних організацій і трудових колективів будівельних організацій союзних республік і зони БАМу є ділові стосунки, які з перших днів склалися між «Укрбудом»

¹⁵ Рабочее слово, 1979, 25 люня.

¹⁶ БАМ — земля комсомольська. Випуск 4, с. 94—95.

¹⁷ Правда, 1981, 2 дек.

¹⁸ Комсомольская правда, 1982, 6 янв.

¹⁹ Коммунист, 1982, № 11, с. 26.

²⁰ БАМ, 1980, 13 лютого, с. Гинда.

і Верхньо-Буреїнським районом Хабаровського краю. Так, коли у червні 1979 р. «Укрбуд» оголосив місячник ударної роботи на честь дострокового завершення будівництва Східної дільниці БАМу, бюро Верхньо-Буреїнського райкому КПРС прийняло постанову «Про ініціативу колективу СБМП «Укрбуд» по проведенню місячника ударної праці», яким схвалило рішення укрбудівців і зобов'язало партійні організації району вивчити їх досвід і застосувати його у своїх колективах²¹. Хід виконання постанови висвітлювався у районній газеті «Рабочее слово».

Підсумком братерського співробітництва будівельників союзних республік став достроковий пуск 30 червня 1979 р. Східної дільниці БАМу. В цілому багатотисячний колектив БАМу виконав план десяти п'ятирічки у вересні 1980 р. На початок 1981 р. на магістралі і підходах до неї було укладено 2700 колій. Робочі поїзди почали курсувати на трасі 1600 км.²²

Організуюча і спрямовуюча роль у цій великій роботі належить партійним організаціям будівельно-монтажних поїздів і загонів. Партійні комітети і бюро постійно тримають під контролем виконання планів, сприяють поширенню трудових починів і змагання, допомагають адміністративним органам у правильному доборі і розстановці кадрів. Так, під час спорудження найбільшого мосту БАМу — Амурського — комуністи очолили дільниці і бригади, виконували найвідповідальніші й найскладніші роботи. Парторганізація мостозагону № 26 стала ініціатором боротьби за впровадження сільового графіка. Партбюро постійно контролювало його виконання, добивалося узгодженої роботи всіх взаємозв'язаних ланок. Воно проводило велику роботу по впровадженню прогресивних методів праці, зокрема, бригадного підряду, поширенню передового досвіду, організації огляду-конкурсу по вишукуванню резервів виробництва.

Будівництво БАМу — результат братерської дружби всіх народів нашої багатонаціональної Батьківщини. Досвід їх співробітництва і взаємодопомоги, організації соціалістичного змагання, інтернаціонального виховання може бути використаний на інших великих будовах сучасності.

²¹ Рабочее слово, 1979, 26 лютого.

²² Правда, 1981, 3 янв.

СПІВРОБІТНИЦТВО РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК У РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

А. А. КОНДРАЦЬКИЙ (Київ)

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції створила необхідні передумови для всебічного розвитку кожної людини в нашій країні. Незважаючи на величезну кількість важливих завдань, які стояли перед молододою державою, Радянський уряд з перших днів свого існування приділив значну увагу фізичному загартуванню трудящих, розвитку спорту. Утворення в грудні 1922 р. СРСР дало можливість розгорнути фізкультурний рух у масштабах усієї багатонаціональної країни.

Протягом тривалого часу експлуататорські класи парської Росії, намагаючись зберегти своє панування, всіляко розпалювали національну ворожнечу, проводили політику нацькування одних народів на інші, здійснювали дискримінацію малих народностей та їх куль-

тур. Це, звичайно, певною мірою стосувалося й фізичної культури. Лише Жовтень, як підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», розбив кайдани соціального і національного гніту, підніс до самостійної історичної творчості всі народи нашої країни»¹.

Об'єднавшись у непорушний міцний союз, братні республіки одержали можливість розгорнути соціалістичне будівництво. Створивши міцну економічну базу для розквіту культурного життя, Радянська багатонаціональна держава сприяла також і зміцненню масового фізкультурного руху.

Здійснення державного керівництва справою розвитку фізкультури і спорту, їх запровадження в повсякденне життя трудящих Країни Рад пов'язане з іменем В. І. Леніна². Цьому питанню також приділяється належна увага в рішеннях партійних з'їздів і конференцій, у спеціальних постановах ЦК КПРС. В них сформульовано мету й завдання фізкультурного руху на різних етапах соціалістичного будівництва, розроблено розгорнуту програму діяльності партійних, радянських, профспілкових, комсомольських та інших організацій і установ у галузі фізичного виховання трудящих.

У Програмі партії, прийнятій XXII з'їздом КПРС, указувалося: «В період переходу до комунізму зростають можливості **виховання нової людини, яка гармонійно поєднувала б у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість...** Фізкультура і спорт міцно ввійдуть у повсякденний побут людей»³.

Рішення, прийняті XXIII—XXVI з'їздами КПРС, сприяли дальшому інтенсивному розвитку фізкультури й спорту, посиленню уваги з боку місцевих партійних та радянських органів, комсомольських і профспілкових організацій, керівників відомств та підприємств до справи фізичного загартування трудящих. Рішення партійних форумів, що стосуються питань фізкультури й спорту, містять довготривалу програму. Радянська держава прагне комплексно вирішувати завдання, пов'язані з їх дальшим розвитком.

Нові важливі проблеми перед фізкультурними організаціями країни поставлено в постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 11 вересня 1981 р. «Про дальше піднесення масовості фізичної культури і спорту»⁴.

Питанням їх розвитку в УРСР велику увагу приділяють ЦК Компартії України й уряд республіки. Лише за останні два роки вони близько 30 разів обговорювали проблеми, що стосуються спорту. Ці питання розглядалися і на XXVI з'їзді Компартії України⁵.

Фізична культура стала в нашій країні одним з важливих факторів зміцнення економічного й оборонного потенціалу СРСР. Про це переконливо свідчить, зокрема, приклад Української РСР — однієї з п'ятнадцяти рівноправних, братніх республік Радянського Союзу. До революції на Україні масовий фізкультурний рух не існував. Спорт був надбанням експлуататорських класів. Тільки в Києві та Одесі функціонувало кілька спортивних споруд. Царський уряд не бажав знаходити кошти для підтримки фізкультурного руху на Україні, як і в усій Росії.

Який дивовижний контраст з дореволюційним минулим становить нині матеріальна база спорту в УРСР. Лише профспілки республіки щороку витрачають понад 100 млн. крб. для розвитку фізичної куль-

¹ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року. К., 1982, с. 3.

² Див.: Евсеев Г. А. Физическая культура и спорт в жизни В. И. Ленина. К., 1968.

³ Програма КПРС. К., 1977, с. 107, 108.

⁴ Рад. Україна, 1981, 24 верес.

⁵ Див.: Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 61, 62—63.

тури. Значна частина цих коштів спрямовується на будівництво спортивних споруд. В Українській РСР діє понад 90 стадіонів, майже 300 плавальних басейнів, 14 тис. спортивних залів, близько 8500 стрілецьких тирів, більш як 128 400 спортмайданчиків і футбольних полів⁶. Спортивні об'єкти міжнародного класу побудовано в Києві, Донецьку, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Сімферополі, Запоріжжі та інших містах республіки. Крім того, значна кількість підприємств і вищих учбових закладів має спортивно-оздоровчі табори й туристські бази, а в ряді міст створено спеціальні «зони здоров'я». Отже, Радянська Україна має солідну спортивну базу, яка здатна одночасно обслужити більш як 11 млн. фізкультурників⁷.

Сприятливі умови для розвитку спорту, постійна увага, яку приділяють цій справі радянські, профспілкові й комсомольські організації, дали можливість значно збільшити кількість любителів фізичної культури. Так, лише за роки десятої п'ятирічки в УРСР було підготовлено понад 5,5 млн. фізкультурників. У 1982 р. в 45 тисячах колективів фізичної культури на підприємствах і в установах, навчальних закладах, колгоспах та радгоспах удосконалювали свою майстерність близько 17 млн. чол. Лише у 1981 р. в республіці підготовлено понад 6 млн. значків ГПО. Відповідно зріс загін спортсменів, які мають масові розряди. В Українській РСР виховано понад 1700 майстрів спорту міжнародного класу⁸.

Найбільш яскраво могутня сила радянського багатонаціонального спорту виявляється на спартакіадах народів СРСР. Перша з них відбулася у 1956 р. У змаганнях за програмою Спартакіади виступили сотні тисяч юнаків і дівчат. Наприклад, у РРФСР на старті вийшли 12 млн. чол., на Україні — більш як 2 млн., у Білорусії — 600 тис., в Узбекистані — 800 тис., Латвії — 600 тис., Литві — 500 тис., Естонії — 200 тис., у Туркменії — 120 тис.⁹ У фіналі Спартакіади протягом 12 днів 9 тис. спортсменів змагалися тоді за програмою, що складалася з 24 видів спорту, виборювали призи Ради Міністрів СРСР. Спартакіада народів СРСР стала яскравою сторінкою в історії радянського фізкультурного руху. Це грандіозне свято сприяло дальшому піднесенню загального рівня спортивно-масової роботи. Якщо у 1956 р. збірна команда нашої республіки не увійшла до числа призерів, то в 1963 р. на III Спартакіаді вона була вже другою у загальнокомандному заліку¹⁰.

Спартакіади дали можливість залучити до участі у спортивних змаганнях мільйони людей. Якщо на першій з них на старт вийшли 23 млн. учасників, то у попередніх стартах VII літньої Спартакіади народів СРСР узяли участь 210 104 колективи фізкультури і майже 100 млн. чол. (в УРСР — 18,5 млн. спортсменів). У ході цих змагань більш як 22 млн. чол. стали значкістами ГПО, 18 млн. — виконали розрядні нормативи. Серед чемпіонів і переможців спартакіади були представники всіх союзних республік. Це переконливо свідчить про дійсно інтернаціональний характер цих масових спортивних свят, які не мають собі рівних у світовій історії¹¹.

В своєму привітанні до учасників і гостей VII літньої Спартакіади народів СРСР Л. І. Брежнев підкреслив, що вона «стала святом радянського спорту, яскравим свідченням досягнень політики партії і держави у розвитку фізичної культури, їх постійного піклування про здоров'я радянських людей, гармонійне виховання підростаючого покоління.

⁶ Поточний архів Спорткомітету УРСР, с. 12.

⁷ Правда, 1982, 7 люня.

⁸ Поточний архів Спорткомітету УРСР, с. 3.

⁹ Зячавин В. П. Многонациональный советский спорт. М., 1982, с. 55—56.

¹⁰ Там же.

¹¹ Спортивна газета, 1979, 30 жовт.

Спартакіада відкрила багато нових талантів. Встановлено рекорди, які зміцнюють авторитет радянського спорту. Але головне полягає в тому, що до фізичної культури прилучилися знову сотні тисяч і мільйони людей різного віку, всіх національностей нашої неосяжної країни, найрізноманітніших професій»¹².

Крім спартакіад, важливим резервом у справі підготовки фізкультурників і спортсменів є всесоюзний комплекс «Готовий до праці і оборони СРСР». За ініціативою Ленінського комсомолу Всесоюзна рада фізичної культури при ЦВК СРСР ще 11 травня 1931 р. затвердила розроблені спеціалістами спортивні нормативи з 15 видів фізичних вправ. Підготовка й складання норм ГПО стали найбільш важливою формою спортивно-масової роботи в нашій країні. Цей патріотичний рух знайшов мільйони своїх послідовників. Значки ГПО прикрасили груди сталевара Макара Мазая, машиніста Петра Кривоноса, трактористки П. Ангеліної, ткаць сестер Виноградових, відомих полярників, учених. Ці почесні нагороди одержали також письменники А. Гайдар, В. Вишневський, композитор В. Соловйов-Седой та багато інших знатних людей нашої країни¹³.

Велика Вітчизняна війна яскраво показала, який великий зміст було закладено в цьому комплексі доблесті й відваги, високого обов'язку та безмежної відданості Вітчизні. На всіх вогненних рубежах — від Чорного до Баренцового морів — значкісти ГПО, як і в роки великих будов, йшли в перших лавах, стійко і мужньо бились, захищаючи Брестську фортецю, Севастополь і Одесу, на підступах до Москви і блокадного Ленінграда, на Малій землі, у Сталінградській битві, при форсуванні Дніпра, під час штурму Берліна. Значок ГПО з гордістю носили поряд з бойовими орденами росіяни і українці, білоруси і грузини, казахи і узбеки, литовці і латиші. Золотими літерами у літопис всенародного подвигу записані імена молодих героїв — Зої Космодем'янської, Миколи Гастелло, Олексія Маресьєва, Олега Кошового і його друзів — молодогвардійців, Марії Мельникайте, Олександра Матросова, які були значкістами ГПО. Тричі Герой Радянського Союзу І. М. Кожедуб зазначав, що комплекс ГПО став стартовим майданчиком подвигу радянських людей у час грізних випробувань¹⁴.

У післявоєнні роки всесоюзний фізкультурний рух набуває дальшої популярності серед трудящих нашої багатонаціональної країни. Постійно вдосконалюються його організаційні форми. 17 січня 1972 р. було введено новий комплекс «Готовий до праці і оборони». Він став програмою та нормативною основою радянської системи фізичного виховання. Новий комплекс набув значного поширення серед мільйонів трудівників Радянського Союзу, в тому числі й Української РСР. Фізкультурні організації республіки за підготовку значкістів ГПО неодноразово нагороджувалися перехідним Червоним прапором Ради Міністрів СРСР. Лише протягом десятої п'ятирічки на Україні їх підготовлено 25,2 млн. (на 12 млн. чол. більше, ніж за роки дев'ятої)¹⁵. Таких успіхів досягнуто насамперед за рахунок планомірної й цілеспрямованої роботи таких фізкультурних організацій, як Донецька, Дніпропетровська, Ворошиловградська обласні, Броварська міська (Київська область) та інших передових колективів¹⁶. Комплекс ГПО дав можливість залучити до активних занять фізичною культурою значну кількість трудящих усіх вікових груп, а також виявити нових талановитих спортсменів.

¹² Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Промови, привітання, статті. М., 1981. І. 8, с. 88.

¹³ Здоров'є народа — багатство страны. М., 1981, с. 31, 33.

¹⁴ Там же, с. 49—55.

¹⁵ Поточний архів Спорткомітету УРСР, с. 3.

¹⁶ Там же.

Свідченням високого рівня підготовки значківців ГПО в нашій республіці є результати чемпіонатів СРСР з багатоборства ГПО. Представники Української РСР, які беруть активну участь у цих стартах здоров'я, неодноразово (протягом 1975—1982 рр.) завойовували призові місця.

Вихованню радянського патріотизму й пролетарського інтернаціоналізму сприяє також участь фізкультурників республіки у всесоюзних і міжнародних спортивних змаганнях. Багато спортсменів, які стали чемпіонами і рекордсменами ще в довоєнний період, відомі всьому світові. Серед них: легкоатлети Г. Раєвський, З. Сеницька, А. Конакі, З. Борисов, важкоатлети Я. Куценко, Г. Новак, Г. Попов. Перший чемпіонат СРСР з гімнастики серед жінок, який відбувся у 1932 р., виграла харків'янка В. Ващиніна, а в чоловіків — М. Дмитрієв і А. Ібадулаєв¹⁷. У 1935 р. збірна УРСР представляла радянський футбол у Франції. Її перемога над відомим професійним клубом «Ред стар олімпік» з рахунком 6 : 1 викликала справжню сенсацію. Вкрили себе славою й футболісти київського «Динамо», які не схилили своїх голів перед фашистськими загарбниками і загинули смертю героїв¹⁸.

Відстоюючи честь УРСР, вони виявили найкращі риси радянської людини — насамперед колективізм, товариську взаємодопомогу. Так, представник України — член збірної команди Радянського Союзу, заслужений майстер спорту, чемпіон XXI Олімпійських ігор з вільної боротьби Павло Пінігін говорив: «Моя доля у спорті — це яскравий приклад дружби народів СРСР. Я приїхав до Києва, до найріднішого тепер для мене міста, з далекої Якутії. Тут я знайшов людину, яку називаю своїм другим батьком, — мого тренера Георгія Анатолійовича Буракова. У збірній команді СРСР — представники багатьох народів нашої країни. Ми — єдина сім'я, де всі за одного й один за всіх. Саме «чуття єдиної родини» й допомогло мені на олімпійському килимі. Хоча б якою складною не була ситуація, я завжди знав, що все буде гаразд: поруч зі мною — мої друзі, мої брати»¹⁹. В Мехіко відомий легкоатлет В. Голубничий став володарем золотої медалі завдяки самовідданості свого товариша по команді з РРФСР М. Смаги. У Мюнхені олімпійськими чемпіонами стали ветеран спорту Л. Пінаєва і молода українська веслувальниця Є. Куришко. Дружна команда велосипедистів, до складу якої входили А. Чуканов з Ворошиловградщини, росіянин В. Чаплигін, білорус В. Камінський та естонськ А. Пікуус, стала володарем найвищої нагороди XXI Олімпійських ігор²⁰.

Світовою рекордсменкою за загальною кількістю олімпійських медалей є вихованка української гімнастичної школи Л. Латиніна — їй у неї — 18, в тому числі 9 золотих²¹. Усього ж представники УРСР, які виступали за збірну Радянського Союзу на олімпіадах у Хельсінкі, Мельбурні, Римі, Токіо, Мехіко, Мюнхені, Монреалі, вибороли 98 золотих, 69 срібних та 63 бронзових медалей. Вагомим є внесок спортсменів України в перемогу національної збірної СРСР на Олімпіаді-80. Серед 560 олімпійців 93 були посланцями УРСР. Їх нагородили досить вагомі — 38 золотих, 19 срібних та 18 бронзових медалей²².

Назавжди вписані у золотий літопис світового спорту імена чемпіонів Європи, світу та Олімпійських ігор — гімнастів П. Астахової, І. Дерюгіної, Л. Латиніної, С. Захарової, Ю. Титова, Б. Шахліна, В. Чукаріна, легкоатлетів — А. Бондарчука, В. Борзова, В. Голубничого, В. Крепкіної, В. Цибуленка, Ю. Седих, І. Ткаченко, важкоатлетів — Л. Жаботинського, А. Писаренка, С. Рахманова, В. Соца, бор-

¹⁷ УРЕ. К., 1965, т. 17, с. 403.

¹⁸ «Динамо» Київ. К., 1977, с. 14, 21.

¹⁹ Савицький П. Ф. Рубежі зростання. К., 1977, с. 31.

²⁰ Захавин В. П. Указ. соч., с. 29.

²¹ Зилченко Н. Спорт в СССР. М., 1982, с. 40—41.

²² Бака М. М. Олімпійская арена Советской Украины. К., 1980, с. 15—16.

ців — І. Богдана, Б. Гуревича, А. Колчинського, П. Пінігіна, братів Белоглазових, яхтсмена — В. Манкіна, плавців — Г. Прозуменшикової, А. Сидоренка, С. Фесенка, велосипедистів — А. Чуканова, В. Семенця, І. Целовальникова, тенісистів — В. Кузьменко, М. Крошиної, А. Коляскіна, стрільців — А. Лесків, В. Романенка, Я. Залізняка, п'ятиборців — П. Ледньова, І. Дерюгіна, фехтувальників — Г. Криса, В. Смирнова, веслувальників — А. Химич, С. Петренка, Ю. Стеценка, Ю. Філатова, шахіста — А. Белявського й багатьох інших.

Лідерами радянського футболу і гандболу стали команди «Динамо» та «Спартак». Вони становлять міцну основу національних збірних СРСР. Чимало яскравих сторінок в історію нашого спорту вписали й волейболісти ворошиловградської «Зорі», київського «Локомотива» й одеського «Буревісника», баскетболісти київського СКА і «Будівельника»²³.

Далеко за межами країни нині відомі імена альпіністів з України С. Бершова й М. Туркеннича, які у складі гімалайської експедиції підкорили найвищу вершину світу — Еверест²⁴.

Нещодавно експедиція радянських альпіністів «Тянь-Шань-82», організована профспілковими, комсомольськими організаціями Дніпропетровщини, спортивним товариством «Авангард» та «Робітничою газетою», успішно виконала свою ювілейну програму. Заплановане сходження на вершину Хан-Тенгри за маршрутом перших радянських експедицій, очолюваних одним з піонерів вітчизняного альпінізму, організатором гірського туризму на Україні М. Т. Погребецьким, завершилося підкоренням двох нових безіменних вершин. Одну з них названо піком Українських експедицій (4 905 м), а другу — Піком 60-річчя утворення Союзу РСР (5 233 м)²⁵.

Яскравим прикладом братньої допомоги, яку радянські республіки подають спортивним організаціям УРСР, є розвиток зимових видів спорту, зокрема лижних, ковзанярського, фігурного катання, хокею. Спортивні товариства Російської Федерації нагородили певний досвід у цій справі. Вони щедро передають його спортсменам братніх республік — Білорусії, України, Латвії, Литви, Естонії та інших, де широко розповсюджені зимові види спорту. Завдяки цій допомозі фізкультурники УРСР добилися видатних перемог на всесоюзній і міжнародній арені. Зокрема, вони успішно виступили на IV зимовій Спартакіаді народів СРСР. Більш як 4 млн. чол. вийшли на старті IX зимової Спартакіади України. В ході змагань на всіх її етапах 360 тис. чол. виконали нормативи ГПО із зимових видів спорту, а близько 400 тис. — стали розрядниками. Гірськолижниця С. Лебедева, саночники брати Папірови, юніори Т. Тарасова (ковзани) та В. Кляпчук (санний спорт) стали чемпіонами Спартакіади народів СРСР²⁶. Збірна України завоювала почесний приз Ради Міністрів СРСР за п'яте місце у загальнокомандному заліку.

Вихованці спортивних організацій Української РСР неодноразово були чемпіонами Олімпійських ігор, світу, країни. Серед них: чемпіон XI і XII зимових Олімпійських ігор з біатлону І. Бяков, чемпіонка світу з ковзанярського спорту В. Бриндзей, чемпіон світу 1982 року з лижного спорту О. Батюк, чемпіонка країни В. Лаленкова та ін.

Значною популярністю серед шанувальників спорту УРСР користується хокей. Київська команда «Сокіл» успішно виступає у вищій лізі. Крім неї, в змаганнях всесоюзної першості (II ліга) бере участь і «Машинобудівник»²⁷.

²³ Все о спорте. Справочник. М., 1972; От Афи до Москвы, М., 1979, с. 128—263.

²⁴ Правда Украины, 1982, 22 июня.

²⁵ Робітнича газета, 1982, 13 жовт.

²⁶ Бака М. М. Указ. соч., с. 46.

²⁷ Прапор комунізму, 1982, 27 лют.

Нині спортивні організації країни постійно вдосконалюють форми своєї роботи, невтомно шукають найефективніші шляхи реалізації накреслень партії, що стосуються фізичної культури. Нині, наприклад, впроваджено цільові комплексні програми — «Фізкультурні кадри УРСР», «Фізичне виховання дітей дошкільного віку й учнівської молоді», «Масове навчання дітей плаванню», «Спорт найвищих досягнень». Розроблено й ряд відповідних місцевих програм. Так, у Харкові 500 молодших класів загальноосвітніх шкіл закріплено за басейнами. Це дасть змогу вже найближчим часом навчити плавати десятки тисяч дітей²⁸. Традиційними стають щомісячники «Дні здоров'я у навчальних закладах», «Тижні ГПО», масові легкоатлетичні пробіги, які збирають на свої старті мільйони учасників.

Дуже перспективною є організація фізкультурно-масової роботи безпосередньо в трудових колективах, а також у групах, відділах. Це стосується й оздоровчої роботи за місцем проживання трудящих. Зокрема, масового поширення набув досвід фізкультурників Сімферополя по створенню спортивних клубів для підлітків. Нині лише на Україні існує 500 подібних організацій²⁹.

Рішення травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС, всенародний рух за реалізацію Продовольчої програми стали могутнім стимулом для розвитку фізкультури і спорту, зокрема у сільській місцевості. Спортсмени Радянської України ще в довоєнні роки були ініціаторами розвитку масового спорту на селі. Саме в УРСР було створене перше в країні спортивне товариство «Колгоспник». Нині у складі добровільного сільського спортивного товариства «Колос» функціонує 15 тис. колективів фізкультури, в яких налічується більш як 3 млн. чол.³⁰

У 1980 р. у «Колосі» підготовлено понад 1 млн. значкістів ГПО та стільки ж розрядників. Товариство стало одним з провідних ДСТ республіки. Спортсмени й фізкультурники «Колоса» активно передають свій досвід новачкам, розробляють нові, більш ефективні форми спортивно-масової роботи. Так, ентузіасти з Костопільського району Ровенської області запропонували спорудити на кожному польовому стані, колгоспній садибі хоча б найпростіший спортивний майданчик.

В Нікопольському районі Дніпропетровської області за ініціативою райкому партії створено міжколгоспний спортивний клуб, який обслуговує села району. В деяких з них відкрито і його філіали. Це дало можливість активізувати фізкультурно-оздоровчу роботу серед сільської молоді³¹. Досвід костопільців та нікопольців набув масового поширення у масштабах всієї країни.

Виконуючи рішення XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України, Спорткомітет УРСР розробив перспективний план розвитку фізичної культури й спорту в республіці на 1981—1985 рр. Згідно з ним кількість тих, хто займається фізкультурою, становитиме 17 млн. чол., щороку готуватиметься понад 6 млн. значкістів ГПО, а також 5,5 млн. розрядників³².

З перших років існування Радянської влади Комуністична партія та уряд виявляють постійне піклування про розвиток фізичної культури й спорту в нашій країні. Кожна братня республіка зробила свій вклад у цю благородну справу.

Їх досягнення є яскравим прикладом здійснення одного з найважливіших завдань Комуністичної партії — виховати нову, гармонійно розвинуту радянську людину.

²⁸ Спортивна газета, 1982, 14 серп.

²⁹ Поточний архів Спорткомітету УРСР, с. 5.

³⁰ Поточний архів Спорткомітету УРСР, с. 11; Правда, 1982, 7 люня.

³¹ Там же.

³² Поточний архів Спорткомітету УРСР, с. 11.

НА ДОПОМОГУ ПРОПАГАНДИСТАМ І СЛУХАЧАМ СИСТЕМИ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОЇ ОСВІТИ

Консультації з курсу „Історичний досвід КПРС“

КПРС — ОРГАНІЗАТОР ПОБУДОВИ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Вивчення даної теми органічно пов'язане з попередніми темами про ленінський план побудови соціалізму в СРСР і передбачає розгляд того, як радянський народ на чолі з Комуністичною партією здійснював ленінські настанови. З іншого боку, вона є своєрідним вступом до комплексу теоретичних проблем, пов'язаних з діяльністю КПРС в умовах розвинутого соціалізму. При розгляді її слід зосередити увагу на таких питаннях:

1. Розробка партією курсу на завершення побудови соціалістичного суспільства і поступовий перехід до комунізму.
2. Діяльність Комуністичної партії по будівництву розвинутого соціалістичного суспільства.
3. Побудова розвинутого соціалістичного суспільства — найважливіший підсумок діяльності Комуністичної партії і радянського народу.

Розгляд *першого* питання бажано почати з висвітлення корінних теоретичних положень марксизму-ленінізму про закономірності переходу суспільства від капіталізму до комунізму, про етапи становлення комуністичної соціально-економічної формації. К. Маркс і Ф. Енгельс теоретично обґрунтували, що соціалізм — це не коротка зупинка на шляху до безкласового суспільства, а особлива, досить тривала стадія розвитку, що поступово досягає своєї зрілості.

В нових історичних умовах В. І. Ленін конкретизував і збагатив марксистське вчення про розвиток комуністичної формації. Особливо важливе методологічне значення для КПРС мало ленінське положення про неминучість у рамках кожного етапу більш дрібних переходів, які відрізняються один від одного як ступенем зрілості нового суспільства, так і тими завданнями, які воно вирішує. Вся складність партійного керівництва, підкреслював В. І. Ленін, «...вся трудність політики і все мистецтво політики полягає в тому, щоб урахувати своєрідні завдання кожного такого переходу»¹. Володимир Ілліч підкреслював, що повний комунізм виростає безпосередньо із соціалізму на основі його зміцнення і розвитку і «...може розвиватися лише тоді, коли ніяком зміцніться соціалізм»².

Предбачаючи різні ступені розвитку соціалізму, В. І. Ленін у працях 1918—1920 рр. вживав термін «розвинуте соціалістичне суспільство»³. Однак, розгорнутої характеристики останнього як особливого етапу в розвитку першої фази комуністичної формації у В. І. Леніна ще не було. Потрібний був практичний досвід для того, щоб визначити розвинутий соціалізм як закономірний, загальнонеобхідний етап на шляху до комунізму. Цей досвід Комуністична партія здобула в процесі реалізації ленінського плану побудови соціалізму

¹ Ленін В. І. Доповідь про роботу ВЦВК і Раднаркому на першій сесії ВЦВК VII скликання 2 лютого 1920 р. — Повне збір. творів, т. 40, с. 101.

² Ленін В. І. Доповідь про суботники на Московській загальнономіській конференції РКП(б) 20 грудня 1919 р. — Повне збір. творів, т. 40, с. 32.

³ Ленін В. І. Первісний варіант статті «Чергові завдання Радянської влади» — Повне збір. творів, т. 36, с. 132.

в СРСР. Становлення соціалістичного суспільства включало спочатку створення основ соціалізму, а потім — перехід до етапу розвинутого, зрілого соціалізму.

Здійснюючи ленінські настанови, радянський народ уже в першій половині 30-х років створив фундамент соціалістичної економіки. Соціалістичний уклад господарства став безроздільно пануючим в економіці; промисловість і сільське господарство зімкнулись на загальній соціалістичній основі: питання «хто—кого?» було вирішено в економіці на користь соціалізму, а експлуаторські класи в основному ліквідовані. В другій половині 30-х років Комуністична партія констатувала, що в СРСР побудовано в основному соціалістичне суспільство. Цей висновок було зафіксовано в Конституції СРСР (грудень 1936 р.) і рішеннях XVIII з'їзду ВКП(б) (березень 1939 р.).

Створення соціалістичного суспільства в умовах капіталістичного оточення було всесвітньо-історичним подвигом радянського народу, головним підсумком всієї діяльності ленінської партії.

Перед Комуністичною партією постало завдання — визначити зміст наступного періоду в житті країни, виробити програму своєї подальшої діяльності. Треба було привести організаційні форми і методи роботи партії у відповідність з новими умовами. Всі ці важливі проблеми розв'язав XVIII з'їзд ВКП(б). Пропагандисту необхідно проаналізувати головні документи з'їзду, в яких були далі розвинуті ленінські положення про будівництво комуністичного суспільства.

Найвищий форум комуністів країни глибоко і всебічно розглянув підсумки соціалістичного будівництва і визначив перспективи дальшого розвитку країни. Він відзначив, що в СРСР була завершена реконструкція промисловості і землеробства на основі передової техніки, остаточно ліквідовані рештки експлуаторських класів, досягнуто згуртування робітників, селян та інтелігенції в один спільний трудовий фронт. Морально-політична єдність радянського суспільства і дружба народів Країни Рад стали найважливішим завоюванням, що знайшло відбиття в новій Конституції СРСР (1936 р.) (КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1980. Т. 5, с. 327—359).

Слухачам необхідно розкрити історичне значення зробленого на XVIII з'їзді ВКП(б) висновку про те, що в результаті досягнутих успіхів соціалізму Радянський Союз «...вступив... в нову смугу розвитку, в смугу завершення будівництва безкласового соціалістичного суспільства і поступового переходу від соціалізму до комунізму...»⁴.

З'їзд поставив завдання в галузі економіки: розширення і якісного поліпшення матеріально-технічної бази соціалізму, повнішого використання переваг соціалістичної системи господарства, зміцнення і вдосконалення соціалістичних виробничих відносин, матеріальної заінтересованості членів суспільства в результатах своєї праці. Третім п'ятирічним планом розвитку народного господарства СРСР (1938—1942 рр.) передбачалося також закріплення колгоспного ладу, зміцнення оборонної могутності СРСР. На основі розвитку економіки ставилося завдання значно піднести народний добробут.

В галузі соціально-політичній необхідно було забезпечити переростання держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу на основі розширення її соціальної бази і всебічного розвитку соціалістичної демократії, залучення всіх радянських громадян до активної політичної діяльності. Вдосконалення політичної організації радянського суспільства повинно було здійснюватися на основі підвищення провідної ролі робітничого класу, зміцнення його союзу із селянством, зміцнення морально-політичної єдності, дружби народів СРСР, розвитку радянського патріотизму.

⁴ КПРС в резолюціях, т. 5, с. 332—333.

В галузі духовного життя передбачалось здійснити широке коло заходів по забезпеченню дальшого розвитку народної освіти, науки, культури, підвищенню рівня свідомості народних мас.

Пропагандисту слід підкреслити, що відповідно до успіхів соціалістичного будівництва і змін класової структури СРСР XVIII з'їзд ВКП(б) вніс зміни до Статуту партії. Головний їх зміст полягав у підвищенні рівня політичного та організаційного керівництва партії усіма сферами суспільного життя.

При завершенні розгляду питання необхідно підкреслити, що історичне значення XVIII з'їзду полягає в тому, що він націлив партію і народ на завершення будівництва соціалізму в СРСР і створення необхідних умов для переходу до комунізму. Рішення з'їзду мали важливе значення для зміцнення обороноздатності країни перед лицем загрози нової світової війни, що насувалася.

При розгляді *другого* питання пропагандист акцентує увагу слухачів на тому, що вже в довоєнні роки були досягнуті певні успіхи в зміцненні соціалізму. Посилилась індустріальна могутність країни, зміцнів колгоспний лад, підвищився матеріальний і культурний рівень трудящих. Так, у 1940 р. країна одержала близько 15 млн. т чавуну, 18 млн. т сталі і прокату, видобуток вугілля становив 166 млн. тонн. Валова продукція промисловості в 1940 р. в порівнянні з 1937 р. збільшилась на 45%. Середньорічний темп зростання промислової продукції у третій п'ятиріччі становив 13%⁵. Таких показників не знала жодна з великих капіталістичних країн. Додатковий матеріал про наші п'ятирічні плани пропагандист може знайти в журналах «Коммунист», 1979, № 6 — стаття Н. Байбакова, «Политическое самообразование», 1979, № 4 — «Поступь советских пятилеток».

Поступальний хід нашої країни на шляху до завершення будівництва соціалізму був перерваний фашистською агресією проти СРСР.

Відстоявши в тривалій і надзвичайно важкій збройній боротьбі завоювання соціалізму, радянський народ на чолі з Комуністичною партією знову приступив до мирної творчої праці. Відновився перерваний війною процес завершення побудови соціалістичного суспільства і поступового переходу до комунізму.

В післявоєнні роки будівництво розвинутого соціалізму відбувалось у складних як внутрішніх, так і міжнародних умовах. Це породжувало ряд труднощів, ставило надзвичайно складні завдання перед партією і народом. Труднощі внутрішнього характеру були зумовлені перш за все величезними матеріальними і людськими втратами, яких зазнала наша країна в ході війни. Радянський Союз втратив майже третину своїх матеріальних багатств, понад 20 млн. радянських людей віддали своє життя в ім'я перемоги над фашизмом. Загальні матеріальні втрати обчислюються сумою близько 2600 млрд. крб. (в цінах 1941 р.)⁶. При викладі матеріалу з даного питання пропагандисту необхідно використати нариси історії відповідної обласної парторганізації.

Для руху країни вперед у масштабах, що набагато перевищували б довоєнні, треба було створити реальні передумови для переходу до вищого ступеня економічного, соціально-політичного і культурного розвитку радянського суспільства. На шляху створення зрілого, розвинутого соціалістичного суспільства необхідно було насамперед відбудувати зруйноване німецько-фашистськими загарбниками народне господарство. Розглядаючи це питання, пропагандист використає відповідний матеріал багатотомної «Истории Коммунистической партии Советского Союза» (т. 5, кн. 2), «Нариси історії Комуністичної партії України» (К., 1977).

⁵ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. — К., 1974. Т. 5, кн. 1, с. 37—39.

⁶ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. К., 1977, с. 536.

Перехід від війни до мирного будівництва супроводжувався швидкою перебудовою партійних рядів, підвищенням організаторської та політичної роботи партії. Були зміщені місцеві партійні організації, ліквідовано обмеження внутріпартійної демократії, підвищено рівень ідеологічної роботи.

Було перебудовано форми партійного і державного керівництва країною. За пропозицією Політбюро ЦК ВКП(б) Президія Верховної Ради СРСР 4 вересня 1945 р. ліквідувала надзвичайний об'єднаний орган партійного і державного керівництва Державний Комітет Оборони (ДКО), створеного на початку війни. Посилилась діяльність Політбюро ЦК ВКП(б), засідання якого стали відбуватися 2 рази на місяць.

Відповідно перебудовувалась діяльність партійних і державних органів на місцях. Після війни ЦК ВКП(б) прийняв ряд постанов з питань внутріпартійної роботи у 1946 р.: «Про зростання партії і про заходи щодо посилення партійно-організаційної і партійно-політичної роботи з новоприйнятими у ВКП(б)», «Про підготовку і перепідготовку керівних партійних і радянських працівників», «Про підготовку, добір і розподіл керівних партійних і радянських кадрів в Українській партійній організації»; в 1947 р. — «Про роботу ЦК КП(б) Білорусії»; в 1948 р. — «Про стан партійно-політичної роботи на вугільних шахтах Донбасу»⁷.

Цікавий матеріал про перебудову роботи партійних і радянських органів на місцях вміщено на сторінках відповідних нарисів історії обласних партійних організацій.

Чергові господарсько-політичні завдання Комуністичної партії і радянського народу були втілені в «Законі про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 рр.», затвердженому Верховною Радою СРСР. Головне господарсько-політичне завдання четвертої п'ятирічки — це відбудова потерпілих районів країни, відновлення довоєнного рівня промисловості і сільського господарства, а потім перевищення цього рівня в значних розмірах. В цьому плані враховувалися потреби і можливості як країни в цілому, так і кожної республіки зокрема.

Перебудова економіки проходила по шляху скорочення воєнних витрат, збільшення капіталовкладень у народне господарство. Були здійснені необхідні заходи по перерозподілу робочої сили, сировини і матеріалів на користь мирних галузей виробництва, відновленню нормативного режиму праці і відпочинку трудящих.

Програма післявоєнної відбудови, розроблена ЦК ВКП(б), була покладена в основу діяльності всіх партійних організацій. Значно посилювався партійний вплив у всіх галузях народного господарства, що мало вирішальне значення для піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу, розгортання соціалістичного змагання. Трудящі демонстрували чудеса трудового героїзму. Яскрава ілюстрація цьому — «Спогади» Л. І. Брежнева, в яких пропагандист знайде необхідні матеріали для висвітлення діяльності партії і народу по відбудові народного господарства.

Перебудова народного господарства на мирний лад завершилась в основному в 1946 р., а в 1948 р. був досягнутий довоєнний рівень промислового виробництва. На кінець п'ятирічки його було перевершено на 73% (планом передбачалось на 48%). Певні успіхи були досягнуті у відбудові сільського господарства. У 1950 р. вироблялося стільки ж сільськогосподарської продукції як і до війни⁸. Була відновлена і вдосконалена матеріально-технічна база колгоспів і радгоспів, здійснювались заходи по їх організаційному і господарському зміцненню, зокрема по укрупненню дрібних господарств. Розглядаючи аг-

⁷ КПРС в резолюціях..., т. 5, с. 155; 163—173; 195—210; 161—267.

⁸ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, с. 542.

рарну політику партії, пропагандисту необхідно ознайомити слухачів з рішеннями лютневого пленуму ЦК партії 1947 р., та постановою Радянського уряду і ЦК ВКП(б) «Про заходи по ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах»⁹, в яких були розроблені конкретні шляхи відбудови і розвитку сільського господарства.

Важливою подією в житті радянських людей було здійснення у 1949—1950 роках колективізації сільського господарства в західних областях України і Білорусії, в Молдавії, Естонії, Латвії і Литві.

Спільна боротьба трудящих усіх націй і народностей СРСР за відбудову і розвиток народного господарства стала ще однією яскравою сторінкою демонстрації дружби народів СРСР, яка відіграла особливу важливу роль у відбудові і розвитку економіки в районах, визволених від окупації. Пропагандисту слід показати це на прикладі Радянської України. Фактичний матеріал з цього питання можна знайти в розділі XVI «Нарисів історії Комуністичної партії України».

Спираючись на успіхи, досягнуті в роки четвертої п'ятирічки XIX з'їзд КПРС (серпень 1952 р.) прийняв Директиви по п'ятому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1951—1955 рр. П'ятирічка в галузі промисловості була виконана достроково за 4 роки і 4 місяці. Фактичний матеріал про діяльність партії в ті роки пропагандист може прочитати у підручнику «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу» (розділ XVII, § 2), в багатотомній «Історії Коммунистической партии Советского Союза» (т. 5, кн. 2) та в «Нарисах історії Комуністичної партії України» (розділ XVII).

При викладі цього питання необхідно підкреслити, що для виконання плану п'ятої п'ятирічки та економічних завдань наступних років велике значення мав курс на прискорення науково-технічного прогресу, що був вироблений на липневому (1955 р.) Пленумі ЦК КПРС. Заходи по розвитку сільського господарства, подоланню його відставання були розроблені в рішеннях вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС.

Новим додатковим джерелом збільшення виробництва зерна стало освоєння цілинних і перелогових земель. Історичне значення освоєння цілини розкривається в книзі Л. І. Брежнєва «Цілина».

Підсумки соціально-економічного і культурного будівництва за період після XIX з'їзду партії підбив XX з'їзд КПРС, який визначив завдання дальшого розвитку економіки і культури країни. Очоливши боротьбу радянського народу за виконання рішень з'їзду, партія здійснила ряд заходів, спрямованих на піднесення промисловості, сільського господарства, а також розвиток науки й техніки і впровадження їх досягнень у виробництво, підвищення добробуту народу, освоєння космосу, зміцнення обороноздатності країни. При вивченні цього питання рекомендується ознайомитися з матеріалами травневого (1958 р.) Пленуму ЦК КПРС¹⁰.

Успіхи країни в розвитку народного господарства слід розглядати в нерозривному зв'язку з важливими політичними заходами партії. Насамперед слід показати діяльність партії по ліквідації порушень законності і укріплення правопорядку і демократії.

Робота партійних, державних та громадських організацій була перебудована на основі випробуваних ленінських норм. Партія рішуче викрила культ особи Сталіна і вжила заходів до подолання його наслідків. При цьому необхідно підкреслити, що в критичні культу особи партія керувалась положеннями марксизму-ленінізму про роль народних мас, партії і особи в історії. Пропагандист рекомендує слухачам ознайомитися з постановою ЦК КПРС від 30 червня 1956 р. «Про подолання культу особи і його наслідків», а також звертає їх увагу на

⁹ КПРС в резолюціях..., т. 6, с. 173—180.

¹⁰ КПРС в резолюціях..., т. 7, с. 311—318.

рішення пленумів ЦК КПРС «Про антипартійну групу Маленкова Г. М., Кагановича Л. М., Молотова В. М.» (червень 1957 р.) та «Про поліпшення партійно-політичної роботи в Радянській Армії й Флоті» (жовтень 1957 р.)¹¹.

На вирішення проблем побудови розвинутого соціалізму була спрямована ідеологічна робота партії. Центральний Комітет партії в 1946—1948 рр. прийняв ряд важливих постанов з питань агітаційно-пропагандистської роботи парторганізацій, розвитку літератури і мистецтва, підвищення їх виховної ролі. В цих документах отримали дальший розвиток ленінські принципи радянської культури.

У руслі загальної стратегії партії вирішувались питання політичного розвитку суспільства, залученню трудящих до управління державними справами, удосконаленню роботи Рад, масових організацій трудящих. Головні напрями діяльності Рад в нових умовах були визначені в постанові ЦК КПРС «Про поліпшення діяльності Рад депутатів трудящих і посилення їх зв'язку з масами» (січень 1957 р.)¹². У ряді партійних документів вказувалось на зростання ролі профспілок в комуністичному будівництві.

Підбиваючи підсумки діяльності партії за цей період слід підкреслити успіхи, досягнуті в розвитку промисловості і сільського господарства. Так, валовий суспільний продукт в 1960 р. зріс в порівнянні з 1940 р. в 4,2 раза, а в 1965 р.—в 5,7 раза, а в галузі промисловості загальний обсяг продукції збільшився відповідно в 5,2 раза і майже в 7,8 раза. У галузі сільського господарства валова продукція (в порівняльних цінах 1973 р.) зросла з 49,3 млрд. крб. в 1940 р. до 78,7 млрд. крб. в 1960 р. і в 1965 р. становила 88,3 млрд. карбованців¹³.

Підвищився добробут радянського народу. Значні успіхи було досягнуто в розвитку культури, науки і техніки. Радянський Союз відкрив для людства двері в космос. Набула дальшого розвитку соціалістична демократія. Партія забезпечила посилення активності зовнішньої політики Радянської держави. Значні успіхи було досягнуто в зміцненні світової співдружності соціалістичних країн.

Отже, досягнутий на кінець 50-х років рівень продуктивних сил, соціалістичних виробничих відносин і культури свідчив, що Радянський Союз переходив на більш високу ступінь в будівництві комунізму. Цей висновок в концентрованій формі висловив XXI з'їзд КПРС (27 січня — 5 лютого 1959 р.). З'їзд констатував: соціалізм отримав у СРСР повну, остаточну перемогу¹⁴.

Висвітлення *третього* питання слід розпочати з того, що в 60-і роки Радянський Союз вступив в етап розвинутого соціалістичного суспільства, приступив до розгорнутого будівництва комунізму. При характеристиці особливостей нового періоду в житті партії і народу слід звернути увагу слухачів на ряд принципів положень в Програмі КПРС, яка була прийнята на XXII з'їзді партії в 1961 р. Бажано розкрити зміст висновку Програми партії про те, що «побудова комуністичного суспільства стала безпосереднім практичним завданням радянського народу. Поступове переростання соціалізму в комунізм... підготовлене всім попереднім розвитком соціалістичного суспільства»¹⁵.

Особливості нового етапу в житті партії і народу вимагали насамперед дальшого вдосконалення партійної роботи на всіх рівнях.

Важливу роль у цьому відіграв жовтневий (1964 р.) Пленум ЦК КПРС. Пленум закріпив розроблений попередніми з'їздами курс нашої партії на розвиток внутріпартійної демократії, утвердження ленін-

¹¹ Там же, с. 257—263.

¹² Там же, с. 284—287.

¹³ Народное хозяйство СССР в 1980 г.: Стат. ежегодник ЦСУ СССР. — М., 1981, с. 37, 122.

¹⁴ КПРС в резолюциях..., т. 7, с. 357.

¹⁵ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. — К., 1971, с. 54.

ського стилю роботи, продемонстрував непохитність ленінського принципу колективності керівництва. Рішення Пленуму мали велике значення для дальшого зміцнення єдності партії, зростання її керівної ролі в комуністичному будівництві.

Закріплення остаточної перемоги соціалістичного ладу, про що свідчать рішення XXI і XXII з'їздів КПРС, стало найважливішою умовою утвердження розвинутого соціалізму в Радянському Союзі. Висновок про те, що в СРСР вже створено розвинуте соціалістичне суспільство, було зроблено в документах КПРС у 1967 р. в зв'язку з підведенням результатів 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Цей висновок було підтверджено і далі розвинуто в рішеннях XXIV з'їзду партії. «Самовідданою працею радянських людей,— підкреслювалось в Звітній доповіді ЦК КПРС,— побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, про яке в 1918 році В. І. Ленін говорить як про майбутнє нашої країни»¹⁶.

Оскільки питання про розвинутий соціалізм включає в себе ряд складних теоретичних проблем, пропагандистові необхідно звернутися до спеціальної літератури (Косолапов Р. И. Социализм. К вопросам теории.— М., 1979; Развитие социалистического общества: сущность, критерии зрелости, критика ревизионистских концепций.— М., 1979; Развитой социализм: проблемы теории и практики.— М., 1979 и др.).

Зріле соціалістичне суспільство — це цілісна система суспільних зв'язків і відношень, що обумовлюють швидке зростання виробництва і всебічний розвиток людей, створення широких можливостей для ще більш значного підйому їх добробуту і культури¹⁷.

У галузі економічній зріле соціалістичне суспільство відрізняється від попередньої, початкової стадії соціалізму масштабами створених виробничих сил, зрілістю виробничих відносин, хоча сутність останніх залишилась незмінною. Центр тяжіння перемістився з екстенсивних факторів відтворення на інтенсивні. Посилився розвиток економіки як єдиного загальносоюзного комплексу, що включає в себе народне господарство всіх союзних республік і розвивається за єдиним державним планом. Удосконалюється робота всього господарського організму, насамперед планового керівництва економікою. Досягнута більш глибока єдність економічної і соціальної політики Комуністичної партії.

У галузі соціально-політичній розвинутий соціалізм характеризується більш зрілою соціальною системою, зростаючим зближенням робітничого класу, колгоспного селянства, соціалістичної інтелігенції, грані між якими поступово зникають. Відбувається реальний процес руху радянського суспільства на шляху до повної соціальної однорідності. Незмірно зміцнів союз робітничого класу і селянства, який охоплює тепер і численну інтелігенцію. Цей союз складає соціальну основу СРСР.

Дальшого розвитку дістали національні відносини. На основі дальшого зближення всіх соціальних груп, всіх радянських націй і народностей сформувалась і зміцнилась нова історична спільність людей — радянський народ.

Важливим показником зрілості соціалізму в СРСР є небачений розвиток соціалістичної демократії. Загальнонародна соціалістична держава відображає волю і інтереси робітників, селян, інтелігенції, трудящих всіх націй і народностей країни. Його головні риси закріплені в Конституції СРСР, яка визначає суть політичної системи зрілого соціалізму.

В галузі духовного життя марксизм-ленінізм з ідеології робітни-

¹⁶ Матеріали XXIV з'їзду КПРС, К., 1971, с. 43.

¹⁷ Глезерман Г. Е. Методологические проблемы теории развитого социализма — «Вопросы истории КПСС», 1979, № 11, с. 10.

чого класу перетворився в ідеологію всього народу. Політика КПРС забезпечує ідейно-політичну єдність суспільства. Зросла роль духовно-ідеологічного фактору, посилився його вплив на всі сфери економічного і соціального життя. Все це зумовлює велику увагу КПРС до політико-виховної роботи.

Підбиваючи підсумки заняття, слід вказати на велике міжнародне значення побудови розвинутого соціалістичного суспільства в СРСР. Історичний досвід КПРС допомагає братнім партіям і народам знаходити вірні шляхи вирішення складних проблем побудови нового суспільства в конкретно-історичних умовах. Нові успіхи розвинутого соціалізму в СРСР примножують велич ідей наукового соціалізму, підвищують міжнародний авторитет Комуністичної партії і Радянської держави.

В. Л. САВЕЛЬЄВ (Київ)

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ДРУЖБИ НАРОДІВ СРСР НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

В постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік зазначається: «Ленін глибоко обгрунтував необхідність найтіснішого союзу радянських республік для розв'язання завдань соціалістичного будівництва, захисту Батьківщини від посягань імперіалізму. Запорукою міцності цього союзу Ленін вважав повне взаємне довір'я, добровільну згоду, виключення будь-якої форми нерівності у відносинах між націями»¹.

Шкільний курс історії СРСР та УРСР дає змогу педагогам послідовно розкривати учням ленінські ідеї дружби народів. У процесі його вивчення вчителі підкреслюють, якого великого значення надавали В. І. Ленін і Комуністична партія зміцненню братерського союзу трудящих нашої багатонаціональної країни.

Під час вивчення, зокрема, підтеми «Створення марксистської пролетарської партії в Росії» вчитель звертає увагу учнів на те, що до першої програми РСДРП були внесені такі ленінські вимоги: скасування станів і повна рівноправність усіх громадян незалежно від статі, релігії, раси й національності; право населення діставати освіту рідною мовою; запровадження останньої нарівні з державною в усіх місцевих громадських і державних установах; право на самовизначення за всіма націями, що входять до складу держави².

Вивчення цих питань дає можливість учням глибше усвідомити важливе значення розробленої В. І. Леніним програми розв'язання національного питання на основі принципів пролетарського інтернаціоналізму.

Розповідаючи про роботу II з'їзду РСДРП, учитель знайомить учнів з боротьбою, що розгорнулася на ньому навколо національного питання. Лозунг права націй на самовизначення став важливою зброєю більшовицької партії в революційній боротьбі. Опортуністи ж протиставили йому вимогу культурно-національної автономії.

Вчитель наголошує, що опортуністичні елементи намагалися розв'язати національне питання без зміни класової структури й політичного устрою експлуаторської держави. Культурно-національна автономія розмежовувала робітників за ознакою національної культури, відвертала трудящих різних націй і народностей від революційної боротьби, за соціалістичну перебудову суспільства. А побудова партійних організацій за національною ознакою роз'єднувала б ряди соціал-демократів в їх боротьбі з експлуаторським ладом.

Для закріплення викладених вище положень учитель ставить учням такі запитання й завдання:

1. У чому полягало значення прийнятої II з'їздом РСДРП ленінської програми з національного питання для дальшого розвитку революційного руху?

2. Довести, що боротьба на II з'їзді РСДРП навколо пункту про право націй на самовизначення була боротьбою двох світоглядів і являла собою два протилежні принципи підходу до національного питання —

¹ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року. К., 1982, с. 5.

² Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК.

принцип пролетарського інтернаціоналізму більшовиків та буржуазного націоналізму меншовиків.

Далі вчитель робить висновок: партія більшовиків з першого дня свого існування протиставила буржуазній і дрібнобуржуазній політиці шовінізму й націоналізму пролетарські принципи інтернаціоналізму та повної рівноправності народів.

У підтемі «Піднесення революційно-визвольного руху пригноблених народів у 1905—1907 рр.» вчитель на фактичному матеріалі розкриває поняття «пролетарський інтернаціоналізм», «буржуазний націоналізм» і «великодержавний шовінізм», розповідає про зростання національно-визвольного руху в багатьох містах і губерніях Росії, а також політичної свідомості трудящих пригноблених націй. Свідченням цього є висування страйкуючими робітниками Баку, Києва, Луганська та інших міст політичних вимог, усвідомлення трудящими різних регіонів та національностей країни того, що царизм, поміщики, буржуазія — їх спільні вороги і тільки нещадна боротьба з ними приведе до перемоги.

При викладі матеріалу цієї підтеми вчитель використовує ленінські статті «Робітничий клас і національне питання», «Про національну гордість великоросів», «Революційний пролетаріат і право націй на самовизначення», «Про право націй на самовизначення», «Критичні замітки з національного питання» та ін. Працюючи над ленінськими статтями, учні засвоюють програмні положення й політику більшовицької партії в національному питанні, розроблені В. І. Леніним.

Як відомо, В. І. Ленін не раз вказував, що відмова від права націй на самовизначення є поступка великодержавному шовінізмові і відступ від захисту справжніх інтересів пригноблених царизмом трудящих. Водночас учитель має звернути увагу і на другу сторону цього питання — класовий підхід до вибору форми державного існування націй.

Учні повинні усвідомити те, що не слід змішувати право націй на самовизначення і відокремлення з доцільністю останнього. В. І. Ленін наголошував, що головним у політиці партії є не розмежування націй, а їх зближення та об'єднання. В статті «Революційний пролетаріат і право націй на самовизначення» він писав: «Ми вимагаємо свободи самовизначення, **тобто** незалежності, **тобто** свободи відокремлення пригноблених націй не тому, щоб ми мріяли про господарське роздроблення або про ідеал дрібних держав, а, навпаки, тому, що ми хочемо великих держав і зближення, навіть злиття, націй, але насправді демократичній, справді інтернаціоналістській базі, **немислимій** без свободи відокремлення»³.

Спираючись на це висловлювання, вчитель має підвести учнів до засвоєння положення про добровільний та рівноправний союз націй і народностей в єдиній соціалістичній державі після перемоги пролетарської революції, яка забезпечує їх справжню свободу, ліквідує класовий та національний гніт і відособленість народів.

Розкривши ці питання й прокоментувавши статтю В. І. Леніна «Робітничий клас і національне питання», вчитель пропонує учням відповісти на запитання: Як В. І. Ленін охарактеризував зрадницьку роль буржуазії? Чому її політика й дії завдали шкоди революційному рухові трудящих? Яку політику більшовицької партії у національному питанні протиставляє Володимир Ілліч буржуазному націоналізму? В чому їх класова відмінність? Які основні положення ленінської програми з національного питання?

У підтемі «Участь царської Росії в першій світовій війні», зокрема, на уроці «Боротьба більшовиків проти соціал-шовінізму, за перетворення імперіалістичної війни в громадянську» учні вивчають згідно з програмою статтю В. І. Леніна «Про національну гордість великоросів».

³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 27, с. 63.

Завдання вчителя — підвести їх до розуміння позиції більшовиків у роки війни, суті й значення висунутого Володимиром Іллічем лозунга перетворення імперіалістичної війни в громадянську.

Після ознайомлення учнів із статтею В. І. Леніна в ході бесіди вчитель ставить ряд запитань: У чому полягає суть і вияв справжнього патріотизму і національної гордості? Які корінні відмінності патріотизму пролетаріату від «патріотизму» ліберальної буржуазії та соціал-шовіністів? У чому вбачав Володимир Ілліч головну умову економічного зростання й культурного розквіту Росії?

Все це має підвести учнів до висновку про те, що тільки робітничий клас і його партія виступали за повну рівноправність та дружбу всіх трудящих Росії.

В. І. Ленін, партія розглядали національне питання як частку загальної програми боротьби за встановлення диктатури пролетаріату й перемогу соціалізму. В процесі розкриття цих питань учитель має відзначити, яку величезну увагу приділяв В. І. Ленін революційній боротьбі, зокрема, українського народу, з якою повагою ставився він до його історичного минулого та національної культури. Вчитель підкреслює, що Володимир Ілліч добре знав твори Т. Г. Шевченка, а його творчість називав перлиною демократичної культури. Далі він зазначає, що В. І. Ленін багато уваги приділяв розробці плану побудови національної школи. При розгляді цього питання слід використати праці Володимира Ілліча «Резолюції літньої 1913 року наради ЦК РСДРП з партійними працівниками», «Ще про розділення шкільної справи на національністю», «Національний склад учнів у російській школі». Цей план став складовою частиною загальної революційної програми більшовицької партії. Він включав вимоги «найповнішої рівноправності всіх без винятку національностей даної держави і усунення всіляких перегорожок між націями, з'єднання дітей всіляких націй в єдиних школах...»⁴.

Підбиваючи підсумки, вчитель наголошує, що по вказаному В. І. Леніним і партією шляху слідом за російським пішли український та всі інші народи нашої країни на штурм царизму та буржуазії у 1917 р., знайшовши своє щастя й свободу в єдиній багатонаціональній країні. Він наводить слова члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького, сказані ним у доповіді на урочистому засіданні, присвяченому 50-річчю утворення СРСР: «Український народ слідом за робітничим класом і трудящими масами Росії одним з перших піднявся на боротьбу за перемогу пролетарської революції, за соціалістичне перетворення суспільства. Робітники і селяни України в найбільш важкі і драматичні дні історії молодого Радянської держави завжди виявляли високе розуміння свого інтернаціонального обов'язку. В боротьбі з буржуазно-націоналістичною Центральною радою і Директорією, полчищами Денікіна і Врангеля, петлюрівцями та інтервентами всіх мастей, вони наполегливо зміцнювали братерський союз із російським та іншими народами нашої країни. Цей союз став надійною гарантією соціального і національного розвитку українського народу»⁵.

Далі вчитель показує, як зростало почуття братерської дружби між народами нашої країни, а також пролетарської солідарності світового робітничого класу з трудящими Росії в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції й захисту її завоювань у роки громадянської війни та побудови соціалізму, в період Великої Вітчизняної війни, а також у сучасних умовах будівництва комунізму. Ці питання розглядаються при вивченні таких тем, як «Перемога

⁴ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 23, с. 361.

⁵ Матеріали спільного урочистого засідання ЦК КП України і Верховної Ради української РСР, присвяченого 50-річчю утворення СРСР. К., 1972, с. 12.

соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату в Росії», «Початок переходу від капіталізму до соціалізму», «Тріумфальний хід Радянської влади», «Радянська країна в роки інтервенції імперіалістичних держав і громадянської війни (1918—1920 рр.)» та підтеми «Утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік».

Свою розповідь при розгляді цих тем учитель веде за таким планом: а) перемога соціалістичної революції й знищення соціально-економічного, політичного та національного гніту народів нашої країни, здобуття ними права на незалежність і національний розвиток; б) створення внаслідок переможної ходи Радянської влади суверенних радянських республік: РСФРР, УСРР, БСРР, Вірменської, Грузинської й Азербайджанської СРР, їх вступ на шлях соціалізму і найтісніше згуртування навколо Російської Федерації, що була своєрідним прообразом СРСР; в) дальший хід історичних подій (громадянська війна та імперіалістична інтервенція, необхідність захисту завоювань Жовтневої революції).

Така послідовність викладу матеріалу підводить учнів до розуміння причин і передумов утворення Союзу РСР у 1922 р., що диктувалося всім ходом історичного розвитку, життєвими інтересами кожного з народів нашої країни. Вчителю доцільно тут використати постанову ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», у якій підкреслюється, що «народження Союзу РСР — результат перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції»⁶.

Розповідаючи про утворення багатонаціональної держави, учитель повинен звернути увагу учнів на складність розв'язання цієї важливої проблеми, показати, яку роль відіграли В. І. Ленін, Комуністична партія в об'єднанні рівноправних радянських республік.

При висвітленні цієї важливої теми можна виділити такі основні питання: а) причини та передумови об'єднання незалежних радянських республік у державний союз; б) організаторська й масово-політична діяльність Комуністичної партії на чолі з В. І. Леніним у цій справі; в) вирішальна роль усіх націй і народностей нашої країни, насамперед великого російського народу, в утворенні, зміцненні та розвитку союзу рівноправних республік; г) основні принципи утворення СРСР — добровільність і суверенність радянських республік, єдність їх економічних і політичних інтересів, спільність ідейного і культурного життя; д) всесвітньо-історичне значення утворення Союзу РСР.

Уроки на цю тему вчитель може вести методом шкільної лекції (у старших класах) або у формі бесіди чи підготувати урок-конференцію. При цьому можна використовувати фрагменти із записаної на магнітофонну стрічку радіопередачі «Документи біографії В. І. Леніна. Рік 1922».

При розгляді теми «Боротьба за перетворення в життя ленінського плану побудови соціалізму в СРСР» учитель на конкретному матеріалі розповідає, як у процесі створення важкої промисловості, утвердження соціалістичних відносин на селі, докорінних змін у духовному житті країни одночасно розв'язувалося питання будівництва нових міжнародних відносин. Матеріал цих уроків підводить учнів до важливого висновку про те, що остаточне і безповоротне розв'язання національного питання — одне з найголовніших завоювань соціалізму. Вчитель підкреслює, що успіхи кожної нації й народності є результатом спільних зусиль усього радянського народу, наслідком безкорисливої допомоги всім народам СРСР з боку російського народу.

Про дальше зміцнення й розширення дружби народів Союзу РСР ідеться в темі «Велика Вітчизняна війна радянського народу (1941—1945 рр.)». Тут до послуг учителя великий фактичний матеріал. Підбираючи його, необхідно звертати увагу на головне — показати героїзм

⁶ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року, с. 3.

представників різних народів СРСР на фронті, у підпіллі, в лавах народних месників-партизанів, трудовий героїзм у тилу, роль партії, комсомолу в мобілізації трудящих нашої країни на розгром ворога, розкрити соціальні та ідейні корені радянського патріотизму і дружби народів. Тут можна використати документальні джерела, матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії, художню літературу, мемуари радянських полководців, краєзнавчий матеріал, експозиції шкільних музеїв, що розповідають про масовий героїзм воїнів різних національностей СРСР.

На уроках учні виступають з рефератами, в яких розповідається про бойовий і трудовий героїзм радянських людей — представників братніх народів у період Великої Вітчизняної війни.

Далі вчитель наголошує, що вся країна дружною сім'єю приступила до відбудови зруйнованого війною народного господарства. Тут доцільно використати працю Л. І. Брежнєва «Відродження». Вчитель наводить, зокрема, приклад того, як згадував про відбудову «Запоріжбуду» Леонід Ілліч: «Уся країна на той час допомагала споруджувати наш завод. Поряд з будівельним майданчиком стояли палатки з написами: «Горький», «Рига», «Ташкент», «Баку», «Далекий Схід» — в них жили будівельні бригади. Наші замовлення виконували більше двохсот заводів, що знаходилися в сімдесяти містах»⁷.

Учитель підкреслює, що у нелегкі післявоєнні роки з Уралу, Сибіру, Далекого Сходу, з Середньої Азії та Закавказзя, з Москви на Україну йшли ешелони з верстатами і будівельними матеріалами, зерном, із зошитами, «Букварями» та іншим навчальним приладдям для шкіл.

При вивченні тем «Соціально-економічний розвиток СРСР в умовах розвинутого соціалізму», «Суспільно-політичне життя країни», «XXVI з'їзд КПРС і його історичне значення» вчитель виділяє такі ключові питання:

а) ленінське положення про те, що тільки соціалізм забезпечує й прискорює процес розвитку, вирівнювання та зближення соціалістичних націй, що є об'єктивною умовою інтернаціоналізації їх економічного і духовного життя;

б) роль ідеологічної, виховної роботи КПРС у справі інтернаціонального виховання трудящих;

в) будівництво матеріально-технічної бази комунізму і дальший розвиток та зближення соціалістичних націй як вищий ступінь їх взаємовідносин у рамках нової історичної спільності людей — радянського народу.

Для кращого осмислення учнями цих положень вчитель пропонує їм підібрати матеріал про досягнення народів нашої країни в економіці, у суспільно-політичному житті, науці, культурі, використати краєзнавчий матеріал, навести приклади братерської співдружності в своїй області, районі, місті й на основі цього матеріалу підготувати повідомлення на теми: «Взаємодопомога та успіхи союзних республік у розвитку їх господарства», «Українська РСР у братнім сузір'ї», «Розвиток культури нашої країни» (на матеріалах окремих республік чи окремих галузей культури і науки), «Молоді посланці радянських народів на всесоюзних та республіканських будовах» тощо.

Під час бесіди вчитель звертає увагу учнів на те, що розвиток і зближення націй та народностей країни виявляються в економічній, суспільно-політичній, духовній сферах, що є втіленням у життя ленінських принципів національної політики, здійснюваної КПРС. Ці положення вчитель підтверджує матеріалами XXVI з'їзду КПРС, в яких зазначається: **«Неухильно зміцнюється братерська дружба всіх народів нашої багатонаціональної Батьківщини. Наш курс — нарощування матеріального і духовного потенціалу кожної республіки і разом з тим його максимальне**

⁷ Брежнев Л. І. Відродження. К., 1978, с. 35.

використання для гармонійного розвитку всієї країни. На цьому шляху ми добилися справді історичних досягнень»⁸.

Під час обговорення цих питань учитель може продемонструвати діафільми «Союз рівноправних», «Радянське соціалістичне суспільство — перша фаза комунізму», організувати виступи старшокласників з рефератами.

Таким чином, вивчення питань дружби народів СРСР на уроках історії в школі сприяє формуванню у підростаючого покоління патріотичних та інтернаціоналістських почуттів і переконань, виховує загальнонаціональну радянську гордість майбутніх громадян Країни Рад.

В. С. ЗАСЛУЖЕНЮК (Київ)

⁸ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 66.

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ, ЯКІ УВІЧНЮЮТЬ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ І ДРУЖБУ НАРОДІВ СРСР

У великій історико-культурній спадщині радянського народу чільне місце займають пам'ятки, які відображають матеріальне і духовне життя минулих поколінь, багатовікову історію нашої Вітчизни, боротьбу народних мас за її свободу і незалежність, революційний рух, різні етапи становлення і розвитку Радянської соціалістичної держави. В Законі Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» зазначається, що «У пам'ятках історії та культури втілені видатні події Великої Жовтневої соціалістичної революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, трудові подвиги робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, братерська дружба народів нашої країни, героїчна боротьба радянського народу за побудову соціалізму і комунізму»¹.

Серед 77 830 пам'ятників України багато меморіальних комплексів, монументів, меморіальних дошок, обелісків, стел та інших пам'ятних знаків, що увічнюють спільний історичний шлях, трудове і культурне співробітництво всіх народів СРСР, їх спільну боротьбу проти ворогів нашої Вітчизни, проти соціального і національного гноблення.

Найдорожчими для радянського народу й всіх прогресивних людей нашої планети стали пам'ятники, присвячені творцю Комуністичної партії, засновнику першої у світі багатонаціональної соціалістичної держави великому інтернаціоналісту В. І. Леніну. Скульптурна Ленініана Української РСР налічує понад 3 тис. пам'ятників.

Ідеї дружби народів, їх братерського співробітництва займають важливе місце в теоретичній спадщині Володимира Ілліча. Ленінські слова: «При єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна **можлива**, без такої єдності про неї не може бути й мови»², — золотими літерами викарбувано на пам'ятнику вождю, встановленому в 1946 р. у Києві за проектом скульптора С. Меркурова та архітекторів О. Власова, В. Єлізарова.

Пам'ятники В. І. Леніну споруджені в усіх обласних і районних центрах, в багатьох містах і селах республіки. Назвемо найвизначніші з них. Це бронзовий пам'ятник вождю у Харкові, відкритий у 1963 р. Його автори — скульптори М. Вронський, О. Олійник, архітектор О. Сидоренко. Пам'ятник у Запоріжжі встановлений за проектом скульпторів М. Лисенка, М. Суходолова, архітекторів Б. Приймака, В. Ладного (1964 р.), у Севастополі (1957 р.) — за проектом скульптора П. Бондаренка, архітекторів Г. Щука, С. Туровського.

На площі Жовтневої революції в Києві височить пам'ятник, який символізує єдність і непохитну дружбу народів нашої країни в боротьбі за революційне оновлення світу. В центрі композиції скульптура В. І. Леніна, виконана в рожевому граніті. На передньому плані відлито в бронзі постаті тих, хто під керівництвом партії комуністів вписав героїчні сторінки в літопис революції — робітника, жінки-трудівниці, матроса і солдата. Автори пам'ятника — скульптори В. Бородай, В. Зноба і І. Зноба, архітектори О. Малиновський і М. Скибицький.

¹ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», К., 1980, с. 1.

² Ленін В. І. Критичні замітки з національного питання. — Повне збір. творів, т. 24, с. 125.

Відкриваючи монумент напередодні 60-ї річниці Великого Жовтня, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький підкреслив: «Цей монумент — данина всенародної вдячності вождю Великого Жовтня — Володимирі Іллічу Леніну. Це пам'ятник кращим синам і дочкам нашої Вітчизни — путіловцям і арсенальцям, балтійцям і чорноморцям, дружинникам Красної Пресні і героям Перекопу, всім, хто своїм життям і своєю боротьбою стверджував ідеї Леніна, ідеї Жовтня. Народ ніколи не забуде їх благородного подвигу»³.

Епохальній події — Великій Жовтневій соціалістичній революції — присвячено в СРСР величезну кількість монументів. Понад 4 тис. з них споруджено в Українській РСР.

Вони яскраво розкривають героїчні подвиги робітників, селян і червоноармійців у ході революції, авангардну роль партії більшовиків. Серед них пам'ятник у Харкові на честь проголошення Радянської влади на Україні (скульптори В. Агібалов, Я. Рик, М. Овсянкін, художник С. Світлоусов, архітектори І. Альф'єров, К. Черкасов, А. Максименко, 1975 р.), пам'ятник арсенальцям в Києві (1923 р.), пам'ятник борцям революції в Дніпропетровську (скульптор Г. Василевич, 1958 р.) та багато інших.

Понад 300 пам'ятників на Україні увічнюють подвиг видатних революціонерів, соратників В. І. Леніна.

За рішенням партійних органів 21 грудня 1977 р., до 60-річчя Радянської України, в Києві було відкрито квартиру-музей Ульянових у будинку, в якому в 1903—1904 роках проживали мати В. І. Леніна — Марія Олександрівна, сестри — Ганна Іллінічна й Марія Іллінічна. Брату В. І. Леніна — Д. І. Ульянову, діяльність якого тісно пов'язана з Україною (у 1902 р. брав участь в організації транспортування ленінської «Искры», з 1903 р. — агент ЦК партії у Києві), в 1971 р. встановлено пам'ятник у Сімферополі.

Монументальні пам'ятники видатним діячам Комуністичної партії і Радянської держави є прикрасою багатьох промислових центрів УРСР, що відіграли значну роль у революційних подіях.

Пам'ятник Артему (Ф. А. Сергєєву) — видатному революціонеру, одному із засновників ряду соціал-демократичних груп та організацій на Україні — в 1959 р. відкрито в м. Артемівську Донецької області. Автори — скульптори М. Декерменжі, Я. Шапран, архітектор О. Гайдученя. Видатному діячу Комуністичної партії і Радянської держави Я. М. Свердлову у 1965 р. за проектом архітектора В. Житомирського споруджено пам'ятник у м. Свердловську Ворошиловградської області. У м. Дніпродзержинську Дніпропетровської області в 1967 р. встановлено пам'ятник Ф. Е. Дзержинському — активному учаснику революції, соратнику В. І. Леніна. Автори — скульптор І. Першудчев, архітектори Б. Мезенцев, Н. Платонова.

В 1970 р. у Києві встановлено пам'ятники Г. І. Петровському (за проектом скульптора О. Олійника і архітектора І. Ланько) і С. В. Косіору (за проектом скульптора І. Макогона, архітекторів М. Катерноги і Є. Вересова) — видатним радянським державним і партійним діячам.

Велика Жовтнева соціалістична революція піднесла на новий, вищий ступінь братерські відносини між народами нашої країни, багатівікова дружба яких завжди була джерелом перемоги над ворогами. Про це яскраво свідчать історичні події і факти, увічнені в багатьох монументах і пам'ятниках. Серед них почесне місце займають ті, що відображають події визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.). Як відомо, разом з українцями проти спільного ворога виступали росіяни, білоруси, а також молдавани, поляки, болгары, серби, які мешкали на україн-

³ Пам'ятники України, 1977, № 4, с. 6.

ській землі. До наших днів зберігся своєрідний пам'ятник — три криниці, викопані за наказом Богдана Хмельницького в селі Суботів Чигиринського району на Черкащині на честь спільної боротьби українського, російського і білоруського народів проти польської шляхти. Біля криниць встановлено меморіальну дошку.

Возз'єднання України з Росією було кульмінаційним етапом визвольної війни, закономірним результатом багатовікового розвитку їх економічних, політичних і культурних зв'язків. Діяльність великого сина українського народу Богдана Хмельницького була високо оцінена передовою громадськістю. В 1888 р. на кошти, зібрані серед населення, на Софійській площі в Києві йому було споруджено пам'ятник. Автори проекту — скульптор М. Й. Микешин та архітектор В. М. Ніколаєв. В січні 1654 р., після прийняття історичного рішення Переяславською радою, кияни в Софійському соборі складали присягу на вірність братерству з російським народом. На стіні цього собору у рік 300-річного ювілею цієї знаменної події було встановлено меморіальну дошку. В Чигирині Черкаської області, де знаходилася резиденція Богдана Хмельницького, також відкрито пам'ятний знак. У м. Переяславі-Хмельницькому Київської області за проектом скульпторів В. Вінайкіна, В. Гречаника, П. Кальницького та архітектора В. Гнездилова в 1961 р. було споруджено монумент на честь возз'єднання України з Росією. На високому круглому постаменті стоять дві бронзові постаті жінок — українки і росіянки. На ньому напис: «Навіки разом — навіки з російським народом».

Дружбі братніх народів присвячений також монумент у Городнянському районі Чернігівської області, відкритий в 1975 р. за проектом скульпторів Б. Климушка, Є. Горбаня та архітектора Л. Стукачова. На високому пагорбі звелися у небо з'єднані між собою три дванадцятиметрові пілони, у верхній частині яких в мереживі національних орнаментів розміщені герби РРФСР, УРСР і БРСР. В нижній частині пілонів — кільце, на якому розміщені барельєфи із зображенням видатних подій історії трьох братніх народів — російського, українського, і білоруського. Композицію увінчує Державний герб СРСР. Три широкі дороги ведуть від пам'ятника до російського, українського і білоруського сіл.

Велику допомогу український народ одержав від братніх народів нашої Батьківщини і від інтернаціоналістів із зарубіжних країн у важкі роки боротьби за утвердження Радянської влади.

На ознаменування Січневого збройного повстання 1918 р. у Києві в 1967 р. було відкрито пам'ятник. Його автори — скульптор В. Вінайкін, В. Климов, архітектор В. Гнездилов. За проектом скульптора М. Вронського і архітектора В. Гнездилова в 1976 р. споруджено бронзовий бюст партійного і державного діяча, одного з керівників збройних повстань за владу Рад у Києві А. В. Іванова. На березі Дніпра у 1970 р. встановлено пам'ятник радянському військовому діячу, герою громадянської війни В. М. Примакову. Автори — скульптор Ф. Коцюбинський, архітектор І. Шмульсон.

Героям громадянської війни — інтернаціоналістам, які боролися з ворогами на українській землі, відкрито пам'ятники у багатьох містах республіки. Видатному діячеві Комуністичної партії і Радянської держави, талановитому полководцю, уповноваженому Реввійськрази РРФСР на Україні і командуючому збройними силами республіки М. В. Фрунзе у 1977 р. відкрито пам'ятник в м. Каховці Херсонської області. Автор — скульптор З. Азгур. У Харкові — Серго Орджонікідзе (1956 р., скульптор Г. Тоїдзе); у Миколаєві — І. А. Чигрину (1974 р., скульптор О. Здиховський), в Одесі — Жанні Лябурб (1969 р., скульптор Д. Фішер); у Ровно — Олеко Дундичу (1957 р., скульптор Л. Бизюк, архітектор В. Герасименко); в с. Білки Полтавської області — Мате Залці (1976 р., скульптор М. Коган, архітектор В. Жданов). Список пам'ятників, присвячених героям громадянської війни, можна продовжити.

Традиції дружби народів, міжнародної солідарності яскраво вияви-

лися й були примножені в горнилі Великої Вітчизняної війни. Виховане Комуністичною партією братерство народів Союзу РСР, чуття єдиної родини стало запорукою міцності радянського ладу, запорукою його перемоги у Великій Вітчизняній війні. Народний подвиг на фронтах війни і в радянському тилу увічнюють на території України 42 109 меморіальних комплексів, пам'ятників і пам'ятних знаків. Серед них чимало монументів встановлено на честь дружби народів.

Небачений героїзм і патріотизм, мужність і стійкість, братерство радянських народів, пролетарський інтернаціоналізм захисників Одеси увічнює шестидесятикілометровий Зелений пояс Слави, який прокладено по тих місцях, де у 1941 р. проходив головний рубіж оборони міста. До його складу входить десять монументів, які встановлено на місцях найбільших боїв з гітлерівцями. 9 травня 1960 р. в Центральному парку культури і відпочинку Одеси відкрито пам'ятник Невідомому матросу. Його автори — скульптор М. Нарузицький, архітектори Г. Топуз і П. Томілін. До пам'ятника веде алея Слави, на якій поховані герої Великої Вітчизняної війни — представники всіх республік СРСР. Серед захисників Одеси були воїни 42 національностей.

З 1 052 пам'ятників, обелісків і меморіальних дошок Києва, що увічнюють народний подвиг у Великій Вітчизняній війні, найбільш дорогим для киян став пам'ятник Вічної слави на могилі Невідомого солдата. Обеліск із сірого полірованого граніту символізує безсмертя героїв Великої Вітчизняної війни, які віддали своє життя за щасливе майбутнє. Над могилою Невідомого солдата палає Вічний вогонь. До нього веде широка алея, обабіч якої могили 34 воїнів 28 національностей, які загинули в боях за Батьківщину. Автори пам'ятника, відкритого в 1957 р., — архітектори А. М. Мілецький, В. В. Бакланов, Л. В. Новиков, скульптор І. Г. Першудчев.

У битвах за визволення України брали участь воїни більш як 60 національностей. Тільки в складі військ 3-го Українського фронту були воїни 37 національностей, в тому числі 296 632 росіянина, 8 701 білорус, 5 740 вірменів, 5 493 грузини, 3 315 азербайджанців, 8 187 узбеків, 1 874 таджики, 1 119 туркменів, 5 606 казахів, 1 158 киргизів⁴⁻⁵. Їх масовий героїзм увічнює чимало пам'ятників. У 1972 р. у с. Міловому Ворошиловградської області відкрито меморіальний комплекс «Україна—визволителям» за проектом скульпторів В. Мухіна, В. Федченка, І. Овчаренка, І. Чумака, архітекторів Г. Головченка, А. Єгорова, І. Манька. Композиційне вирішення центрального пам'ятника підказало саме життя. У грудні 1942 р., коли точилися жорстокі бої в районі середнього Дону, танковому корпусу вдалося прорватися до Мілового. Командир вийшов з машини і вклонився українській землі. З крайньої хати вибігла жінка і з вдячністю припала до нього. Так і відлипи у бронзі автори цю подію. На постаменті напис: «Україна — визволителям». Біля пам'ятника палає Вічний вогонь. Поруч — братська могила воїнів, які загинули при визволенні Мілового. На 27 меморіальних блоках біля неї висічено 1066 імен. За визволення української землі загинули білорус Андрій Брильков, марієць Семен Лагінов, узбек Мамаш Максітов, росіянин Петро Степанов, башкир Зіннур Хісматов, грузин Нармін Навгаладзе... До меморіалу входить Музей бойової слави.

Не було місця на просторій українській землі, де б не лилася кров воїнів — синів братніх народів СРСР, що прийшли визволяти український народ від фашистського поневолення.

У липні 1977 р. в Ковелі на Волині відкрито меморіал на честь радянських воїнів, які загинули, визволяючи місто. Автори — скульптори В. Вінайкін, В. Карповський, архітектор В. Жигулін. Центральна фігура

⁴⁻⁵ Центральный Архив МО СРСР. Ф. 3-го Українського фронту, оп. 2914, спр. 169, арк. 83—84.

меморіалу — бронзова скульптура воїна в плащ-палатці. Поруч — стела, на якій викарбувано імена визволителів, які загинули смертю хоробрих. У центрі стели барельєфи Героїв Радянського Союзу різних національностей: Ч. Бенделіані, Г. Зеленського, В. Олійника, В. Подколодінова і В. Смирнова. Перед стелою — меморіальна плита з Вічним вогнем.

Величезну допомогу радянським військам подавали партизани. Вони захопили у ворога і утримували 25 переправ через Дніпро, Десну і Прип'ять, що значною мірою сприяло успішному здійсненню операцій. У Дарницькому районі Києва, в парку культури і відпочинку «Партизанська слава» 9 травня 1978 р. було відкрито монумент на честь бойової співдружності радянських, польських і словацьких народних месників у боротьбі проти фашистських загарбників.

Ратна співдружність воїнів багатьох національностей була характерною рисою бойових дій на Україні від їх початку до кінця. Завершення визволення Радянської України від ворога відзначено монументом під Ужгородом «Радянським воїнам — визволителям України від німецько-фашистських загарбників». Автори — скульптори В. Зноба і І. Зноба, архітектори О. Стукалов, А. Сніцарев (1970 р.).

Перемога над фашизмом була досягнута загальними зусиллями воїнів Червоної Армії, партизанів і підпільників, героїв руху Опору, солдатами союзних армій по антигітлерівській коаліції. Однак головний тягар у війні випав на долю радянської людини, яка в боротьбі проти фашистських загарбників відстояла свободу народів. Відкриваючи 9 травня 1981 р. у Києві Меморіальний комплекс «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років», Л. І. Брежнєв відзначав: «Борючись на фронті, герої війни знали, відчували: за їх спиною вся країна, весь народ. Фронт і тил були єдиним цілим... Величний пам'ятник, який ми відкриваємо сьогодні — це пам'ятник усім їм — усім переможцям»⁶. Цей комплекс, створений архітекторами Москви і Києва — В. Єлізаровим, Є. Стамо, В. Бородаєм, Ф. Согояном, Г. Кислим та іншими за задумом видатного радянського скульптора Є. Вучетича, відображає всенародний характер боротьби з фашизмом.

Чимало пам'ятників на території України присвячено культурному співробітництву і творчим зв'язкам народів СРСР.

Неодноразово бував на Україні великий російський поет О. С. Пушкін. Він виявляв постійний інтерес до життя українського народу, його історії та фольклору. З Україною пов'язані такі твори поета, як «Брати-розбійники», «Полтава», «До моря» та ін. Творчість О. С. Пушкіна мала величезне значення для розвитку всіх національних літератур народів СРСР.

Перебування поета в Києві відмічено пам'ятною дошкою на колишньому будинку героя Вітчизняної війни 1812 р. генерала М. Раєвського. Ще наприкінці XIX ст. на кошти студентів встановлено погруддя О. С. Пушкіна біля нинішнього автодорожного інституту. А в 1962 р. за проектом скульптора О. О. Ковальова та архітектора В. Г. Гнездилова в парку ім. О. С. Пушкіна поету споруджено бронзовий пам'ятник. В Одесі, де великий поет перебував на засланні у 1820—1824 рр., на народні кошти в 1888 р. йому було встановлено пам'ятник. Автор — скульптор Ж. Полонська. Про шану і любов українського народу до великого поета свідчать численні пам'ятники. Серед них найбільш значними є пам'ятники в Харкові, Дніпропетровську, Кам'янці Черкаської області.

До Києва неодноразово приїздив поет К. Ф. Рилєєв, один з організаторів повстання 1825 р. в Петербурзі. В своїх соціально гострих гворах з великою шаною він змалював С. Наливайка, С. Палія, Б. Хмель-

⁶ Радянська Україна. 1981, 10 трав.

ницького та ін. У 1825 р. відвідав це місто російський письменник О. С. Грибоєдов — автор славнозвісної комедії «Лихо з розуму», могутній вплив якої на сучасне життя відзначав, зокрема, І. Франко. Перетнувши К. Ф. Рилєєва та О. С. Грибоєдова в Києві увічнено меморіальними дошками.

На розвиток української демократичної культури великий вплив справили видатні діячі російської культури — В. Г. Белінський, М. О. Добролюбов, М. Г. Чернишевський, Л. М. Толстой. З Україною пов'язані імена російських письменників М. В. Гоголя, М. С. Лєскова, О. І. Купріна, основоположника радянської літератури О. М. Горького, полум'яного поета-трибуна В. В. Маяковського. Український народ увічнив їх імена пам'ятниками й пам'ятними знаками.

У серпні 1982 р. за проектом скульптора О. Скобликова та архітекторів К. Сидорова, І. Іванова в Києві відкрито пам'ятник основоположнику критичного реалізму в російській літературі М. В. Гоголю. Пам'ятники письменнику встановлено також у Полтаві, Ніжині, Сорочинцях.

В 1971 р. встановлено пам'ятник М. О. Некрасову у Немирові Вінницької області, де народився російський поет. Автори пам'ятника — скульптор О. Скобликов, архітектори В. Жигулін, А. Крґейчі. У творах М. О. Некрасова звучать мотиви братерської дружби між російським і українським народами (наприклад, розділ «Селянка» з поеми «Кому на Русі жити добре», вірш «На смерть Шевченка»). Як відомо, поет популяризував твори Є. Гребінки, Т. Шевченка, Марка Вовчка.

Великому російському письменнику А. П. Чехову в 1953 р. за проектом скульптора Г. Мотовилова, архітектора Л. Полякова встановлено пам'ятник в Ялті. А. П. Чехов бував на Полтавщині, Харківщині, у Донбасі. У багатьох творах письменника зображені люди і природа України. Серед них: «Степ», «Іменини», «Людина у футлярі». А. П. Чехов був добре обізнаний з творчістю українських письменників, з українським театром.

У 1969 р. за проектом скульпторів М. Обезюка, А. Німенко, архітектора В. Жигуліна в Миргороді споруджено пам'ятник Давиду Гурамішвілі. Видатний грузинський поет, автор славнозвісної «Давитіані», жив у цьому місті в 1760—1792 рр. Він добре знав життя українського села, підтримував дружні стосунки з передовою українською інтелігенцією. За мотивами українських пісень поет написав поему «Весела зима».

У Києві в 1974 р. відкрито пам'ятник за проектом скульптора О. Скобликова, архітектора А. Ігнащенка відомому вітчизняному педагогу К. Д. Ушинському. Він — один з основоположників педагогічної науки і народної школи. Основою педагогічної системи К. Д. Ушинського став принцип народності, який ґрунтувався на тому, що кожний народ має право і мусить мати школу, побудовану на народних традиціях. Він виступав проти заборони царизмом вивчення української мови в школах України.

В пам'ятниках і пам'ятних знаках увічнено також імена російських художників, творчість яких пов'язана з Україною. Так, у Києві встановлено меморіальні дошки на честь В. М. Васнецова та М. А. Врубеля, які працювали в столиці України.

В 1956 р. за проектом скульптора М. Манізера в Чугуєві на Харківщині, де народився великий російський художник І. Ю. Рєпін, йому було відкрито пам'ятник. Ряд творів І. Ю. Рєпін присвятив Україні: «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», «Вечорниці», «Чорноморська вольниця» та ін. І. Ю. Рєпін гаряче підтримував діяльність малювальних шкіл на Україні, виховав багато учнів, які стали продовжувачами передових реалістичних традицій.

Чимало пам'ятників присвячено діячам науки і передовикам виробництва. В нашій країні досягнення представників будь-якої національ-

ності стають загальнонародним надбанням, сприяють піднесенню могутності соціалістичної Батьківщини. Тому трудові подвиги робітників, селян, радянської інтелігенції мають інтернаціональний характер.

☛ Так, почин Паші Ангеліної запалив серця жінок країни. За її досвідом приїжджали трудівниці всіх республік. На трудових подвигах героїні й нині виховуються тисячі колгоспниць. В смт. Старобешеві Донецької області 1962 р. відкрито бронзове погруддя двічі Героя Соціалістичної Праці П. М. Ангеліної. Автори — скульптор Я. Кравченко, архітектор П. Альошин.

Всесвітнє значення мала діяльність радянського вченого в галузі ракетно-космічної техніки академіка, двічі Героя Соціалістичної Праці С. П. Корольова, якому в 1971 р. відкрито пам'ятник у Житомирі (скульптор О. Олійник, архітектор А. Корнеєв).

У мармурі й граніті, бронзі і бетоні увічнені інтернаціональні зв'язки і дружба народів. Пам'ятники відображають героїчне минуле українського, російського й інших народів. Вони є невичерпним джерелом патріотичного виховання радянських людей і особливо підростаючого покоління.

М. М. ЛЕМЕЩУК (Київ)

10 річчя
ОРДЕНА ДРУЖБИ НАРОДІВ

У дні святкування 60-річного ювілею Союзу Радянських Соціалістичних Республік трудящі нашої країни відзначили 10-річчя заснування ордена Дружби наро-

дів — високої і почесної державної нагороди. Сама його назва символічна — вона немовби уособлює один з найголовніших принципів ленінської національної політики, свідчить про велику силу дружби народів багатонаціональної Радянської Батьківщини. В Указі Президії Верховної Ради СРСР від 17 грудня 1972 р. відзначалося: «На відзнаку 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік заснувати орден Дружби народів для нагородження за великі заслуги у зміцненні братерського співробітництва соціалістичних націй і народностей, за великий вклад в економічний і культурний розвиток Союзу РСР та союзних республік»¹.

Згідно із Статутом орденом Дружби народів нагороджуються: громадяни СРСР, окремі підприємства, установи, організації, військові частини та з'єднання, союзні та автономні республіки, краї, області, автономні області, національні округи*, міста.

Орденом Дружби народів нагороджуються й особи, які не є громадянами Союзу РСР.

Орден виготовляється із срібла й являє собою трохи випуклу позолочену, вкриту темно-червоною емаллю п'ятикутну зірку, яку обрамляють сріблясті пірамідальні грані й п'ять пучків золотих променів, що розходяться. У центрі зірки вміщено накладний позолочений Державний герб СРСР — символ першої у світі багатонаціональної соціалістичної держави.

Орден закріплено на п'ятикутній колодочці, яка обтягнута шовковою муаровою стрічкою із смугами червоного, синього, зеленого, білого й жовтого кольорів. Вони не випадкові, бо відтворюють розцвітки Державного прапора Союзу РСР та Державних прапорів союзних республік.

Перші нагородження орденом Дружби народів відбулися напередодні святкування 50-річчя утворення СРСР. 29 грудня 1972 р. цієї високої державної нагороди були удостоєні 53 національно-державні об'єднання країни: за особливі заслуги трудящих в утворенні й зміцненні Союзу РСР, дружби та братерського співробітництва соціалістичних націй і народностей, за великий вклад в економічний, соціально-політичний і культурний розвиток Радянської держави й на відзнаку 50-річного ювілею Союзу Радянських Соціалістичних Республік — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка, Українська, Білоруська, Грузинська, Азербайджанська й Вірменська Радянські Соціалістичні Республіки; за великі заслуги трудящих у розвитку Союзу РСР, у зміцненні дружби й братерського співробітництва соціалістичних націй і народностей, за великий вклад в економічний, соціально-політичний і культурний розвиток Радянської держави й на відзнаку 50-річчя Союзу Радянських Соціалістичних Республік — Узбецька, Казахська, Литовська, Молдавська, Латвійська, Киргизька, Таджикицька, Туркменська та Естонська Радянські Соціалістичні Республіки.

За великі заслуги трудящих у зміцненні дружби й співробітництва радянських народів, значні успіхи в економічному, соціально-політичному й культурному будівництві й в ознаменування 50-річчя Союзу Радянських Соціалістичних Республік орденом Дружби народів також нагороджено Абхазьку, Аджарську, Башкирську, Бурятську, Дагестанську, Кабардино-Балкарську, Калмицьку, Каракалпацьку, Карельську, Комі, Марійську, Мордовську, Нахичеванську, Північно-Осетинську, Татарську, Тувинську, Удмуртську, Чечено-Інгушську, Чуваську й Якутську Автономні Радянські Соціалістичні Республіки. Цієї високої нагороди удостоєні й Адигейська, Горно-Алтай-

¹ Правда, 1973, 18 декаб.

* Нині — автономні округи.

ська, Горно-Бадахшанська, Єврейська, Карачаєво-Черкеська, Нагірно-Карабахська, Хакаська та Південно-Осетинська автономні області, Агинський Бурятський, Комі-Пермяцький, Корякський, Ненецький, Таймирський (Долгано-Ненецький), Усть-Ординський Бурятський, Ханти-Мансійський, Чукотський, Евенкийський та Ямало-Ненецький національні округи².

Орден Дружби народів за номером один було прикріплено до державного прапора Російської Федерації. Вручаючи орден Дружби народів № 2 Українській Радянській Соціалістичній Республіці, Л. І. Брежнєв нагадав про те, що В. І. Ленін, приділяючи особливо важливе значення боротьбі робітників і селян, більшовицької партії за єдино правильне розв'язання національного питання, за зміцнення дружби народів, неодноразово наголошував: «Хай же комуністам Росії і України вдасться терпеливою, наполегливою, упертою спільною роботою перемогти націоналістські підступи всякої буржуазії, націоналістські передсуди всякого роду і показати трудящим усього світу приклад дійсно міцного союзу робітників і селян різних націй...»³

Зустрінутий бурхливими оплесками присутніх — учасників спільного урочистого засідання Центрального Комітету Компартії України та Верховної Ради УРСР, Л. І. Брежнєв у своїй промові особливо підкреслив: «Сьогодні комуністи, робітники і селяни, весь трудовий народ не тільки Росії і України, але також Білорусії, Казахстану і Молдавії, Прибалтики, Закавказзя і Середньої Азії — словом, усіх п'ятнадцяти наших союзних республік можуть з законною гордістю сказати: у Радянському Союзі цей ленінський заповіт повністю втілено в життя!»⁴.

Першою організацією, яка була нагороджена орденом Дружби народів, став Комітет радянських жінок. Цієї високої нагороди комітет був удостоєний за видатні заслуги радянських жінок у комуністичному будівництві в СРСР, за плідотворну діяльність у міжнародному жіночому русі, великий вклад у розвиток і зміцнення дружби радянського народу з трудящими зарубіжних країн⁵. Як відзначив журнал «Советская женщина», «нагородження є великою радістю для всіх жінок нашої країни»⁶.

У жовтні 1974 р. орденом Дружби народів було нагороджено Радянський комітет захисту миру, який тоді відзначив своє 25-річчя, а через два місяці — Союз радянських товариств дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами. Серед колективів, удостоєних високої державної нагороди, — промислові підприємства, колгоспи й радгоспи, учбові заклади, всі 14 республіканських академій наук, ряд періодичних видань, зокрема, журнали «Международная жизнь», «Вокруг света», «Гражданская авиация», газети «Пионерская правда», «Литературная газета» та «Літературна Україна».

26 травня 1982 р. Президія Верховної Ради СРСР, відзначаючи великі заслуги м. Києва у зміцненні братерської дружби між народами нашої країни, успіхи, досягнуті трудящими міста у господарському й культурному будівництві, й у зв'язку з 1500-річчям з часу заснування нагородила орденом Дружби народів місто Київ. Член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький особливо підкреслив: «Віднині на Червоному прапорі нашого стародавнього й завжди молодого міста-героя Києва разом з двома орденами Леніна й Золотою Зіркою буде сяяти орден Дружби народів»⁷.

1 вересня 1982 р. орденом Дружби народів за плідотворну роботу по патріотичному й інтернаціональному вихованню трудящих, особливо молоді, було нагороджено Краснодарський державний музей «Молода гвардія».

Перше нагородження громадян Союзу РСР орденом Дружби народів відбулося 9 лютого 1973 р. — його кавалерами тоді стали 199 працівників Аерофлоту, який відзначив своє 50-річчя. Серед орденоносців — представники всіх союзних республік, у тому числі майже 30 авіаторів Радянської України: командири авіазагонів М. Н. Галавуря й В. Г. Лисаков, командири літаків Є. В. Балашов і В. О. Чер-

² Правда, 1972, 30 декаб.

³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 40. с. 45.

⁴ Брежнєв Л. І. Ленінським курсом. Промови і статті. К., 1974. Т. 4, с. 203.

⁵ Ведомости Верховного Совета СССР, 1973, № 11 (1669).

⁶ Советская женщина, 1973, № 4, с. 6.

⁷ Правда України, 1982, 29 мая.

ненко, авіатехнік П. Й. Кудрявченко, слюсар М. С. Кершков, електрогазозварювальник І. І. Красножін та інші.

Серед перших цю високу державну нагороду одержали й відомий радянський історик, академік П. М. Поспелов, члени-кореспонденти АН СРСР Л. І. Тимофєєв і В. Г. Трухановський, радянський державний і партійний діяч Я. Е. Калнберзін, ректор Університету дружби народів імені П. Лумумби, доктор економічних наук, професор В. Ф. Станіс, письменники Ю. О. Збанацький і П. А. Загребельний, поет С. П. Щипачов, композитор Г. І. Майборода та ряд інших видатних представників радянської науки та культури.

Слід згадати й про те, що в зв'язку з 1500-річним ювілеєм Києва, за успіхи, досягнуті у виконанні завдань першого року одинадцяті п'ятирічки, майже 160 киян — робітників, інженерно-технічних працівників, представників творчої інтелігенції — було нагороджено орденом Дружби народів⁸.

Високої нагороди нашої країни удостоєні й громадяни зарубіжних країн і окремі колективи, які внесли вагомий вклад у зміцнення дружби й співробітництва з народами Союзу РСР, у боротьбу за справедливий мир на планеті. Першою серед них стала член ЦК Національного фронту визволення Південного В'єтнаму, міністр закордонних справ Республіки Південний В'єтнам, заступник голови Асоціації жінок за визволення Південного В'єтнаму Нгуєн Тхі Бін. Її нагороджено «за великі заслуги у справі зміцнення міжнародної солідарності прогресивних, демократичних і миролюбних сил, плідотворну діяльність по забезпеченню миру у В'єтнамі й згуртуванню патріотичних сил Південного В'єтнаму та в зв'язку з Міжнародним жіночим днем 8 Березня»⁹. Під час вручення нагороди вона у своїй промові відзначила: «Нагородження орденом Дружби народів — велика честь не лише для мене, а й для всього в'єтнамського народу, для в'єтнамських жінок»¹⁰.

Волкан Горанов, Халіл Екрем, Захарі Захарієв — це імена однієї і тієї ж людини. Під першим з них він жив у СРСР, емігрувавши з Болгарії (його переслідували за «антидержавну діяльність»). Під другим — бився у небі Іспанії, під третім — відомий як державний і військовий діяч Народної Республіки Болгарії¹¹. В грудні 1937 р. Захарі Захарієв у числі перших інтернаціоналістів був удостоєний звання Героя Радянського Союзу, а в березні 1974 р. одним з перших іноземних громадян став кавалером ордена Дружби народів.

Цю почесну нагороду одержали й інші відомі діячі міжнародного комуністичного та робітничого руху, письменники й дипломати, громадські діячі. Серед них — В. Ульбріхт, Г. Данеліус, Ц. Драгойчева, А. Зегерс, Л. Арагон, Г. Фучікова, колишній президент Фінляндської Республіки Урхо Калева Кекконен та інші.

Серед перших зарубіжних організацій, плідотворна діяльність яких була відзначена орденом Дружби народів, — Товариство німецько-радянської дружби, Всенародний комітет болгаро-радянської дружби, Товариство «Фінляндія — СРСР», Товариство монголо-радянської дружби та інші. Цю високу нагороду нашої країни одержали також болгарське місто Плевен, Вітвіцький металургійний комбінат (ЧССР), лікарня в Ефіопії.

Взагалі за 10 років свого існування орденом Дружби народів було нагороджено кілька тисяч чоловік та окремих організацій. Займаючи по праву почесне місце серед високих державних нагород, він своєю назвою немовби уособлює велике братерство народів країни розвинутого соціалізму, об'єднаних спільною метою та інтересами. Орденом Дружби народів за особливі заслуги у соціально-економічному й культурному будівництві, зміцненні дружби й співробітництва союзних радянських республік нагороджуються представники всіх народів нашої багатонаціональної держави робітників і селян. Його з честю й особливою гордістю носять наші зарубіжні друзі — активні борці за мир на планеті.

М. П. САВИЧЕВ (Київ)

⁸ Правда, 1982, 23 июля.

⁹ Колесников Г. А., Рожков А. М. Ордена и медали. М., 1978, с. 85.

¹⁰ Советская женщина, 1973, № 5, с. 2.

¹¹ Красная звезда, 1974, 19 сент.; Болгария, 1974, № 5, с. 14.

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

НАРИСИ ІСТОРІЇ РОВЕНСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

— Львів: Каменяр, 1981 р. — 264 с.

Редкол.: О. Г. Мартинова (голова),
В. О. Замлинський, М. Д. Левицький,
В. Я. Мандрин, А. Д. Миронюк,
В. В. Павлюк

Вивчення, узагальнення історії становлення, розвитку і багатогранної діяльності КПРС, її місцевих партійних організацій має велике теоретичне та практичне значення. «Чим багатший, чим різноманітніший місцевий досвід,— відзначалось на XXVI з'їзді КПРС,— тим плодотворніша діяльність партії в цілому»¹.

В нарисах історії республіканських, крайових і обласних партійних організацій найбільш повно досліджена діяльність місцевих партійних організацій. У 1981 р. вийшли «Нариси історії Ровенської обласної партійної організації». Це перша спроба наукового вивчення і узагальнення історії партійної організації Ровенщини — складової і невід'ємної частини Комуністичної партії України — бойового заgonу КПРС. Під керівництвом ЦК КПРС і ЦК Компартії України, вона, як і інші обласні парторганізації республіки, вписала ряд яскравих сторінок в боротьбу робітничого класу і всіх трудящих нашої країни за побудову розвинутого соціалістичного суспільства, зміцнення братерської дружби і міжнародної єдності народів СРСР.

Методологічною основою рецензованої книги є праці В. І. Леніна, матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України. В ній широко використані документи партійних архівів, більшість з них вперше введено в науковий обіг, історико-партійна і мемуарна література, періодична преса. Все це в значній мірі визначило ідейно-теоретичний рівень дослідження. Позитивним є те, що в нарисах вдало поєднано загальнопартійний та місцевий матеріал. Кожному розділу книги, найбільш важливим проблемам і питанням передусім стислий виклад найважливіших загальнопартійних рішень, основних ленінських положень, показано заходи партійних організацій Ровенщини по їх реалізації. При цьому вказуються труднощі, недоліки, що мали місце.

У книзі дотримано послідовність викладу історико-партійного матеріалу. В ній

чітко простежується практичне втілення в життя ленінських організаційних принципів партійного будівництва, єдність організаторської, ідейно-виховної та господарської діяльності партійних організацій області на всіх найважливіших етапах життя нашої партії і країни.

Книга розпочинається коротким історичним вступом (с. 3—31), в якому розповідається про розвиток капіталізму, який прискорив формування робітничого класу, процес класового розшарування селянства, загострення класових суперечностей, про революційну боротьбу трудящих краю, яка розвивалася під впливом загальнополітичної боротьби російського пролетаріату. На Волинь (до 90-х років XIX століття Ровенщина входила до складу Волинської губернії) вже наприкінці XIX — на початку XX століття проникають соціал-демократичні ідеї, встановлюються зв'язки передових робітників і революційно настроєної інтелігенції з великими промисловими центрами країни і виникають перші соціал-демократичні групи (с. 4). У книзі послідовно висвітлюється їх діяльність серед широких мас трудящих у роки першої буржуазно-демократичної революції, в період реакції і нового революційного піднесення, в роки першої світової імперіалістичної війни, після перемоги Лютнєвої революції 1917 р.

Вирішальне значення для успішної боротьби за владу Рад на Ровенщині, як і на всій Україні, мала перемога Великої Жовтнєвої соціалістичної революції. У нарисах розповідається про боротьбу трудящих краю під керівництвом більшовиків за встановлення і зміцнення Радянської влади, яка проіснувала недовго. У вересні 1920 р. білополяки окупували край і для трудящих Ровенщини, як і для всієї Західної України, настали роки тяжкого окупаційного режиму. На значному фактичному матеріалі показано як в умовах жорстокої буржуазно-поміщицької диктатури трудящі Ровенщини під керівництвом КПЗУ боролися за соціальне і національне визволення, за воз'єднання з Радянською Україною.

Поворотним моментом в історичній долі населення Ровенщини стали вересневі дні 1939 р., коли споконвічні українські землі воз'єдналися в єдиній Українській Радянській Союзі РСР. У рецензованій праці показано, як з перших днів встановлення Радянської влади Компартія України під керівництвом ЦК ВКП(б) розгорнула у визво-

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 84.

лених районах роботу по організації партійного і радянського будівництва, очолила політичну і трудову активність мас на здійснення соціалістичних перетворень на Ровенщині. У квітні 1940 р. відбулася обласна партійна конференція. Першим секретарем обкому КП(б)У обрано В. А. Бегму (с. 34—35).

У книзі розкриваються соціалістичні перетворення на Ровенщині. Завдяки величезній допомозі західним областям з боку ЦК ВКП(б) і Радянського уряду, соціалістичне будівництво йшло швидкими темпами. Так, на Ровенщині було націоналізовано 465 підприємств і кустарних майстерень. Трудяще селянство одержало від Радянської влади в безплатне користування землю, яка раніше належала поміщикам, осадникам і куркулям, а також кредити, посівний матеріал і сільськогосподарський реманент. Одночасно на добровільних началах на прикладі колгоспів східних областей селяни Ровенщини почали об'єднуватися у великі колективні господарства. Напередодні Великої Вітчизняної війни в області діяло 465 колгоспів, які об'єднували 29 237 селянських господарств (с. 37—39). На Ровенщині розгорнулося національно-культурне будівництво. Проводилась значна робота по ліквідації неписьменності, розширилась мережа шкіл, культурних закладів, медичних установ.

Мирна праця радянського народу 22 червня 1941 р. була перервана віроломним нападом гітлерівських загарбників на СРСР.

У нарисах висвітлюється організаційна і політична робота парторганізацій області серед трудящих по мобілізації усіх сил і засобів на боротьбу з ворогом. Уже в перші дні війни в області розпочалась мобілізація в Червону Армію, розгорнувся масовий запис добровольців, створювались винищувальні загони. Вони були організовані в Ровно, Сарнах, Висоцьку, Володимирці, Дубно, Клесові, Костополі, Здолбуніві, Червоноармійську та інших місцевостях Ровенщини (с. 44). На сторінках книги розповідається про діяльність партійного і комсомольського підпілля, партизанських загонів і з'єднань. У грудні 1942 р. ЦК КП(б)У прийняв рішення про створення Ровенського підпільного обкому партії, який був організований у лютому 1943 р. (с. 59). Під його керівництвом діяло понад 160 підпільних організацій і груп. Всього в партизанських з'єднаннях, загонах і диверсійних групах на тимчасово окупованій території Ровенщини налічувалося 13 586 народних месників (с. 63, 68).

На Ровенщині діяли також загони, які не були в підпорядкуванні обласного штабу партизанського руху. Це партизанські загони особливого призначення під командуванням К. Алексеєва, А. П. Бринського, С. П. Каплюна, В. А. Карасьова, Д. М. Медведєва, Є. І. Мирковського, М. А. Прокопюка та інших. В краї рейдували також великі партизанські з'єднання і бригади С. А. Ковлака, О. М. Сабурова, М. В. Таратуги, Л. Я. Іванова, М. І. Наумова, С. Ф. Маликова, Ю. М. Со-

бесяка, О. Ф. Федорова, А. З. Одухи, Я. П. Шкрябача та інших (с. 67). В результаті героїчної боротьби Червоної Армії на фронті і радянських патріотів у тилу ворога в березні 1944 р. Ровенська область була повністю визволена від фашистських загарбників (с. 70).

Значна увага в нарисах присвячена партійному керівництву відбудовою і дальшим розвитком народного господарства. В них показано допомогу ЦК ВКП(б), ЦК Компартії України, парторганізацій східних областей України по відновленню діяльності партійних, державних і громадських організацій. Сторінки книги відтворюють усю складність умов того періоду: нестача кваліфікованих кадрів, злочинна діяльність українських буржуазних націоналістів. Спираючись на братерську допомогу народів СРСР, завдяки великій організаторській і масово-політичній роботі партійних організацій області трудящі Ровенщини уже в роки четвертої п'ятирічки не лише відбудували зруйноване фашистами народне господарство, а й домоглися успіхів у соціалістичному будівництві. Була повністю відбудована і реконструйована промисловість області, споруджено Костопільський домобудівний комбінат, Дубнівський трикотажну фабрику, Ровенський авторемонтний завод, розпочато будівництво Здолбунівського цементного заводу, Ровенського, Межирицького, Дубнівського, Острожецького овочевушнільних заводів (с. 82). Значні соціалістичні перетворення відбулися в сільському господарстві, які проходили в умовах запеклої боротьби, особливо з оунівськими бандами. Підсумком наполегливої роботи комуністів Ровенщини на селі було завершення весною 1950 р. суцільної колективізації (с. 89).

Останні розділи книги присвячені діяльності партійної організації області в умовах розвинутого соціалізму. В них розповідається про дальше поліпшення партійного керівництва розвитком економіки, культури і освіти, діяльністю Рад народних депутатів, громадських організацій, про вдосконалення і розвиток ленинських норм і принципів партійного життя, форм і методів політико-виховної роботи серед трудящих Ровенщини по мобілізації їх на виконання народногосподарських планів.

З інтересом читаються сторінки про виконання трудящими краю історичних рішень останніх з'їздів партії і постанов ЦК КПРС. В нарисах особлива увага приділена розкриттю наукових основ політики КПРС, спрямованої на поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарювання, показу боротьби за інтенсифікацію суспільного виробництва, дальшому розвитку соціалістичного змагання і руху за комуністичне ставлення до праці. Так, колективи промислових підприємств, будов, колгоспів і радгоспів області уже з перших днів десятої п'ятирічки активно включились у соціалістичне змагання за виконання накреслених завдань. В результаті в десятій п'ятирічці область двічі нагороджувалась перехідними Червоними

прапорами ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ. Трудові колективи і райони області 274 рази виходили переможцями Всесоюзного і республіканського змагання, понад 5 тисяч середовиків нагороджено орденами і медалями, трьох удостоєно високого звання Героя Соціалістичної Праці. Десятки підприємств, сотні бригад і тисячі виробників були відзначені Почесними Ленінськими грамотами. У книзі названо імена ударників і новаторів десятої п'ятирічки (с. 257—258).

Одним із суттєвих соціальних завоювань Радянської влади на Ровенщині, де до 1939 р. більше половини населення неміло читати і писати, є повна ліквідація неписьменності. Нині в області налічується 748 шкіл, в тому числі 233 середні, 22 профтехучилища, 15 середніх спеціальних навчальних закладів і три інститути. В області діє понад 900 Будинків культури і клубів, 847 бібліотек з книжковим фондом понад 15 млн. примірників книг, 839 кіноустановок (с. 255, 256).

Червоною ниткою через всю книгу проходить думка про те, що ідеї пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, дружби народів СРСР стали невичерпним джерелом соціально-економічного розвитку і зміцнення краю. Завдяки послідовній національній політиці КПРС, безкорисливій допомозі всіх радянських народів і,

насамперед, великого російського народу трудящі Ровенщини, як і всіх західних областей України, у короткій історичній строк подолали наслідки від буржуазно-поміщицького минулого економічну відсталість, бідність і неписьменність. За роки Радянської влади Ровенщина перетворилася з аграрного в індустріально-аграрний край з високою питомою вагою промислового виробництва.

Проте «Нариси історії Ровенської обласної партійної організації» в окремих місцях перевантажені цифровим і фактичним матеріалом без належного їх аналізу. На окремих сторінках багато уваги приділяється розкриттю окремих партійних документів без показу діяльності партійних комітетів по їх виконанню. Книга була б змістовнішою, якби у ній були показані особливості роботи партійних організацій в умовах виробничих об'єднань, діяльність парткомів вузів по розвитку наукових досліджень, впровадження їх результатів в практику.

Загалом нариси історії обласної партійної організації Ровенщини вносять помітний внесок в історико-партійну науку. Книга, безперечно, приверне увагу партійної і наукової громадськості, всіх, хто вивчає і цікавиться героїчною історією КПРС та її місцевих організацій.

Л. П. ПОЛЬОВИЙ (Київ)

* * *

ОБРАЗОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ СССР — ТРИУМФ ИДЕИ ЛЕНИНИЗМА.

Авторский коллектив:

В. П. Шевчук

*(руководитель авторского коллектива),
В. С. Бруз, В. П. Крижановский,
А. А. Лысенко, В. Ф. Панибудьласка,
А. П. Ткач, В. А. Чирко, А. А. Чухно.*

*Киев: Издательское объединение
«Вища школа», 1982. — 303 с.*

Творче осмислення й узагальнення досвіду керівництва КПРС різноманітними процесами, що відбуваються у сфері національних відносин на етапі зрілого соціалізму, є одним з важливих завдань радянських суспільствознавців. Ефективним шляхом його розв'язання є, зокрема, створення праць, у яких комплексно розкриваються історичний, економічний, соціально-політичний, правовий та інші аспекти проблеми утворення і розвитку СРСР як багатонаціонального об'єднання нового типу. Спробу створення такої комплексної монографії здійснив колектив рецензованої книги.

Автори ґрунтовно висвітлили роль В. І. Леніна і керованої ним більшовицької партії у підготовці умов до об'єд-

нання народів у єдину багатонаціональну Радянську державу. При цьому вони підкреслили всевітньо-історичне значення марксистсько-ленінського вчення з національного питання, керуючись яким, більшовики проводили роботу серед трудящих різних національностей, згуртовували їх на боротьбу за соціальне й національне визволення. В книзі висвітлюється ролі Великої Жовтневої соціалістичної революції у розв'язанні національного питання. Дослідники розкривають державні економічні, соціальні, політичні та духовні основи зміцнення інтернаціональної єдності трудящих нашої країни, що і створив Великий Жовтень.

У рецензованій монографії наведено конкретний матеріал, який переконливо свідчить про те, що з перемогою соціалістичної революції в нашій країні трудящі різних національних районів виявили бажання до тісного об'єднання з Російською та іншими соціалістичними республіками, до утворення єдиної міцної Радянської держави. Автори простежують формування дружніх взаємовідносин між радянськими республіками, керівну і сприяючу роль у цьому процесі РКП(б) Раднаркому РРФСР, особисто В. І. Леніна. Вони підкреслюють, що ленінська іде-

утворення єдиної соціалістичної держави була гаряче підтримана всіма трудящими. Всенародний об'єднавчий рух завершився утворенням СРСР, що було тріумфом лєнінської національної політики КПРС. У книзі широко і ґрунтовно розкрито всесвітньо-історичне значення цієї видатної події для народів Радянського Союзу, всього прогресивного людства. Водночас у монографії глибоко і всебічно розкриваються лєнінські положення про необхідність дальшого удосконалення державного союзу радянських республік, ще тіснішого їх згуртування.

Значний інтерес викликають сторінки, присвячені процесу утворення і розвитку єдиного народногосподарського комплексу країни — економічної основи зміцнення єдності народів СРСР. На основі марксистсько-лєнінського вчення і практики будівництва соціалізму в книзі розкривається значення соціалістичного усупільнення як об'єктивної передумови перетворення економіки в єдиний народногосподарський комплекс.

У книзі висвітлено напрями зростання і вдосконалення єдиного народногосподарського комплексу СРСР на сучасному етапі, які були визначені XXVI з'їздом КПРС. При цьому підкреслюється особливе значення дальшого підвищення ефективності виробництва, його інтенсифікації, якісних зрушень у розвитку матеріально-технічної бази, створення єдиного аграрно-промислового комплексу. Автори наголошують на важливості рішень листопадового (1981 р.) Пленуму ЦК КПРС у розв'язанні цих завдань.

З утворенням СРСР почався новий етап у розвитку національних окраїн. Автори підкреслюють, що завдяки здійсненню Комуністичною партією і Радянським урядом лєнінської національної політики у дуже короткий строк було ліквідовано фактичну економічну нерівність, забезпечено вирівнювання рівнів економічного розвитку союзних республік та економічних районів і в кінцевому підсумку — повне розв'язання національного питання.

Автори всебічно висвітлили процес становлення і розвитку соціально-політичної єдності народів СРСР у ході будівництва соціалізму й комунізму. Особливо цінним є аналіз змін соціально-класової структури радянського суспільства, який дав підставу зробити висновки про зростання його соціальної однорідності, посилення провідної ролі робітничого класу, значні зрушення в ліквідації соціальних відмінностей між робітниками, селянами та інтелігенцією. Автори справедливо наголошують на тому, що ці процеси відбуваються в усіх радянських республіках. Вони докладно спливаються на фактори, що забезпечують дальше зміцнення соціально-політичної єдності радянського суспільства. Це — єдиність для всіх народів СРСР ідеології — марксизму-лєнінізму, єдиний для всіх народів вождь і керівник — КПРС, єдина Радянська держава. Зближенню і консолідації радянських народів сприяють профспілки — найбільш масові громадські організації,

а також діяльність комсомолу, ряди якого неухильно зростають.

Значне місце в монографії відводиться питанням удосконалення радянської державності, розвитку й поглиблення соціалістичної демократії. Автори докладно висвітлюють погляди В. І. Лєніна на федерацію як форму взаємовідносин між радянськими республіками. В практиці розвитку загальносоюзної й національної радянської державності важливе значення мало конституційне закріплення двох форм радянського федералізму, що історично склалися, — федерації на основі союзу суверенних республік і федерації на базі автономії.

У праці висвітлено два напрями, якими йшов розвиток загальносоюзної і національної радянської державності: створення нових радянських республік та їх входження до складу СРСР і поява нових автономних радянських державних утворень у складі союзних республік. Автори розкривають головну спільну закономірність розвитку народів нашої країни — їх всебічний розвиток, зміцнення дружби і співробітництва, зближення націй, консолідація малих народностей і національностей. При цьому підкреслюється, що в умовах розвинутого соціалізму в зміцненні національних відносин, національно-державному будівництві й народовладді наступив новий етап, який характеризується дальшим зближенням націй, досягненням їх повної єдності на основі принципу соціалістичного інтернаціоналізму.

У монографії всебічно розкриваються компетенції СРСР, союзних та автономних республік, автономних областей, національних округів. «Вся історія національно-державного будівництва в СРСР, — підкреслюється в праці, — свідчить, що в країні утвердилися найбільш досконалі державно-правові форми всебічного розвитку великих і малих народів, створені умови дальшого розширення і поглиблення радянської соціалістичної демократії, тобто народовладдя на основі Рад» (с. 177).

Автори простежили розвиток демократії в нашій країні за роки Радянської влади, показали її переваги перед демократією буржуазною. Вони висвітлили значення нової Конституції СРСР, XXVI з'їзду КПРС у розширенні й поглибленні радянської державності та соціалістичної демократії й зробили правильний висновок про те, що разом з її удосконаленням зростає сфера взаємного добровільного пенягання трудящих усіх націй і народностей (с. 190).

Окремий розділ рецензованої монографії присвячено розвитку єдиної духовної культури багатонаціонального соціалістичного суспільства. Автори простежили триадний діяч її становлення, який характеризувався взаємодією і взаємовпливом національних культур, а також висвітлили питання урядування її розвитком в умовах зрілого соціалістичного суспільства.

Цікаво написано розділ «Утворення нової історичної спільності людей — радянського народу — найважливіше досягнен-

ня реального соціалізму». У ньому розкрито значення Великої Жовтневої соціалістичної революції й утворення СРСР для формування радянського народу, аналізуються труднощі, які довелося долати на цьому шляху.

В монографії розкриваються фактори, що забезпечують даліше зміцнення інтернаціональної єдності радянського народу — зростання керівної ролі КПРС, підвищення ролі Рад народних депутатів, профспілок, Ленінського комсомолу та ін.

Досвід КПРС у керівництві національно-державним будівництвом має міжнародне значення. Автори, зокрема, спиняються на використанні його братніми соціалістичними країнами. Широко висвітлюється значення історичного досвіду КПРС у розв'язанні національного питання для розгортання національно-визвольного руху, боротьби трудящих розвинутих капіталістичних країн за соціальне й національне визволення.

Автори рецензованої монографії аргументовано критикують буржуазних фальсифікаторів і ревізіоністів, що намагаються

перекрутити зміст ленінської національної політики КПРС, звести нанівець історичні завоювання народів СРСР в усіх галузях суспільного життя.

На жаль, у праці є деякі недоліки. Так, дещо вузько висвітлено процеси розквіту і зближення культур радянських народів в умовах розвинутого соціалізму. Можна було б ширше показати успіхи соціалістичних республік у розвитку науки, народної освіти, літератури й мистецтва, викрити буржуазні фальсифікації з питань розвитку культури та мови. Трапляються повтори однотипного матеріалу (див. с. 60—61 і 157—158; 64—65 і 161—162; 188—189 і 248—249).

Однак перелічені недоліки не впливають на загалом високу оцінку праці. Вона є вагомим внеском у дослідження проблеми утворення і розвитку СРСР і принесе велику користь викладачам-суспільствознавцям, науковим працівникам, студентам вузів.

Є. Г. ГУМЕНЮК (Івано-Франківськ)

В. А. Чирко, Н. В. Подя.

НЕЗЛАМНИЙ СОЮЗ РЕСПУБЛІК РАДЯНСЬКИХ

К., Політвидав України, 1981. — 261 с.

Серед наукових і науково-популярних праць, що вийшли до знаменної події в житті нашої багатонаціональної Батьківщини — 60-річчя утворення Союзу РСР, привертає увагу книга викладачів Вищої партійної школи при ЦК Компартії України В. А. Чирка і Н. В. Подя. В ній на великому документальному матеріалі висвітлюється боротьба Комуністичної партії за здійснення ленінської національної політики, згуртування радянських народів у єдиний державний союз, показано дальший розквіт і зближення націй і народностей на етапі розвинутого соціалізму.

Книга починається з висвітлення основних положень вчення з національного питання, розробленого основоположниками марксизму-ленінізму і творчо розвинутого КПРС.

Історичні умови для реалізації ленінської національної програми склалися в результаті перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції — першої в історії революції, яка була здійснена під прапором пролетарського інтернаціоналізму. Було закладено міцний фундамент для вільного розвитку всіх націй і народностей Країни Рад, для їх єдності, братерського співробітництва і добровільного об'єднання в єдиній державі. В науковій літературі існують різні точки зору щодо періодів і відповідних їм форм братерського співробітництва радянських республік у процесі утворення багатонаціональної держави. Не вдаючись до полеміки, автори книги

відстоюють думку про чотири періоди цього співробітництва з 1917 по 1922 р.: у період Жовтневої революції й відразу ж після неї воно полягало у спільній боротьбі за завоювання й зміцнення влади Рад, під час громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції воно набуло форми воєнно-політичного союзу республік, у період переходу від війни до мирного соціалістичного будівництва останній був доповнений союзом господарським і дипломатичним і, нарешті, заключний етап — добровільне об'єднання радянських республік в Союз РСР.

Кожний період об'єднального руху за утворення СРСР дістав у книзі досить повну характеристику. Використовуючи промови, статті, листи В. І. Леніна, нові документи з біографіки вождя, партійні та архівні матеріали, автори переконливо показали, що цей рух, в авангарді якого виступав робітничий клас, розвивався у нерозривному зв'язку з боротьбою народних мас проти внутрішньої й зовнішньої контрреволюції, за відродження зруйнованого народного господарства і побудову соціалістичного суспільства. Одним з безперечних достоїнств книги є те, що в ній підкреслюється важлива роль в утворенні СРСР трудящих УСРР, керованих Компартією України — складовою і невід'ємною частиною РКП(б). При цьому наводяться матеріали республіканської преси, постанови і резолюції пленумів ЦК КП(б)У і засідань його Політбюро, рішення VII Всеукраїнського з'їзду Рад, який одностайно затвердив «Декларацію про утворення Союзу РСР», «Основи Конституції СРСР» і вітальну телеграму В. І. Леніну, висловивши в ній впевненість, що ініціатива робітників і селян України дістане

схвалення трудящих мас Російської Федерації й усіх інших братніх радянських республік.

Утворення СРСР стало початком нового етапу в житті радянських народів, у розвитку економіки і культури як всієї країни, так і кожної національної республіки. У книзі наведено конкретні й узагальнюючі дані про втілення в життя ленінського плану будівництва соціалізму, створення і розвитку важкої індустрії в радянських республіках, здійснення колективізації сільського господарства, успіхи культурної революції, даліше вдосконалення національно-державного будівництва. На жаль, автори обмежилися матеріалами тільки довоєнного періоду, а відбудові й дальшому розвитку народного господарства після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни і до початку 60-х років присвятили лише один загальний абзац. Не розповідається у книзі про воз'єднання Закарпатської України з УРСР, даліше вдосконалення національно-державного будівництва після XX з'їзду КПРС, відновлення ряду автономних республік, ліквідаваних у роки війни.

У процесі соціалістичного оновлення суспільного життя відбувалося формування нової історичної спільності людей — радянського народу. Автори розглядають її як результат згуртування і зближення робітничого класу, колгоспного селянства й трудової інтелігенції всіх націй і народностей під керівництвом робітничого класу та його авангарду — Комуністичної партії — на основі єдності їх політичного, соціального, економічного й духовного життя. Згідно із загальноприйнятою концепцією становлення радянського народу, у книзі виділяються два його основних етапи: перший — до перемоги соціалізму в основному в середині 30-х років, і другий — завершення соціалістичного будівництва і побудова розвинутого соціалізму. На нашу думку, нині слід виділяти і третій, сучасний етап, який характеризується появою якісно нових, властивих зрілому соціалізму особливостей радянського народу.

Добре вдалося авторам показати особливості дальшого розквіту радянської багатонаціональної держави в умовах розвинутого соціалізму. В цей період створюються матеріальні і духовні передумови для дальшого зближення соціалістичних націй і народностей, зміцнення їх дружби і співробітництва, інтернаціоналізації

всіх сфер суспільного життя. Отже, він знаменує собою новий етап у розвитку національних відносин в СРСР, який характеризується реалізацією ленінської вимоги у цьому питанні: всебічним економічним, політичним і культурним розквітом кожної нації та їх зближенням на ґрунті посилення співробітництва в усіх сферах господарського, політичного і духовного життя. Автори наголошують, що на сучасному етапі провідною стає тенденція до зближення націй. У зв'язку з цим зростає значення інтернаціонального фактора в економічному, соціально-політичному і культурному житті радянських людей.

Найбільш інтенсивно відбувається процес зближення націй і народностей країни в галузі економічних відносин, у господарському житті. Саме тут закладається фундамент комунізму, на якому зводиться весь комплекс суспільних відносин, відбувається процес удосконалення національної структури радянського суспільства. Автори наводять яскраві приклади розвитку економічного співробітництва братніх республік, розквіту і взаємозбагачення національних культур. Багато уваги у книзі приділяється значенню нової Конституції СРСР, яка закріпила федеральний устрій Радянської держави. Докладно аналізується діяльність КПРС у галузі інтернаціонального виховання трудящих, формування в них почуття радянського патріотизму, готовності, волі й уміння стати на захист завоювань соціалізму.

Книга глибоко висвітлює історичний шлях радянської багатонаціональної держави, починаючи з часу утворення СРСР і до наших днів. Вона містить аргументовану критику сучасних буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій ленінської національної політики КПРС. На жаль, автори мало уваги приділили показу міжнародного значення утворення СРСР і успішного розв'язання національного питання в нашій країні. Зустрічаються у книзі й окремі цитати без посилань на джерела (с. 19, 97), неточності (на с. 255 в бібліографічному описі «Нарисів» історії Компартій Азербайджану і Грузії замість назв міст видання вказано назви республік). Та, незважаючи на це, книга заслуговує схвальної оцінки. Вона становитиме інтерес не тільки для науковців, а й для широкого кола читачів.

П. М. ШМОРГУН (Київ)

Ф. Я. Горовский
**СОВЕТСКИЙ НАРОД
 КАК ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНАЯ
 ОБЩНОСТЬ**

К.; Издательское объединение
 «Вища школа».

Главное издательство, 1982.—222 с.

Нагромаджений КПРС досвід національно-державного будівництва є неціннішим інтернаціональним надбанням, вагомим вкладом в розробку корінних проблем становлення комуністичної цивілізації.

У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» перед суспільство-знавцями поставлене завдання: глибоко розкрити характер і особливості формування і розвитку радянського народу як нової історичної спільності, шляхи дальшого зближення націй і народностей країни¹. У світлі цих постанов партії звертає на себе увагу монографія доктора історичних наук Ф. Я. Горовського, що вийшла друком напередодні славного ювілею Союзу РСР.

Обраний автором аспект дослідження належить до найменш розроблених у науковій літературі, зокрема виданій на Україні. Рецензована праця є результатом глибокого вивчення ленінської ідейної спадщини, партійних та державних документів, матеріалів XXVI з'їзду КПРС, праць керівних діячів Комуністичної партії і держави. До наукового обігу залучено значну етнодемографічну, статистичну та економічну інформацію.

Насамперед слід відзначити глибоке висвітлення багатьох теоретичних питань, пов'язаних з генезисом і розвитком радянського народу, зокрема таких, як періодизація становлення нової спільності, спадкоємність в її розвитку, зв'язок нового утворення з формаційними, міжформаційними і загальносоціологічними закономірностями, прогнозування майбутності радянського народу за умов цілковитої єдності націй і повної соціальної однорідності. Заслуговує на увагу висловлене автором передбачення, що «майбутні соціалістичні форми людського співжиття будуть, подібно до радянського народу, виникати у своїй близькості на двох осі — соціальній та інтернаціональній — основі» (с. 11).

Ряд згаданих у книзі положень являють значний інтерес для розуміння природи нової форми людського співжиття, а також шляхів її становлення. Так, важливим є висновок про розвиток нової спільності спочатку на «національному» рівні, чому сприяли такі фактори, як інтернаціоналістська атмосфера, створена на місцях пролетарською владою, соціалістична перебудова національних відносин,

процес формування націй і народностей нового типу. На думку автора, перехід цього процесу на вищий, «міжнародний» рівень відбувався поступово, в міру визрівання матеріальних і духовних передумов та зростання спрямовуючої і керівної ролі КПРС у соціалістичній перебудові суспільства (с. 22).

Досить обгрунтована також думка автора про те, що в роки Великої Вітчизняної війни консолідація радянського народу не тільки не припинялась, а, навпаки, поглиблювалась у своєрідній формі (с. 37). Велика увага приділяється розкриттю значення союзної держави для формування радянського народу. Автор показує, що всі ознаки нової спільності позначені могутнім впливом висунутої Леніним ідеї соціалістичного федералізму. Вчений відзначає, що Радянська союзна держава створила політичні рамки для формування єдиного народногосподарського організму, соціальної і духовно-моральної єдності народу, для гармонійного поєднання інтернаціонального і національного в усіх сферах життя (с. 29).

Центральне місце в монографії займає розкриття співвідношення інтернаціонального і національного в радянському народі. На великому документальному і фактичному матеріалі показаний самий «механізм» досягнення гармонійної єдності загальнорадянських традицій з прогресивним національним розвитком, глибоко висвітлено принципи наукового управління Комуністичної партії радянським народом як новою спільністю людей. З особливим інтересом читаються матеріали про «національну єдність» в умовах соціалізму, про національну і етнодемографічну структуру радянського народу та тенденції їх розвитку, про особливості соціалістичного типу інтернаціоналізації суспільного життя. Зроблений автором системний аналіз дає підстави для висновку про передчасність виключення національної консолідації з числа основних видів внутрінаціональних процесів, а також про інтернаціоналістську спрямованість цього процесу і за умов зрілого соціалізму (с. 110—120).

Чітку і недвозначну позицію займає автор у питанні про провідну тенденцію соціалістичного національного розвитку; такою він вважає зближення націй. Мотивується це такими об'єктивними факторами, як вагомість інтернаціоналістського навантаження, що його несе на собі сам розквіт націй, а також дедалі зростаюча інтернаціоналізація матеріального і духовного виробництва. В цьому зв'язку автор піддає критичній концепцію «рівноваги» національних тенденцій, показує її антидіалектичний, національно обмежений характер. Аргументовано критикуються спроби ототожнення інтернаціоналізації з денационалізацією, підкреслюється нерозривний зв'язок між глибокою інтернаціоналізацією та інтенсивністю розвитку соціалістичних націй.

Всебічно викладено в книзі основи національної політики партії на сучасному етапі комуністичного будівництва, причому головне місце відведено аналізу нових

¹ Див.: Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року. К., 1982, с. 22.

явищ у розвитку національних відносин у світлі рішень і постанов XXVI з'їзду КПРС. Це, наприклад, процес формування трудових та республіканських багатонаціональних колективів. Увагу привертає висунуте в монографії положення про виникнення єдиного «загальнореспубліканського» інтересу, який відбиває життєві потреби і запити всієї багатонаціональної сім'ї — трудящих республіки — і є глибоко інтернаціоналістським (с. 171). Водночас слушно зауважується, що нації в республіках, як і в усій країні, не зливаються — вони продовжують плідно розвиватися, користуються своєю мовою, своїми прогресивними культурно- побутовими цінностями, поступово зближуючись між собою на шляхах досягнення повної єдності (с. 172).

Належна увага приділяється й актуальним питанням розвитку соціалістичного федералізму, зближенню союзної та національної державності, зростанню спільних рис в діяльності республіканських органів. У книзі розкривається історичне значення постанов XXVI з'їзду КПРС про подальше посилення рівноправності націй в умовах збільшення багатонаціональності республік. Автор аналізує положення про Радянську союзню державу як динамічну і ефективну форму державного об'єднання націй і народностей країни на весь історичний період поступового переростання соціалістичної державності в комуністичне громадське самоврядування. У книзі наголошується на тому, що цей висновок партії орієнтує на дальший всебічний розвиток соціалістичного федералізму і радянського демократизму.

Значне місце в монографії відведено розгляду інтернаціональних процесів, що відбуваються в економічному і соціальному розвитку радянського народу. У цьому зв'язку особливо виділяється проблема вирівнювання економічного і соціального розвитку республік та регіонів країни, розкривається значення рішень XXVI з'їзду партії, спрямованих на подальше піднесення економіки всієї країни і кожної республіки в рамках єдиного народногосподарського комплексу.

Велика увага приділяється зближенню рівня наукового розвитку націй і республік, поглибленню їх економічного та науково-технічного співробітництва. Грунтовно розроблено питання про піднесення добробуту трудящих як життєво важливий фактор зміцнення дружби народів, інтернаціональної єдності суспільства. При цьому автор підкреслює інтернаціоналістську

спрямованість Проловської програми СРСР. Показано в монографії значення вирівнювання соціального розвитку націй і республік для формування одностійності їх соціальної структури.

Ф. Я. Горювський порушує також питання, пов'язані з розвитком пролетарського соціалістичного інтернаціоналізму в СРСР, проблему інтернаціоналізації духовного життя радянського народу, характеризує шляхи формування інтернаціональної культури комунізму. В світлі рішень XXVI з'їзду партії в книзі аналізується розвиток пролетарського інтернаціоналізму в міжнародному комуністичному і робітничому русі, показується торжество його ідей в світовій соціалістичній співдружності.

Аргументованій критиці піддаються спроби перекутити інтернаціоналістську суть спільності — радянського народу («теорія» єдиної радянської нації, концепція «взаємної асиміляції» радянських націй тощо). Аналізуються причини живучості націоналістичних пережитків в умовах соціалізму та пропонуються шляхи їх остаточного подолання. Особлива увага зосереджена на викритті антинародного характеру українського буржуазного націоналізму та міжнародного сіонізму. Розкриваючи завдання по інтернаціональному вихованню трудящих, що їх висунув XXVI з'їзд партії, автор зазначає, що в суспільстві зрілого соціалізму інтернаціональне виховання перетворилося в могутній інструмент управління національними відносинами, піднесення трудової і політичної активності мас (с. 207).

Безперечною заслугою автора є широке залучення місцевого матеріалу, який використовується не тільки як ілюстративний, а і як основа для наукових висновків і узагальнень, зокрема для ґрунтовного аналізу процесу консолідації української соціалістичної нації в умовах зрілого соціалізму.

Рецензована монографія має, на жаль, деякі недоліки. Так, впадає в око нерівномірне розміщення фактичного, зокрема цифрового, матеріалу, переобтяженість ним окремих розділів. Деяко схематично викладено матеріал про духовно-культурне зближення націй.

Загалом праця Ф. Я. Горювського підготовлена, оформлена і видана на досить високому рівні і буде з інтересом прочитана науковцями, викладачами суспільних наук, пропагандистами, працівниками ідеологічного фронту.

В. Г. АНТОНЕНКО (Київ)

**ВЕЛИКОЕ СОДРУЖЕСТВО
НАРОДОВ-БРАТЬЕВ.**

**К 60-ЛЕТИЮ ОБРАЗОВАНИЯ
СОЮЗА ССР.**

Авт. кол.: А. Н. Зенина, И. Г. Ищенко,
Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицкий,
А. В. Лихолат, И. М. Маковойчук,
И. Р. Плюц, Р. Г. Симоненко,
П. С. Сохань, Ф. К. Стоян,
А. В. Хидекели, И. С. Хмель.

К.: *Наук. думка*, 1982. — 328 с.

До 60-річчя утворення СРСР у світ вийшов ряд досліджень, присвячених цій знаменній дні. Серед них привертає до себе увагу монографія колективу авторів з Інституту історії АН УРСР. Червоною ниткою через усю книгу проходить думка про те, що співдружність народів нашої країни є закономірним результатом діяльності Комуністичної партії щодо зміцнення й дальшого розвитку їх інтернаціональної єдності.

Принцип пролетарського інтернаціоналізму був одним з основних в організації, будівництві й діяльності більшовицької партії з часу її зародження. Автори підкреслюють, що в умовах багатонаціональної Росії він став могутньою зброєю РСДРП у боротьбі за ліквідацію роз'єднаності між народами, яку віками насаджували експлуататорські класи, за згуртування трудящих усіх націй і народностей Росії для штурму буржуазно-поміщицького ладу (с. 31).

На широкому фактичному матеріалі в рецензованій книзі висвітлюється історія створення Компартії України, Білорусії, Литви та інших союзних республік. Життя підтвердило правильність ленінського положення про основний принцип побудови партії, згідно з яким усі парторганізації національних районів мали входити як складові частини в єдину РКП(б). Вірність принципу пролетарського інтернаціоналізму КПРС зберігає і на сучасному етапі, керуючись ним у всіх сферах своєї діяльності.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції вперше в історії поклала початок справедливому розв'язанню національного питання. Автори праці висвітлюють шляхи втілення в життя ленінської національної програми і політики, історію розвитку форм братерського співробітництва народів нашої країни в період, що передував створенню Союзу РСР.

У монографії показано творчий підхід Комуністичної партії до розв'язання національного питання на всіх етапах соціалістичного будівництва. Початковою формою єдиної союзної держави був, як відомо, воєнно-політичний союз радянських республік, який сформувався в роки громадянської війни та воєнної інтервенції. На значному фактичному матеріалі в книзі показано, що політика партії відповідала прагненню широких народних мас до більш тісних форм єдності.

Об'єднання радянських республік у соціалістичну державу, як зазначають авто-

ри, знаменувало собою повий історичний етап у житті багатонаціональної Країни Рад. Розроблені під керівництвом В. І. Леніна державно-правові форми співдружності братніх народів створили міцний фундамент для дальшого успішного будівництва соціалізму, розвитку економіки і культури усіх націй і народностей СРСР, для зміцнення його обороноздатності, союзу робітничого класу і трудящого селянства, морально-політичної єдності радянського суспільства (с. 112).

В праці показано, що вже у ході соціалістичної індустріалізації Комуністична партія і Радянський уряд враховували необхідність докорінної перебудови суспільного поділу праці, більш рівномірного розміщення продуктивних сил у країні, ліквідації господарської відсталості національних республік і зміцнення різноманітних форм взаємодопомоги братніх народів у розв'язанні загальнодержавних завдань.

Соціально-класова та інтернаціональна єдність радянського народу витримала перевірку в суворі роки Великої Вітчизняної війни. На сторінках монографії наводяться яскраві приклади масового героїзму воїнів Червоної Армії, партизанів і підпільників, трудівників радянського тилу — представників різних націй і народностей СРСР.

Братерське співробітництво радянських народів було вирішальним фактором успішної відбудови й дальшого розвитку народного господарства, культури і науки в нашій країні, всебічного розквіту всіх союзних республік у післявоєнний період.

Закономірним підсумком творчої праці радянських людей стала побудова в нашій країні розвинутого соціалістичного суспільства. На більш якісний рівень піднялася дружба народів СРСР, що стала провідною силою нашого суспільства, однією з головних умов утворення нової історичної спільності людей — радянського народу (с. 197). В цій соціалістичній і національній спільності акумулюються всесвітньо-історичні досягнення націй і народностей Союзу РСР у побудові зрілого соціалістичного суспільства. Тому правильним є висновок авторів про те, що радянський народ — спільність соціалістична. Вона могла виникнути тільки на базі соціалістичних за своєю природою класів, соціальних груп, націй і народностей (с. 281).

У рецензованій праці глибоко розкрито особливості розвитку багатонаціональної держави в умовах зрілого соціалізму. Автори підкреслюють, що важливим фактором дальшого зміцнення дружби й братерства народів за соціалізму є тенденція до розквіту і зближення націй. У рецензованій праці на великому фактичному матеріалі висвітлюються форми економічного співробітництва народів СРСР та його вплив на дальше зміцнення дружби між ними. При розкритті цієї проблеми авторам необхідно було б більше уваги звернути на висвітлення форм соціалістичного змагання між республіками, окремими областями, містами й підприємствами.

Значне місце в монографії займають пи-

тання взаємозбагачення і зближення культур братніх народів СРСР. Єдина радянська соціалістична культура — це закономірний підсумок корінної перебудови духовного життя народів Союзу РСР, результат лєнінської національної політики, діяльності Комуністичної партії в цій галузі. Роль єдиної соціалістичної культури у зміцненні духовної єдності народів СРСР зростає завдяки тому, що вона вбирає в себе найцінніші риси й традиції культури та побуту кожної з націй і народностей Радянського Союзу. Зміцнення інтернаціональної єдності культур радянських народів, наголошують автори, є провідною тенденцією в їх розвитку (с. 211).

В рецензованій праці яскраво показано піклування партії про зміцнення Радянської загальнонародної держави, висвітлюються далі розширення й поглиблення соціалістичної демократії, зростання участі мас у керівництві державними справами і суспільними процесами, посилення ролі громадських організацій.

Особливу увагу автори звернули на розкриття вкладу кожної республіки у зміцнення співдружності народів-братів, ґрунтовно показали, зокрема, внесок Української РСР в економічний, соціально-політичний і культурний розвиток Радянської держави, у зміцнення інтернаціона-

льної дружби націй і народностей нашої країни. В книзі підкреслюється, що успіхи України — це величезною мірою і результат допомоги їй з боку народів СРСР.

Позитивною рисою книги є те, що її автори охопили всі етапи боротьби Комуністичної партії й радянського народу за створення, зміцнення і розвитку соціалістичної багатонаціональної держави, узагальнили досвід КПРС по інтернаціональному згуртуванню трудящих СРСР.

Проте слід зазначити, що в монографії недостатньо висвітлено питання про боротьбу В. І. Леніна і Комуністичної партії проти буржуазних націоналістів з проблем національно-державного будівництва не лише на Україні, а й у інших республіках. Необхідно було б ширше показати роль комсомолу та інших громадських організацій в інтернаціональному згуртуванні радянських людей на сучасному етапі. Окремі сторінки книги переважані цифровим матеріалом (с. 206, 244, 245) та прізвищами (с. 250, 252). В переліку прізвищ авторів на с. 328 слід читати: Хідекелі Аркадій Володимирович.

У цілому ж монографія являє науковий і практичний інтерес для істориків, пропагандистів й агітаторів.

О. М. СТОЯН (Київ),

Л. М. АНДРЕЄВА (Кіровоград)

А. И. Шокалюк.

НА ПРИНЦИПАХ
ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА:
ПОДГОТОВКА КАДРОВ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ
В СССР. 1951—1958.

Львов: Издательское объединение
«Вища школа». 1981. — 127 с.

Однією з актуальних проблем, дослідження яких має велике політичне, наукове й практичне значення, є зміст, форми та шляхи дальшого зміцнення дружби і співробітництва народів СРСР. У вступі до рецензованої монографії автор підкреслює, що її розробка дає змогу розкрити роль братерської взаємодопомоги у підготовці кадрів інтелігенції як об'єктивної закономірності, властивої соціалістичному ладу, показати, що в процесі розвитку кожної нації і народності відбувається далі зміцнення зв'язків між ними, зумовлене єдністю ідейних прагнень, спільністю політичного та економічного розвитку.

Монографія базується на широкій джерельній базі. Теоретичною і методологічною основою для її написання послужили праці класиків марксизму-ленінізму, матеріали партійних з'їздів, постанови пленумів Центрального Комітету Комуністич-

ної партії Радянського Союзу і центральних комітетів компартій союзних республік, рішення Радянського уряду. Крім багатьох, здебільшого не опублікованих раніше документів, автор залучив також матеріали провідних архівів країни.

Обраний автором конкретно-історичний аспект дослідження цієї багатогранної проблеми визначив коло розглядуваних у праці питань та її структуру. Поділ на три розділи здійснено за тематичним принципом, що є цілком логічно виправданим. Так, перший розділ присвячено розвитку вищої освіти в країні у 50-і роки. Зокрема, показано заходи, які вживала Комуністична партія і Радянський уряд для зміцнення навчально-матеріальної бази вузів, упорядкування їх розміщення з урахуванням економічних та національних потреб радянських республік, удосконалення всієї системи вищої освіти в СРСР. Обґрунтовуються причини прискорених темпів підготовки спеціалістів у ряді союзних республік, особливо з представників корінних національностей.

Перший розділ рецензованої книги послужив основою для розкриття питання взаємодопомоги радянських республік у забезпеченні кадрами інженерів, учителів та лікарів, а також їх співробітництва у підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів, що є темами наступних двох розділів. Автор висвітлив такі аспекти, як організований обмін абітурієнтами між вузами різних республік, що сприяв по-

ліпшенню підготовки національних кадрів інтелігенції, а також зменшенню затрат на створення спеціальних навчальних закладів та факультетів у кожній республіці; підготовці кадрів національної інтелігенції у центральних вузах країни (Москви, Ленінграда, Києва, Харкова тощо); направлення необхідної кількості спеціалістів, які закінчили провідні навчальні заклади СРСР, до республік, де в них була особлива потреба.

Наукові й науково-педагогічні кадри проходили підготовку через докторантуру, цільову й річну аспірантуру, ординатуру, різноманітні довго- й короткострокові курси, стажування, семінари, що проводилися на базі вузів і наукових установ у союзних республіках.

Позитивним є в книзі й те, що в ній узагальнено історичний досвід співробітництва між радянськими республіками в підготовці кадрів інтелігенції, який має міжнародне значення. О. І. Шокалюк наголошує, що його творче використання сприяє успішному розв'язанню практичних завдань культурного будівництва в братніх соціалістичних країнах. Розвиток націй і народностей Радянської країни, які стояли до Великої Жовтневої соціалістичної революції на різних ступенях суспільного розвитку, вирівнювання рівнів їх культурного розвитку, в тому числі у підготовці кадрів інтелігенції, є зразком для молодих незалежних країн Азії, Африки і Латинської Америки.

На конкретних фактах у праці висвітлюються тісні зв'язки у справі підготовки кадрів інтелігенції з соціалістичними країнами та країнами, що розвиваються. Нині у вузах СРСР навчається понад 20 тис. студентів із соціалістичних країн. Щорічно 10 тис. радянських студентів проходять практику в країнах соціалістичної співдружності. За останні роки підготовлено більше 25 тис. дипломованих

спеціалістів для країн, що розвиваються. Крім того, тисячі радянських спеціалістів передають свій досвід на місці.

У монографії подано аргументовану критику антинаукових концепцій буржуазних ідеологів, які намагаються будь-якими засобами заплямувати ленінську національну політику КПРС у підготовці кадрів інтелігенції, спотворити реальні досягнення радянських республік у цій галузі. Вигадки буржуазних фальсифікаторів переконливо викриваються видатними успіхами у формуванні національної інтелігенції в СРСР, вагомим вкладом, який вона вносить у загальнонародну справу побудови комунізму.

У рецензованій праці зроблено важливі теоретичні узагальнення, а також висновки та пропозиції, які мають практичне значення для осмислення сучасних процесів у сфері національних відносин, співробітництва і взаємозбагачення республік у галузі науки та культури.

Однак у книзі є окремі недоліки. Так, на наш погляд, у вступній частині необхідно було б ширше висвітлити історіографію проблеми. Хоч автор і зазначив, що ставить своїм завданням показати основні форми співробітництва в підготовці лише таких спеціалістів, як інженери, вчителі, лікарі, бажано було б розширити ці рамки, зокрема, спинитися й на підготовці спеціалістів сільського господарства, а також на формуванні творчої інтелігенції.

Книга стане в пригоді науковим працівникам, пропагандистам, студентам. Знайомство з досвідом КПРС у розгортанні братерського співробітництва між союзними республіками сприятиме інтернаціональному й патріотичному вихованню трудящих.

П. С. ФЕДОРЧАК (Івано-Франківськ),
С. М. ЧАПУГА (Івано-Франківськ)

А. Д. Колесник.

*РСФСР В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ:
ПРОБЛЕМЫ ТЫЛА*

И ВСЕНАРОДНОЙ ПОМОЩИ ФРОНТУ.

М.: Наука, 1982. — 328 с.

У сузір'ї рівноправних республік СРСР Російська Федерація займає провідне місце і за кількістю населення, і за розмірами території, і за запасами природних багатств, і за своїм економічним та науково-технічним потенціалом, а головне — тому, що великий російський народ, усі трудящі РРФСР завдяки своїй працелюбності, безкорисливості та душевній щедрості відіграли видатну роль у розвитку кожної з радянських республік, у здійсненні ленінської національної політики Комуністичної партії.

«В суворі роки Великої Вітчизняної війни, — підкреслюється у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік», — народи-брати пліч-о-пліч стали на захист Батьківщини, виявили масовий героїзм і непохитну волю до перемоги, розгромили фашистських загарбників, врятували народи світу від поневолення і знищення¹. Загальновідомо, що саме російський народ, Російська Федерація внесли вирішальний вклад у Перемогу. Вони були ядром непорушно згуртованої сім'ї народів СРСР, братерського союзу радянських республік, що розгромили такого сильного і підступного ворога, яким був німецький фашизм.

¹ Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року. К., 1982, с. 5—6.

Природно, що в написаних на основі загальносоюзних даних історичних та історико-партійних працях, а також у літературі з історії різних регіонів і міст Росії та інших братніх республік, присвячених Великій Вітчизняній війні, ролі російського народу, РРФСР у перемозі над фашистськими загарбниками приділялося значне місце. Проте узагальнюючі дослідження про подвиг трудящих Російської Федерації в роки Великої Вітчизняної війни з'явилися тільки останнім часом. Серед літератури з проблем тилу і всенародної допомоги фронтові рецензована монографія є першою комплексною працею про звершення народів Росії. Її автор — доктор історичних наук О. Д. Колесник, який уже протягом ряду років плідно вивчає ці питання, поставив перед собою завдання в усій повноті розкрити велич трудового подвигу народів РРФСР у роки воєнного лихоліття і успішно з ним справився.

Джерельну базу монографії становлять документальні публікації, численні мемуари та велика кількість уперше введених до наукового обігу архівних матеріалів, у тому числі з маловисвітлених фондів Президії Верховної Ради РРФСР і Радваркому республіки, а також більшості наркоматів Російської Федерації, що діяли в період війни, періодична преса.

Подана на початку книги стисла, але змістовна розповідь про Радянську Росію, її економічний потенціал та суспільно-політичний розвиток напередодні війни допомагає кращому розумінню видатної ролі РРФСР у кривавій боротьбі з фашизмом, що невдовзі розпочалася.

Розглядаючи на основі нових матеріалів процес зосередження всіх сил трудящих Радянської Росії на виконанні виробленої партією програми розгрому ворога, О. Д. Колесник наводить цікаві дані про перебудову роботи партійних, радянських, профспілкових, комсомольських і господарських організацій відповідно до вимог воєнного часу. Зокрема, в книзі вперше відображено діяльність РНК РРФСР, Держплану та ряду наркоматів республіки в цей період.

Яскраво розкрито в праці хід переведення економіки РРФСР на воєнні рейки. На цікавих прикладах показано, як величезна більшість підприємств Москви, Ленінграда, північно-західних областей, Центру, Поволжя, Нижнього Дону та Північного Кавказу, Уралу, Сибіру й Далекого Сходу перейшла на виробництво продукції для фронту. Трудівники російського села, перебудувавши роботу по-воєнному, значно розширили посівні площі, енергійно боролися за підвищення врожайності. У надзвичайно складних умовах доводилося працювати залізничникам РРФСР, які забезпечували перевезення і охорону фронтових та евакуаційних вагонів, навіть у цей тяжкий час розширювали і вдосконалювали залізничну мережу.

Праця О. Д. Колесника збагачує наші знання про перебудовування продуктивних сил, населення та матеріальних ресурсів західних областей РРФСР у тиліві районах, особливо на другому його етапі — вліт-

ку та восени 1942 р. На основі матеріалів Статистичного управління РРФСР автор уточнив підсумкові дані про розміщення евакуйованих радянських людей по економічних районах і областях. Трудящі тилівих районів Росії тепло прийняли майже 6 млн. чол. з братніх республік, а також прифронтових областей РРФСР (с. 95—96).

Велику увагу приділено в монографії питанням працевлаштування евакуйованих радянських людей. Автор зазначає, що 97,5% працездатного евакозаселення було влаштовано на роботу, причому три чверті — у сферу матеріального виробництва (с. 99). Ґрунтовно показано також відновлення діяльності перебудованих підприємств, у тому числі таких заводів, як Дніпропетровський алюмінієвий, Запорізький і Маріупольський металургійний, Краматорський машинобудівний, Харківські танковий, турбінний, електромеханічний та ін. Перебудова народного господарства, головними напрямками якої були розширення виробництва військової продукції безпосередньо на підприємствах оборонної індустрії, переведення на її випуск цивільних галузей промисловості та переміщення продуктивних сил з прифронтової смуги на Схід, дала можливість створити могутню воєнну економіку республіки, що стала основною ланкою воєнної економіки всієї країни. Яскраво і переконливо показано в рецензованій праці подвиг робітничого класу РРФСР у створенні зброї Перемоги. Докладно проаналізовано вклад колгоспного селянства республіки у розгром ворога, патріотичне служіння Батьківщині вчених, інженерів, літераторів, митців, працівників системи охорони здоров'я та представників інших загонів радянської інтелігенції Російської Федерації.

Спеціальний розділ монографії присвячено недостатньо вивченому питанню — всенародній допомозі трудящих РРФСР фронту. За підрахунками автора, у народне ополчення Росії в роки війни вступило більш як 1700 тис. чол., що дало можливість створити понад 40 дивізій — дві третини всіх ополченських дивізій, сформованих у країні (с. 173). В книзі наведено також узагальнюючі дані про всенародну боротьбу трудящих Російської Федерації в тилу ворога, про розмах в окупованих районах партизанської війни і саботажу, хоч, на наш погляд, цей матеріал дещо виходить за межі досліджуваної теми.

Докладно висвітлено в монографії участь трудящих республіки у фінансуванні воєнних витрат (передплата державних позик, внесення коштів та матеріальних цінностей у Фонд оборони тощо), у всенародних рухах збирання для фронтовиків предметів обмушлювання та спорядження, у надсиланні їм святкових подарунків. На переконливих прикладах показано всенародне підкування про поранених бійців, інвалідів війни та сім'ї фронтовиків. Розділ насичений узагальнюючими даними, що переконливо свідчать про непорушну єдність фронту і тилу.

Фундаментально, головним чином на основі вперше залучених архівних матеріалів, досліджено в монографії питання про відродження народного господарства визволених і прифронтових районів РРФСР у ході війни. Соціально-економічні наслідки «господарювання» гітлерівців, як це на великому фактичному матеріалі показано в книзі, були жахливими. Автор відтворює величезні масштаби відбудовних робіт, аналізує методи партійного керівництва ними. Докладно розглянуто у монографії процес відродження Підмосковного вугільного басейну, Східного Донбасу, нафтових промислів Чечено-Інгушетії і Краснодарського краю, підприємств металургійної, хімічної та машинобудівної промисловості, зокрема, тракторних і комбайнових заводів. У книзі переконливо показано, як з кожним місяцем відбудовані підприємства парощували виробництво продукції для фронту, що сприяло наближенню перемоги над пенависним ворогом.

Який би аспект проблеми не розглядав автор, він постійно наголошує на тому, що перемога над фашизмом стала триумфом ленінських ідей інтернаціоналізму, братерства і дружби народів. Особливо цікавими є дані про те, яким областям і краям Російської Федерації допомагала та чи інша союзна республіка і, навпаки, про участь населення різних районів Росії у відродженні народного господарства братніх республік, у тому числі УРСР. Так, для керівництва допомогою визволеним районам України в РРФСР було створено 50 шефських комітетів. Читач з інтересом довідається, що активну участь у відбудові Донбасу і Придніпров'я брали 37 підприємств Москви, 70 — Ленінграда, заводи Сибіру, Уралу, Поволжя. З усіх областей Російської Федерації йшла допомога сільському господарству нашої республіки, але головна її частка припала на Башкирську АРСР, Алтайський край, Горьковську, Івановську, Кемеровську, Куйбишевську, Московську, Омську, Пензенську, Рязанську, Саратовську, Свердловську, Тамбовську, Ульяновську, Чкаловську і Ярославську області (с. 285—286).

Зрозуміло, не всі питання висвітлено в книзі з однаковою повнотою. Зокрема, розглядаючи взаємодопомогу братніх республік у відродженні визволених районів, авторові варто було б використати її узагальнені встановлені істориками України, Білорусії, Молдавії, Литви, Латвії та Естонії факти, введені ними до наукового обігу у місцевих виданнях. Це зробило б ряд важливих відомостей надбанням загальносоюзного читача і сприяло б збагаченню рецензованого дослідження. На бі-

льшу увагу заслуговувала епопея евакуації ресурсів сільського господарства РРФСР, а також розміщення на її території тракторних колон і худоби, що прибували з прифронтових районів братніх республік.

Трапляються в монографії окремі спірні положення. Необгрунтованим, на наш погляд, є твердження про те, що на кінець війни кількість учнів у школах Російської Федерації майже досягла довоєнного рівня (с. 169). Адже з наведеного автором цифр видно, що вона була на чверть (5 млн.) меншою.

Більш чіткої наукової оцінки автором заслуговують бойові дії, що їх вели партизани Курської, Воронзької, Ростовської та Сталінградської областей і Калмицької АРСР (с. 191). Хоча це питання з урахуванням специфіки народної війни у степових районах висвітлене в літературі ще недостатньо, у О. Д. Колесника все ж не було вагомих підстав твердити, що партизани ряду областей Росії «не здійснювали скільки-небудь великих операцій» (с. 191). Навіть наявні в літературі відомості свідчать, що й у цих областях народні месники завдавали дошкільних ударів гітлерівцям².

Потребують уточнення й відомості про втрати у живій силі і техніці, завдані окупантам кримськими партизанами (с. 192). Автор обмежився даними про кількість знищених ними солдатів, бойових машин та озброєння ворога (не зазначивши, до речі, що вони далеко не повні), але не врахував, що, крім того, народні месники півострова взяли в полон 3872 фашисти, захопили 201 автомашину, 17 гармат, 250 кулеметів, 254 автомати, 5415 гвинтівок та інші бойові трофеї³.

Ці зауваження стосуються лише окремих питань і фактів, не знижуючи високої оцінки рецензованої праці в цілому. В усіх союзних республіках читачі з великим інтересом зустрінуть книгу про вирішальний вклад РРФСР у перемогу радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

М. Б. ПОГРЕБІНСЬКИЙ (Київ)

І. М. ХАРИТОНОВИЧ (Київ)

² Народные мстители. М., 1961, с. 115
Макаров Н. И. Непокоренная земля
Российская. М., 1976, с. 160; Поражени
германского империализма во второй
мировой войне. М., 1960, с. 152, 298; Каса-
ткин М. А. В тылу немецко-фашистских
армий «Центр». М., 1980, с. 229.

³ Крым в Великой Отечественной войне
Советского Союза. Симферополь. 1961,
с. 121—122.

ЧЕТВЕРТЫЙ ГВАРДЕЙСКИЙ КУБАНСКИЙ

(Сост. П. С. Вертышева, Н. В. Савин,
Д. П. Хорунженко).

Краснодарск: Книжное издательство,
1981. — 222 с.

Про воїнів 4-го гвардійського Кубанського козачого корпусу опубліковано чимало праць і мемуарів. Рецензована книга становить особливий інтерес, оскільки є першим документальним виданням з історії військового з'єднання, сформованого на Кубані з осіб неприємного віку.

Упорядники книги (М. В. Савін і Д. П. Хорунженко — ветерани корпусу) виявили і включили до неї документи з Архіву Міністерства оборони СРСР, партійного архіву Краснодарського крайкому КПРС, державного архіву Краснодарського краю, Краснодарського державного історико-археологічного музею, а також матеріали періодичної преси і мемуарної літератури.

Збірник побудовано за хронологічним принципом. Документи висвітлюють створення Кубанського козачого корпусу, його участь у боях за Кавказ, Таганрозький рейд, бойові операції в Білорусії, Угорщині, Чехословаччині, зокрема в боях за визволення Праги.

Значна частина матеріалів збірника присвячена бойовим діям корпусу за визволення південних районів Донецької, Запорізької, Херсонської областей у вересні—жовтні 1943 р. Як відомо, кубаші виявили масовий героїзм, штурмуючи Турецький вал Перекопу. Уславилися козаки в Березнегуваті-Снігірській операції. Визволивши Троїцько-Сафонове, Новий Буг, Бармашове, вони поклали початок розгрому 6-ї німецької армії.

На початку квітня 1944 р. Кубанський козацький корпус брав участь в Одеській бойовій операції. Раптовою нічною атакою козаки оволоділи станцією Роздільна, селами Біляївкою і Маяки, врятувавши важливі споруди водопостачання Одеси. Високу оцінку діям кубанців дав маршал О. М. Василевський. В його радіограмі, яка наводиться у книзі, говориться: «Як і раніше, зобов'язаний дякувати Вам і Вашим військам за перемогу. Ваше далі завдання: раптовою атакою з тилу оволодіти Одесою...» (с. 123). Це завдання корпус виконав з честю. У книзі вміщено подяку Військової Ради 3-го Українського фронту особистому складу кінно-механізованої групи за цю операцію, а також інтерв'ю з її командиром генералом І. О. Плієвим.

Публікуються у збірнику листи козакам-гвардійцям від земляків-кубанців, від ор-

ганізацій Ростовської області. У вітальному листі козакам трудящі Києва високо оцінили їх звитягу в боях на території Кубані і України. «Ви, — зазначалося в ньому, — справжні правнуки козаків запорізьких — Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса, Антона Головатого, які ніколи не зраджували батьківщину чужоземцям» (с. 113).

Документи висвітлюють велику політико-масову роботу, яка проводилася у частинах і з'єднаннях корпусу. Зокрема, розповідається про підготовку особистого складу до бойових операцій в Білорусії.

Велику увагу упорядники збірника приділили тим документам і матеріалам, які висвітлюють участь козаків-кубанців у визвольному поході Радянської Армії в Європі. Газетні репортажі, уривки з мемуарів, військові накази, політдонесення яскраво свідчать про героїзм воїнів Кубанського корпусу при визволенні міст і сіл Угорщини, Чехословаччини, в розгромі фашистського угруповання, яке намагалося зруйнувати Прагу.

У додатках до збірника наводяться цінні відомості — хроніка бойових дій корпусу, перелік нагород, якими удостоєні корпус та його частини, найменування, присвоєні з'єднанням і частинам Кубанського корпусу, накази Верховного головнокомандування, в яких за відмінені дії корпусу оголошувалися подяки. Вміщено також список героїв Радянського Союзу і повних кавалерів ордена Слави. Бібліографічну цінність становить перелік історичної літератури, присвяченої бойовому шляху Кубанського корпусу. Фотографії вдало доповнюють документальний матеріал, доносять до потомків образи героїв.

В наступних виданнях бажано доповнити збірник матеріалами і документами противника. Треба також було б у додатках навести перелік монументів і пам'ятних знаків, присвячених козакам-кубанцям. Лише на території України це обеліски і пам'ятні знаки в Троїцько-Сафоновому, Новому Бузі, Баштанці, Бармашовому, Новопетрівцях, Біляївці. Невиправданим, на нашу думку, є беззастережне додержання хронологічного принципу в рамках окремих розділів, що в деяких випадках порушує послідовність викладу споріднених матеріалів.

Збірник, безумовно, становить інтерес для спеціалістів, які вивчають діяльність військових з'єднань Радянської Армії, для викладачів історії, студентів, а також для широкого кола лекторів і пропагандистів.

В. П. КОТОВ (Київ),
М. А. ЗОЛОТАРЬОВ
(с. Себіне Миколаївської обл.)

П. А. Голуб.

РЕВОЛЮЦИЯ ЗАЩИЩАЕТСЯ.

ОПЫТ ЗАЩИТЫ

РЕВОЛЮЦИОННЫХ ЗАВОЕВАНИЙ
ВЕЛИКОГО ОКТЯБРЯ 1917—1920.

М.: Изд-во политической литературы,
1982. — 317 с.

Радянські історики видали ряд праць, присвячених захисту завоювань Великого Жовтня¹. Значний інтерес становить рецензована монографія, в якій комплексно висвітлюються проблеми захисту революції як важливої закономірності успішної побудови соціалістичного суспільства. На відміну від попередніх книг на цю тему, в яких в основному розглядаються військові фактори обороноздатності Радянської республіки, у праці П. А. Голуба аналізуються соціально-економічні, ідейно-політичні, моральні та зовнішньополітичні фактори, що дає можливість глибше показати джерела революційного руху, повніше виявити основні закономірності його перемоги над ворогами.

Праця спирається на багату джерельну базу. Автор широко використав твори класиків марксизму-ленінізму, праці радянських істориків, архівні матеріали, багато з яких до наукового обігу вводяться вперше.

У книзі показано, що ленінське вчення про захист нашої Вітчизни виникло як наукове узагальнення всесвітнього досвіду революційної боротьби і що воно є цінним надбанням міжнародного комуністичного і робітничого руху.

На конкретному матеріалі автор розкрив діяльність партії більшовиків по організації захисту революції в 1917—1920 рр. Зокрема, вона проводила велику роботу по мобілізації сил на боротьбу проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції, зміцнювала свої ряди за рахунок кращих представників робітничого класу і селянства. Так, з жовтня 1917 р. по березень 1921 р. її ряди зросли з 350 тис. до 750 тис. членів (с. 43).

Значний інтерес викликають матеріали книги про соціально-політичні фактори обороноздатності революції. Автор глибоко розкрив стратегію боротьби більшовиків за маси шляхом використання державної влади. Правомірним є його висновок про те, що обороноздатність держави робітників і селян визначається її державним і суспільним ладом, що соціалізм володіє великими оборонними можливостями, і та революція, яка повною мірою використовує їх, є непоборною.

У праці розглянуто процес розвитку

економіки країни. Автор наголошує, що Радянська держава в 1917—1920 рр. зуміла матеріально забезпечити ведення революційної війни проти інтервентів і білогвардійців, які мали великі переваги в матеріальному відношенні.

В праці показано, як у нашій країні створювалася Червона Армія, вклад робітничого класу в розв'язання цього питання. Так, за роки громадянської війни останній направив у Червону Армію близько 1 млн. своїх кращих представників (с. 200). Передові робітники, як показав автор рецензованої праці, провели велику роботу по політичному вихованню біднішого селянства, яке внесло гідний вклад у досягнення перемоги над внутрішньою контрреволюцією та інтервентами. Велику роль воно відіграло також у розв'язанні продовольчої програми. У тяжкі роки громадянської війни і розрухи селянство дало країні понад 400 млн. пудів хліба і велику кількість інших продуктів (с. 204).

Значна увага приділяється висвітленню діяльності партії по перетворенню Радянської республіки в єдиний військовий табір. Велику роботу у розв'язанні цього важливого питання провели вищі органи партії і країни. Так, наприклад, Раднарком з листопада 1917 р. по грудень 1920 р. провів понад 400 засідань, Рада Оборони з грудня 1918 р. до кінця грудня 1920 р.—175 засідань, на яких було розглянуто багато тисяч важливих питань, що охоплювали всі сторони мобілізаційної діяльності держави (с. 220).

У книзі йдеться також про організацію боротьби в тилу ворога. У 1918—1920 рр. Центральний Комітет партії, комуністи провели значну роботу по створенню партійного підпілля та по організації партизанської війни. Тільки Оргбюро ЦК РКП(б) протягом 1919—1920 рр. понад 60 разів обговорювало ці питання (с. 240). За підрахунками автора, в роки громадянської війни в тилу ворога діяло не менше 50 тис. комуністів (с. 247). Комуністична партія керувала визвольною боротьбою трудящих у захоплених ворогом районах. Перекопливими є підрахунки автора чисельності партизанів. Загальне число їх становило близько 400 тис. чол. (с. 255).

П. А. Голуб робить правильний висновок про те, що досвід організації визвольної боротьби трудящих у тилу ворога став безцінним вкладом у ленінську науку про захист революції. Цей досвід був використаний у роки Великої Вітчизняної війни, його також застосовують революційні сили, які ведуть боротьбу проти імперіалістів.

Книга П. А. Голуба є серйозним науковим дослідженням, у якому глибоко узагальнено досвід Комуністичної партії по захисту революційних завоювань Великого Жовтня. Її з інтересом зустріли історики, пропагандисти і широкі кола читачів.

Н. М. ЯКУПОВ (Одеса)

¹ Кузьмин Н. Ф. В. И. Ленин во главе обороны Советской страны (1918—1920 гг.). М., 1958; Кораблев Ю. И. Ленин и защита завоеваний Великого Октября. М., 1979; Липецкий С. В. Ленинское руководство обороной страны. 1917—1920. М., 1979 та ін.

НАУКОВА БІБЛІОГРАФІЯ ДО 60-РІЧЧЯ УТВОРЕННЯ СРСР (1922—1982 рр.)

У покажчику представлена основна наукова і науково-популярна література за 1972—1982 рр., видана центральними видавництвами СРСР і видавництвами Української РСР.

Складачі: *Н. А. Дехтярьова, Є. Г. Кузнецова, В. М. Матях*

МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКА ТЕОРІЯ З НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ

- В. І. Ленін, КПРС про Радянську багатонаціональну державу.** — К.: Політвидав України, 1982. — 545 с.
- В. І. Ленін, КПРС про боротьбу з націоналізмом: Док. і матеріали.** — К.: Політвидав України, 1978. — 248 с.
- Программа Коммунистической партии Советского Союза: Принята XXII съездом КПСС.** — М.: Политиздат, 1977. — 144 с.
- XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, 24 лют. — 5 берез. 1976 р.: Стеногр. звіт. В 3-х т.** — К.: Політвидав України, 1976. — Т. 1—3.
- XXVI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, 23 лют. — 3 берез. 1981 р.: Стеногр. звіт. В 3-х т.** — К.: Політвидав України, 1981—1982. — Т. 1—3.
- XXV з'їзд Комуністичної партії України, 0—13 лют. 1976 р.: Стеногр. звіт.** — К.: Політвидав України, 1976. — 474 с.
- XXVI з'їзд Комуністичної партії України, 10—12 лют. 1981 р.: Стеногр. звіт.** — К.: Політвидав України, 1981. — 357 с.
- Про 60-у річницю утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Постанова ЦК КПРС від 19 лютого 1982 року.** — К.: Політвидав України, 1982. — 24 с.
- О 110-й годовщине со дня рождения Владимира Ильича Ленина: Постановление ЦК КПСС от 13 дек. 1979 г.** — М.: Политиздат, 1980. — 16 с.
- Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик: Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 1 окт. 1977 г.** — М.: Юрид. лит., 1980. — 48 с.
- Матеріали Пленуму Центрального Комітету КПРС, 22 листопада 1982 р.** — К.: Політвидав України, 1982. — 28 с.
- Брежнев Л. І. Ленінським курсом: Проводи і статті.** — К.: Політвидав України, 1971—1981. — Т. 1—8.
- Брежнев Л. І. Об интернационализме и дружбе народов.** — М.: Политиздат, 1981. — 702 с.
- Брежнев Л. І. Словади: Життя за заповідним гудком Почуття Батьківщини.** — К.: Політвидав України, 1981. — 46 с.
- Андропов Ю. В. Избранные речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1979. — 320 с.
- Гринин В. В. Избранные речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1979. — 654 с.
- Громыко А. А. Во имя торжества ленинской внешней политики: Избр. речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1978. — 599 с.
- Кунаев Д. А. Ленинская национальная политика КПСС в действии: Избр. речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1981. — 624 с.
- Пельше А. Я. Избранные речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1978. — 761 с.
- Романов Г. В. Избранные речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1980. — 615 с.
- Сулов М. А. На путях строительства коммунизма: Речь и статьи. В 2-х т.** — М.: Политиздат, 1977. — Т. 1—2.
- Тихонов Н. А. Избранные речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1980. — 448 с.
- Черненко К. У. Избранные речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1981. — 679 с.
- Устинов Д. Ф. Избранные речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1979. — 519 с.
- Щербицкий В. В. Избранные речи и статьи.** — М.: Политиздат, 1978. — 624 с.
- Щербицкий В. В. Советская Украина.** — М.: Политиздат, 1982. — 176 с.
- Алиев Г. А. Советский Азербайджан.** — М.: Политиздат, 1981. — 159 с.
- Пономарев Б. Н. Избранное: Речь и статьи.** — М.: Политиздат, 1977. — 624 с.
- Рашидов Ш. Р. Советский Узбекистан.** — М.: Политиздат, 1978. — 143 с.
- Соломенцев М. С. Российская Федерация.** — М.: Политиздат, 1978. — 214 с.
- Шеварнадзе Э. А. Советская Грузия.** — М.: Политиздат, 1979. — 110 с.
- Бодюл И. И. Советская Молдавия.** — М.: Политиздат, 1978. — 128 с.
- Вайно К. Г. Советская Эстония: вчера, сегодня, завтра.** — Таллин: Периодика, 1980. — 179 с.
- Ватченко О. Ф. Рівня серед рівних.** — К.: Політвидав України, 1977. — 176 с.
- Вашенко Г. І. Все в ім'я людини для її блага.** — К.: Політвидав України, 1977. — 127 с.
- Восс А. Э. Советская Латвия.** — М.: Политиздат, 1978. — 118 с.
- Гапуров М. Г. Советский Туркменистан.** — М.: Политиздат, 1978. — 103 с.
- Гришкявичус П. П. Советская Литва.** — М.: Политиздат, 1978. — 111 с.
- Демирчян К. С. Советская Армения.** — М.: Политиздат, 1980. — 135 с.
- Машерев В. М. Советская Белоруссия.** — М.: Политиздат, 1980. — 141 с.
- Расулов Д. В едином строю дорогой коммунизма.** — М.: Знание, 1974. — 40 с.
- Усубалиев Т. У. Дружба народов — наше бесценное завоевание.** — М.: Политиздат, 1977. — 368 с.

Збірники документів та матеріалів

В єдиному строю — до спільної мети: Документи і матеріали про екон. й культ. зв'язки трудящих Вінниц. обл. з трудящи-

ми обл. братніх рад. республік (1946 — 1977). — Одеса: Маяк, 1980. — 231 с.

Коммунистическая партия — вдохновитель и организатор объединительного движения украинского народа за образование СССР: Сб. документов и материалов. — 2-е изд., доп. — Киев: Политиздат Украины, 1972. — 680 с.

Конституция общенародного государства: (Сборник документов). — М.: Политиздат, 1978. — 248 с.

Навеки вместе: Материалы и документы о праздновании 325-летия воссоединения Украины с Россией. — Киев: Политиздат Украины, 1979. — 125 с.

Образование и развитие Союза Советских Социалистических Республик: В документах. — М.: Юрид. лит., 1973. — 735 с.

Образование Союза Советских Социалистических Республик: Сб. документов. — М.: Наука, 1972. — 531 с.

Сила братства: О дружбе и сотрудничестве трудящихся Брян., Гом. и Черниг. обл., 1946—1977. Сб. документов и материалов. — Киев: Наук. думка, 1980. — 271 с.

Советское содружество народов: (Объединит. движение и образование СССР). Сб. документов, 1917—1922. — М.: Политиздат, 1972. — 336 с.

Чудесный сплав: Документы и материалы из истории дружеских связей трудящихся Николаевщины с трудящимися братских советских республик (1917—1977). — Одеса: Маяк, 1981. — 284 с.

УТВОРЕННЯ СРСР

Бачинський П. П. В. І. Ленін — організатор Союзу Радянських Соціалістичних Республік. — К.: Рад. школа, 1976. — 152 с.

Бобров Р. А. Шаг, продиктованный историей: Международно-правовое признание Советского государства. — М.: Междунар. отношения, 1982. — 176 с.

Боевое содружество советских республик: (1919—1922 г.) — М.: Наука, 1982. — 248 с.

Великое содружество народов-братьев: К 60-летию образования Союза ССР. — К.: Наук. думка, 1982. — 182 с.

Гивилев С. С. В. И. Ленин — организатор Советского многонационального государства. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Политиздат, 1972. — 232 с.

Дорогами дружбы (1922—1972): Сборник. — М.: Правда, 1972. — 502 с.

Доценко А. І. Союз непорушний. — К.: Рад. школа, 1979. — 136 с.

Златопольский Д. Л., Чистяков О. И. Образование Союза ССР. — М.: Юрид. лит., 1972. — 319 с.

Кириченко М. Г. Единое союзное многонациональное государство. — М.: Юрид. лит., 1978. — 88 с.

Кузнецов И. Н. Союз ССР — единое союзное государство: К 60-летию образования СССР. — М.: Знание, 1982. — 64 с.

Максименко П. Е. Борьба Коммунистической партии за укрепление интернационального единства трудящихся в период образования СССР. — М.: Высш. школа, 1982. — 104 с.

Многонациональное Советское государство. — М.: Политиздат, 1972. — 432 с.

Морозов Б. М. Советы и образование СССР. — М.: Мысль, 1974. — 141 с.

Образование и развитие СССР — триумф идей ленинизма. — К.: Вища школа. Изд-во при КГУ, 1982. — 303 с.

Союз равных, 1922—1972: Справочник. — М.: Политиздат, 1972. — 296 с.

СССР — великое содружество народов-братьев. — М.: Наука, 1972. — 340 с.

Строительство Советского государства: Сб. статей. К 70-летию Э. Б. Генкиной. — М.: Наука, 1972. — 306 с.

Тадевосян Э. В. Советская национальная государственность. — М.: Изд-во МГУ, 1972. — 232 с.

Торжество національної політики КПРС: (50 років СРСР). — К.: Політвидав України, 1972. — 296 с.

Цамерян И. П. Теоретические проблемы образования и развития Советского многонационального государства. — М.: Наука, 1973. — 295 с.

Чирко В. А., Пода Н. В. Незламный союз республик радянських. — К.: Політвидав України, 1981. — 261 с.

Чугаев Д. А. Коммунистическая партия — организатор Союза Советских Социалистических Республик. — М.: Мысль, 1972. — 412 с.

Шапко В. М. Союзу полвека: (К 50-летию образования СССР). — М.: Политиздат, 1972. — 120 с.

Якубовская С. И. Развитие СССР как союзного государства. 1922—1936 гг. — М.: Наука, 1972. — 226 с.

ТОРЖЕСТВО ЛЕНІНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В СРСР

Абдулатипов Р. Г., Бурмистрова Т. Ю. Конституция СССР и национальные отношения на современном этапе. — М.: Мысль, 1978. — 133 с.

Абдулатипов Р. Г., Бурмистрова Т. Ю. Ленинская политика интернационализма в СССР: История и современность. — М.: Мысль, 1982. — 268 с.

Агаев А. Г. Судьбы народностей. — М.: Политиздат, 1978. — 112 с.

Азизян А. К. Ленинская национальная политика в развитии и действии. — М.: Наука, 1972. — 382 с.

Актуальные проблемы национальных отношений в свете Конституции СССР. — М.: Наука, 1981. — 302 с.

Аношкин И. Ф. Интернационализм внутренней политики КПСС: Из теорет. наследия В. И. Ленина. — М.: Политиздат, 1975. — 192 с.

Артемьев А. П. Братский союз народов СССР в Великой Отечественной войне. — М.: Мысль, 1975. — 199 с.

Баграмов Э. А. Ленинская национальная политика: достижения и перспективы. — М.: Мысль, 1977. — 232 с.

Беляков Г. Ф. Идеология братерства. — К.: Політвидав України, 1981. — 79 с.

Братское сотрудничество народов Советского Союза — интернационализм в действии. — М.: Наука, 1978. — 198 с.

Великая сила интернационального единства: Деятельность КПСС по дальнейшему укреплению интернационального единства и развитию сотрудничества народов СССР. — Киев: Политиздат Украины, 1979. — 335 с.

Глезерман Г. Е. Классы и нации. — М.: Политиздат, 1974. — 79 с.

Голотвин Ж. Г. Единая семья советских народов: социальное родство и сплоченность. — М.: Мысль, 1981. — 167 с.

Горовський Ф., Королько В., Нагорна Л. Розквіт і зближення націй на сучасному етапі. — К.: Політвидав України, 1975. — 143 с.

Горовський Ф. Я. Шляхом розвитку і зближення: (Закономірності розвитку соціалістичних націй в СРСР). — К.: Вища школа. Голов. вид-во, 1974.—240 с.

Диалектика интернационального и национального в социалистическом обществе. — М.: Наука, 1981. — 365 с.

Євдокименко В. Ю., Ігнатів В. О. Націоналізм і нації. — К.: Наук. думка, 1981. — 207 с.

Залевський А., Фіногеев С. Братерське співробітництво і взаємодопомога — вирішальний фактор комуністичного будівництва. — К.: Політвидав України, 1975. — 96 с.

Зиманас Г. О. Общенациональная гордость советских людей. — М.: Знание, 1979. — 63 с.

Интернациональное и национальное в социалистическом обществе.—К.: Наук. думка, 1976.— 331 с.

Ирошников М. П. Осуществление мечты: В. И. Ленин и государство Советов. Ист.-докум. очерки. — Л.: Лениздат, 1980. — 336 с.

История национально-государственного строительства в СССР, 1917—1978: В 2-х т.—3-е изд., доп. и перераб. — М.: Мысль, 1979. — Т. 1—2.

Кожукало І. П. Триумф ленінської національної політики КПРС. — К.: Політвидав України, 1975.—103 с.

Козлов В. И. Национальности СССР: Этнодемогр. обзор. — М.: Финансы и статистика, 1982. — 303 с.

Конституция развитого социализма: ист. предпосылки и значение. — М.: Наука, 1981. — 280 с.

Копылов И. Я., Савельев В. М. Развитие конституционных основ Советского многонационального государства. — М.: Знание, 1980.—64 с.

Крухмалев А. Е. Нерушимый союз рабочих, крестьян и интеллигенции — социальная основа СССР.—М.: Знание, 1978.—14 с.

Куличенко М. И. Рассвет и сближение аций в СССР: Проблемы теории и методологии. — М.: Мысль, 1981. — 444 с.

Куличенко М. И. Укрепление интернационального единства советского общества. — Киев: Политиздат Украины, 1976.—81 с.

Куц А. М. Взаимосвязь классовых и национальных отношений в развитом социалистическом обществе. — Х.: Вища школа, Изд-во при ХГУ, 1982.—175 с.

Ларьков А. М. Нации и национальные отношения развитого социалистического

общества.— М.: Изд-во МГУ, 1980. — 148 с.

Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях. — 2-е изд. — М.: Политиздат, 1974. — 598 с.

В. І. Ленін — натхненник дружби народів СРСР. — К.: Політвидав України, 1972. — 403 с.

Лихолат А. В., Панибудьласка В. Ф. В единой семье народов: Дружба и сотрудничество народов СССР в условиях развитого социализма. — М.: Мысль, 1979. — 334 с.

Лихолат А. В. Ленінська національна політика партії в дії. — К.: Політвидав України, 1977. — 87 с.

Лихолат А. В. Содружество народов СССР в борьбе за построение социализма, 1917—1937. — М.: Политиздат, 1976. — 368 с.

Лопаяева Д. Т. Зміцнення соціально-класової єдності націй СРСР. — К.: Т-во «Знання», 1973. — 45 с.

Маковійчук І. Н. Літопис дружби і єднання: З досвіду роботи преси Укр. РСР по пропаганді ідей дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму. — К.: Політвидав, 1974. — 77 с.

Матюшкин Н. И. Армия дружбы народов и пролетарского интернационализма. — М.: Воениздат, 1982. — 167 с.

Метелица Л. В. Рассвет и сближение социалистических наций. — М.: Просвещение, 1978. — 144 с.

Морозов М. О. Нація в соціалістичному суспільстві. — К.: Політвидав України, 1982. — 155 с.

Мурадян В. А. Боевое братство. — М.: Воениздат, 1978. — 336 с.

На пути к дружбе и братству: (Из истории нац. политики СССР). Сб. науч. трудов. — Л.: 1975. — 160 с.

Научное руководство национальными отношениями в развитом социалистическом обществе. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1981. — 128 с.

Национальная политика КПСС: Очерк историографии. — М.: Политиздат, 1981.—256 с.

Национальные отношения в развитом социалистическом обществе. — М.: Мысль, 1977. — 335 с.

Национальные отношения в СССР на современном этапе: На материалах Средней Азии и Казахстана. — М.: Наука, 1979. — 312 с.

Національні відносини в умовах розвинутого соціалізму. — Львів: Вища школа, 1976. — 200 с.

Некоторые вопросы национальной политики КПСС. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. — 128 с.

Основные направления изучения национальных отношений в СССР. — М.: Наука, 1979. — 319 с.

Осуществление принципов интернационализма в национальной политике КПСС. — М.: Мысль, 1975. — 342 с.

Развитие рабочего класса в социалистическом обществе: интернациональные закономерности и национальные особенности. — М.: Наука, 1982. — 528 с.

Реджепов П. П., Чирков Н. П. В едином строю народов-братьев: Рассвет и сближение наций в условиях развитого социалистического общества.

тического общества. — М.: Мысль, 1980. — 183 с.

Самойленко В. Ф. Дружба народов — источник могущества Советских Вооруженных Сил. — М.: Восниздат, 1972. — 176 с.

Степанов А. С. Великий Октябрь и национальная политика КПСС. — М.: Политиздат, 1982. — 94 с.

Тавадов Г. Т. Строительство коммунизма и развитие национальных отношений. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973. — 112 с.

Тенденции изменения социально-классовой структуры советских наций и народностей: (Сб. статей). — М.: Ин-т социол. исслед., 1978. — 198 с.

Теоретичні питання національних відносин та пролетарського інтернаціоналізму: Зб. наук. праць. — К.: Наук. думка, 1981. — 166 с.

Торжество ленинских идей пролетарского интернационализма: На материалах республик Средней Азии и Казахстана, 1917—1972 гг. — М.: Наука, 1974. — 532 с.

Федосеев П. Н. Великий интернациональный подвиг советского народа. — М.: Знание, 1973. — 80 с.

Цамерян И. П. Нации и национальные отношения в развитом социалистическом обществе. — М.: Наука, 1979. — 192 с.

Чирко В. А. XXVI съезд КПСС о дальнейшем развитии национальных отношений в СССР: (К 60-летию образования СССР). — К.: О-во «Знание» УССР, 1982. — 61 с.

Чирко В. А. Досвід КПРС у здійсненні ленінської національної політики та його міжнародне значення. — К.: Політвидав України, 1976. — 112 с.

(Далі буде)

ВСЕСОЮЗНА КОНФЕРЕНЦІЯ З ПРОБЛЕМ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

18—19 жовтня 1982 р. у Москві в Інституті історії СРСР АН СРСР відбулася Всесоюзна наукова конференція на тему: «Концепція розвинутого соціалізму — теоретична й методологічна основа вивчення сучасного етапу історії СРСР», в роботі якої взяли участь 67 науково-дослідних установ та вузів країни, 170 провідних учених з усіх союзних республік. Усього на пленарних та секційних засіданнях виступили 84 чол.

Вступним словом конференцію відкрив директор Інституту історії СРСР АН СРСР, д-р істор. наук, проф. С. С. Хромов. Головний редактор журналу «Коммунист», д-р філософ. наук Р. І. Косолапов висвітлив ряд важливих питань становлення й розвитку концепції зрілого соціалізму. «КПРС в умовах розвинутого соціалізму» — тема доповіді зав. сектором Відділу науки та навчальних закладів ЦК КПРС, д-ра істор. наук, проф. М. О. Сламхіна. Головний редактор журналу «Вопросы философии», д-р філософ. наук, проф. В. С. Семенов розкрив особливості та найважливіші риси діалектики зрілого соціалізму. Д-р істор. наук С. Л. Сенявський (Інститут історії СРСР АН СРСР) проаналізував процеси формування й закономірності розвитку соціальної структури радянського суспільства. Періодизацію, ступінь зрілості й особливості формування радянського народу як нової історичної спільноти людей розглянув у своїй доповіді д-р істор. наук, проф. В. П. Шерстобитов (Інститут історії СРСР АН СРСР). Про необхідність піднесення теоретичного рівня радянської історіографії проблем розвинутого соціалізму, комплексного підходу до них говорив д-р істор. наук, проф. В. П. Наумов (Інститут історії СРСР АН СРСР). «Продовольча програма — найважливіша складова частина економічної стратегії КПРС» — тема доповіді консультанта Відділу ЦК КПРС, д-ра економ. наук, проф. С. І. Здобнова.

В обговоренні доповідей взяли участь 8 чол. Зокрема д-р істор. наук О. В. Бакунін (Уральське відділення АН СРСР) охарактеризував якісні зрушення, що сталися у соціально-економічному розвитку радянського суспільства на сучасному етапі. Д-р істор. наук, проф. І. Б. Берхін (Інститут історії СРСР АН СРСР) висвітлив історію становлення концепції розвинутого соціалізму. Д-р істор. наук Ю. О. Курносів (Інститут історії АН УРСР) розповів про політичне значення, яке має визначення рубежу етапу зрілого соціалізму, закономірностей його розвитку. У виступах директора Інституту історії

АН МРСР, чл.-кор. АН МРСР В. І. Царанова, канд. істор. наук В. П. Дмитренка і Г. Б. Куликової (Інститут історії СРСР АН СРСР) та канд. істор. наук О. П. Плотнікова (Тульський педагогічний інститут) мова йшла про роль критеріїв зрілості соціалізму для періодизації сучасного етапу історії СРСР.

На першій секції обговорювалися соціально-економічні проблеми історії розвинутого соціалізму. Про це йшлося у доповідях д-рів істор. наук І. М. Некрасової, В. С. Лельчука та І. М. Волкова. Ряд виступів були присвячені дослідженню динаміки соціальної структури розвинутого соціалістичного суспільства: д-ра філософ. наук, проф. Ф. Р. Філіпова (Інститут соціологічних досліджень АН СРСР, д-ра істор. наук, проф. В. О. Романцова (Київський технологічний інститут легкої промисловості), д-ра істор. наук, проф. В. Є. Полетаєва й канд. істор. наук І. Л. Корнаковського (Інститут історії СРСР АН СРСР). У дискусії взяли участь д-р істор. наук А. В. Митрофанова (Інститут історії СРСР АН СРСР), канд. істор. наук М. Р. Плющ (Інститут історії АН УРСР), канд. істор. наук С. М. Сирцова (Київський інститут культури) та ін.

Різноманітною була тематика доповідей і повідомлень, прочитаних на засіданні другої секції. Вони були згруповані за трьома напрямками історичних досліджень. Змістовними були доповіді д-ра істор. наук, проф. А. В. Лихолата (Інститут історії АН УРСР), канд. істор. наук Л. В. Рутес (Інститут історії СРСР АН СРСР) та ін. У них було розглянуто історичні аспекти радянського способу життя, основні етапи й закономірності його формування та особливості. Творча дискусія розгорнулася при обговоренні проблем соціально-політичної активності трудящих Союзу РСР. Ці питання були висвітлені у доповідях д-рів істор. наук Ю. С. Борисова (Інститут історії СРСР АН СРСР), М. М. Алещенка, а також д-ра істор. наук Л. С. Рогачевської (Інститут історії СРСР АН СРСР). Змістовними були й виступи д-рів істор. наук І. П. Остапенка, Г. І. Злоказова (Інститут історії СРСР АН СРСР), канд. істор. наук А. А. Кондрацького та Ю. В. Сиволоба (Інститут історії АН УРСР). Шляхи формування, всебічного й гармонійного розвитку нової людини знайшли висвітлення у доповіді д-ра істор. наук, проф. В. Л. Соскіна (Сибірське відділення АН СРСР), у повідомленні канд. істор. наук І. М. Маковійчука (Інститут історії АН УРСР) та ін.

Проблеми історіографії розвинутого соціалізму, її розвитку в окремих республіках були розглянуті на засіданні третьої секції. Доповідачі вказали на необхідність поглиблення досліджень закономірностей і характерних особливостей нового етапу соціалістичного будівництва, конкретно-історичних форм їх виявлення, а також більш ґрунтовного вивчення історіографічної бази. В ряді виступів (наприклад, канд. істор. наук Н. В. Щербань — МДУ) піддано гострій критиці інсинуації буржуазних фальсифікаторів з питань соціально-економічного, політичного й духовного розвитку радянського суспільства.

На заключному пленарному засіданні виступив акад. М. П. Кім (Інститут історії СРСР АН СРСР). Він проаналізував тезу про неодночасність визрівання компонентів та рис, властивих розвинутому соціалізму й, отже, про тривалість процесу його побудови й зміцнення.

У прийнятій конференцією рекомендація мова йшла про необхідність піднесення теоретичного рівня наукових розробок, дальше розгортання досліджень з актуальних проблем сучасності в їх взаємозв'язку та органічній єдності.

Л. Д. ВІТРУК (Київ)

III СИМПОЗИУМ ІСТОРИКІВ СРСР І НДР У КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Рік у рік поширюються зв'язки істориків Київського і Лейпцігського університетів. Разом з провідними вченими Москви і Ленінграда вони плідно працюють над дослідженням важливої проблеми — «Ленінський план соціалістичного будівництва та його втілення в СРСР та зарубіжних соціалістичних країнах Європи».

Важливим етапом у розробці цієї проблеми став III симпозиум істориків СРСР і НДР, що відбувся у Києві 27—30 вересня 1982 р. Він був присвячений темі «Питання про політичну владу як головне питання у демократичній і соціалістичній революціях (методологічні аспекти дослідження)».

Симпозиум відкрив ректор Київського університету чл.-кор. АН УРСР М. У. Білий. На пленарному засіданні було заслухано доповідь зав. кафедрою історії КПРС гуманітарних факультетів КДУ проф. В. П. Шевчука «В. І. Ленін про соціалістичну федерацію як новий тип багатонаціональної держави (до 60-річчя утворення СРСР)». З доповідями виступили також доктори істор. наук Е. Кальбе, Г. Фухс, канд. істор. наук Х. Лауенрот (Лейпцігський університет), доктори істор. наук В. В. Зеленіц, О. Я. Манусевич, Г. П. Мурашко,

канд. істор. наук А. Ф. Носкова (Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР), доктори істор. наук С. М. Стецькевич (Ленінградський університет), В. А. Єжов (Ленінградська Вища партійна школа), В. С. Бруз, В. О. Замлянський, Я. С. Калакура, Б. І. Корольов, В. Н. Котов, П. М. Шморгун (Київський університет).

Доповідачі наголошували на тому, що магістральний напрям світового революційного руху визначається не національними особливостями тієї чи іншої країни, а загальними закономірностями всесвітньо-історичного процесу переходу від капіталізму до соціалізму.

На симпозиумі не тільки було підбито підсумки вивчення проблеми історії соціалістичного будівництва в СРСР та братніх країнах соціалізму в Європі, а й намічено шляхи дальших досліджень у цій галузі.

Координація роботи істориків СРСР і НДР, їх спільні дослідження сприятимуть поглибленню розробки марксистсько-ленінської концепції історії народів соціалістичної співдружності, осмисленню й узагальненню величезного фактичного матеріалу.

Б. А. ШАРАФУТДІНОВ (Київ)

В ПРЕЗИДІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

Президія АН УРСР на своєму засіданні 27 вересня 1982 р. розглянула питання про діяльність Інституту історії АН УРСР протягом 1978—1982 рр. У доповіді академіка-секретаря Відділення історії, філософії і права АН УРСР акад. АН УРСР Б. М. Бабія було ґрунтовно й всебічно проаналізовано роботу інституту за звітний період. Доповідач відзначив, що його

співробітники основну увагу зосередили на дослідженні актуальних проблем вітчизняної і всесвітньої історії, зокрема Великої Жовтневої соціалістичної революції, соціалістичного й комуністичного будівництва в СРСР та країнах соціалістичної співдружності, а також історії природознавства та техніки. Особливе місце в працях учених-істориків займала творча

розробка марксистсько-ленінського вчення про підвищення керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії в усіх сферах суспільного життя. При цьому вивчення процесів соціально-економічного розвитку нашої Батьківщини (як у минулому, так і в наш час) тісно пов'язувалося з критикою буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії СРСР і Української РСР, світової системи соціалізму.

Акад. АН УРСР Б. М. Бабій докладно спитився на аналізі тих праць, які побачили світ за останні роки: багатомісної «Історії Української РСР» (удостоєна Державної премії УРСР 1980 р.), «Історії робітників Донбасу», серії книг про дружбу й братерство українського, російського, білоруського й молдавського народів та ін. За результатами досліджень протягом 1978—1982 рр. опубліковано значну кількість монографій, збірників наукових праць, брошур, статей загальним обсягом понад 3500 арк.

У 1978—1982 рр. співробітники інституту пропагували миролюблю зовнішню та внутрішню політику КПРС. Було також організовано 26 теле- й 256 радіопередач, надруковано понад 400 газетних статей, підготовлено 33 методичні розробки (на допомогу лекторам), прочитано 4700 лекцій.

За звітний період зазнали певних змін структура інституту, кількісний та якісний склад його співробітників. Нині в ньому функціонує 13 відділів, в яких працюють 145 науковців, у тому числі 4 академіки, 4 члени-кореспонденти АН УРСР, 28 докторів і 68 кандидатів наук.

Відзначивши позитивні результати роботи колективу вчених інституту, доповідач указав і на наявні резерви, правильного використання яких, безумовно, сприятиме поліпшенню його діяльності. Серед них особливої уваги заслуговують такі напрямки досліджень, як посилення розробки методологічних проблем історичної науки та критики буржуазних фальсифікацій історії СРСР і УРСР, реальне поєднання теорії з практикою ідеологічної, політико-виховної роботи, активізація координаційної роботи, пошук нових форм і методів історичного аналізу, зниження вікового цензу наукових кадрів тощо.

В обговоренні доповіді взяв участь директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР Ю. Ю. Кондуфор. В XI п'ятиріччі, як підкреслив він, історики працюватимуть над завершенням тритомної «Історії Києва», досліджуватимуть соціально-економічні умови й шляхи формування української народності, роль більшовицької партії і робітничого класу у Великій

Жовтневій соціалістичній революції, соціалістичному й комуністичному будівництві. Першочергову увагу буде приділено й вивченню історії дружби народів СРСР, критиці буржуазно-націоналістичних фальсифікацій історії СРСР і УРСР.

Із заключним словом на засіданні виступив президент АН УРСР акад. Б. Є. Патон. Він відзначив, що за звітний період в Інституті історії АН УРСР було проведено значну роботу по вдосконаленню організаційної структури. Було підвищено якість наукових праць, надрукованих його співробітниками. Вони досить оперативно реагують на найактуальніші завдання, які партія поставила перед історичною наукою.

Проте слід ще активніше використовувати резерви з метою поліпшення своєї роботи, піднесення науково-теоретичного рівня досліджень. Потрібно постійно зміцнювати творчі зв'язки з відповідними профільними установами АН СРСР, докласти всіх зусиль для успішного виконання перспективних планів, поліпшити підготовку кадрів найвищої кваліфікації.

Акад. Б. Є. Патон висловив критичні зауваження на адресу видавництва «Наукова думка». Зокрема, мова йшла про недостатню оперативність при виданні праць не тільки істориків, а й інших суспільствознавців. Редакційно-видавничій раді АН УРСР необхідно надіслати до Президії АН УРСР свої конкретні пропозиції.

Президія АН УРСР прийняла розгорнуту постанову з розглядуваного питання. Колективу співробітників Інституту історії АН УРСР потрібно зосередити зусилля на дальшій розробці актуальних напрямів історичної науки, глибокому вивченні методологічних проблем вітчизняної та зарубіжної історії, активізувати критику та викриття буржуазних, буржуазно-націоналістичних, реформістських та ревізійністських фальсифікацій історії СРСР і УРСР. Необхідно активізувати пошук нових, більш ефективних форм і методів історичного аналізу, забезпечити значно ширше використання архівних матеріалів і документів. Слід посилити координацію досліджень у галузі історичної науки — спільно з відповідними установами республіки й країни в цілому, вченими країна соціалістичної співдружності; продовжити роботу по дальшій розробці конкретних і обґрунтованих рекомендацій та пропозицій, спрямованих на викриття ідеологічних диверсій ворогів соціалізму. Необхідно також приділяти постійну увагу вихованню висококваліфікованих наукових кадрів, підвищенню їх ідейно-теоретичного та професійного рівня.

Ю. В. ІВАНОВ (Київ)

РЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В ДОНЕЦЬКУ

28—30 вересня 1982 р. в м. Донецьку відбулася республіканська наукова конференція, присвячена 60-річчю утворення СРСР, на тему: «XXVI з'їзд КПРС про розвиток соціально-класової структури радянського суспільства в умовах соціалістичного і комуністичного будівництва». Вона була організована Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, Інститутом історії АН УРСР і Донецьким державним університетом. Її відкрив проєктор ДонДУ по науковій роботі професор Ю. М. Буравльов.

В роботі конференції взяли участь близько 100 суспільствознавців—істориків, філософів і економістів з 25 вищих навчальних закладів і наукових установ багатьох міст України, а також Москви, Челябінська, Рибінська та інших наукових центрів країни. На пленарних та секційних засіданнях було заслухано більш як 80 доповідей та повідомлень, які викликали жваве обговорення і безпосередній обмін думками.

На пленарному засіданні виступили доктори істор. наук Ю. О. Курносів, А. В. Лихолат, З. Г. Лихолобов а та С. В. Кульчицький. Вони розглянули такі питання, як розвиток соціально-класової структури радянського суспільства на етапі зрілого соціалізму, нова історична спільність — радянський народ як втілення принципів соціалістичного інтернаціоналізму, робітничий клас як провідна сила інтернаціональної єдності радянського народу, корінні зміни у соціальній структурі Української РСР в перехідний період від капіталізму до соціалізму.

В ході роботи секцій у доповідях докторів істор. наук М. П. Денисовця, О. О. Кучера, І. К. Рибалка, А. В. Санцевича, Д. С. Шелеста, численних повідомленнях було проаналізовано соціальний розвиток робітничого класу, процеси його перетворення в соціалістичний клас, підвищення його провідної ролі в розвитку радянського суспільства по шляху досягнення соціально-класової однорідності. Значна увага приділялася розгляду соціального розвитку радянського селянства, ролі його союзу з робітничим класом, впливу здійснення аграрної політики КПРС на удосконалення структури радянського колгоспного селянства.

На секційних засіданнях були представлені також матеріали, які висвітлюють процес формування й розвитку в СРСР нової, соціалістичної, дійсно народної інтелігенції, вдосконалення її соціально-класової структури в ході соціалістичного будівництва. Ряд виступів був присвячений джерелознавчим та історіографічним аспектам проблеми, критиці буржуазних фальсифікаторських концепцій тощо.

В тематичі першої секції переважали методологічні аспекти проблеми соціально-класової структури радянського суспільства. Із змістовними повідомленнями виступили, зокрема, кандидати істор. наук В. П. Шерстюк, І. А. Дідур, Л. В. Милостивенко, Ю. В. Сиволоб.

Увага учасників другої секції сконцентрована була навколо проблем соціального розвитку робітничого класу, селянства та інтелігенції в умовах розвинутого соціалізму. Їх проаналізували кандидати істор. наук О. І. Задніпровський, О. О. Зайцев, В. Ф. Близнюк, В. С. Чистяков, В. Ф. Бурносів, Г. М. Дорівська та ін.

На засіданнях третьої секції обговорювалися питання соціального розвитку робітничого класу, селянства та інтелігенції в період побудови соціалізму. Значний інтерес викликали повідомлення кандидатів істор. наук С. М. Сирцової, М. М. Драка, А. П. Єрмака, Ф. Г. Турчєнка, а також С. Г. Водотики, А. М. Панфілової.

На заключному пленарному засіданні було прийнято змістовні рекомендації щодо розробки малодосліджених аспектів проблеми, зміцнення і розширення з цією метою координаційних зв'язків вузів та науково-дослідних установ республіки. Кафедрам суспільних наук та історичних факультетів запропоновано ширше відображати в тематичі лекційних курсів, студентських дипломних і курсових праць питання розвитку робітничого класу, селянства, інтелігенції та соціальної політики КПРС і Радянської держави. Прийнято також рішення про публікацію матеріалів конференції.

З. Г. ЛИХОЛОВОВА (Донецьк),
В. М. ШЕЙКО (Харків)

ДРУГА РЕПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
З ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА У ВІННИЦІ

19—21 жовтня 1982 р. у Вінниці відбулася II республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Її організували відділ історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії АН УРСР, кафедра історії СРСР та УРСР Вінниць-

кого педінституту, Міністерство освіти УРСР та Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. В роботі наукового форуму взяли участь провідні вчені — історики України, Москви, Ленінграда, Мінська, ряду інших міст СРСР,

викладачі вузів, шкіл, представники громадських організацій. Було заслухано близько 100 доповідей та повідомлень.

На пленарному засіданні з доповіддю «В. І. Ленін — засновник великого союзу республік» виступив директор Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР Ю. Ю. Кондуфор. У своєму виступі він висвітлює роль Комуністичної партії, особисто В. І. Леніна, у вирішенні національного питання в нашій країні, ліквідації усіх форм соціального й національного гноблення, вихованні почуттів інтернаціоналізму, дружби та братерського співробітництва.

Про стан та перспективи історико-краєзнавчих досліджень в УРСР розповів голова Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, зав. відділом історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії АН УРСР, акад. АН УРСР П. Т. Троцько — «XXVI з'їзд КПРС і завдання дальшого розвитку історичного краєзнавства». Доповідач розкрив важливе значення історичного краєзнавства у справі комуністичного виховання трудящих, указав на необхідність розширення масштабів історико-краєзнавчих досліджень у республіці. Мова, зокрема, йшла про підготовку ґрунтовних праць з історії фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів, «Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР» тощо.

З інтересом були вислухані доповіді зав. відділом пропаганди і агітації Вінницького обкому Компартії України В. Д. Бовкуна та ректора Вінницького педінституту Н. М. Шунди.

На конференції працювало 5 секцій. На першій із них, роботою якої керували чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко, О. І. Каменцева (Москва) та М. П. Мунтян (Кишинів), було розглянуто ряд теоретичних питань історичного краєзнавства. Велика увага приділялася узагальненню досвіду історико-краєзнавчої роботи, вдосконаленню методики досліджень. У доповідях і повідомленнях, зокрема, наголошувалося на необхідності більш тісного зв'язку історичного краєзнавства із спеціальними історичними дисциплінами.

Актуальні проблеми історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів було розглянуто на засіданнях другої секції (керівник — д-р істор. наук Є. М. Склярєнко). Відзначаючи зростаючу кількість праць з цієї тематики, доповідачі підкреслювали важливість піднесення їх наукового рівня, необхідність активніше використовувати наявні документальні матеріали (пресу,

кінофотодокументи тощо). Було також проаналізовано досвід, нагромадженій при підготовці «Історії міст і сіл Української РСР», показано її роль у розвитку історичного краєзнавства, історичної науки в цілому. В деяких повідомленнях мова йшла про назрілу необхідність ґрунтовної розробки питань історії не лише промислових і сільськогосподарських підприємств, а й закладів науки, культури, освіти та охорони здоров'я.

Проблеми методики викладання історичного краєзнавства у вузах, а також організації історико-краєзнавчої роботи у середніх школах розглядалися на засіданнях третьої секції (керівники — д-р істор. наук С. Г. Кашенко, канд. істор. наук І. І. Заєць). Доповідачі підкреслили велике значення історико-краєзнавчих досліджень у навчально-виховному процесі. Вони вказали й на деякі недоліки: зокрема, на відсутність підручників, посібників, методичних розробок, програм з історичного краєзнавства для вищих та середніх спеціальних учбових закладів, шкіл.

Важливе коло проблем, пов'язаних з охороною, дослідженням, широкою пропагандою пам'яток історії та культури, обговорювалося на засіданнях четвертої секції (керівники — д-р істор. наук К. І. Стецюк, д-р істор. наук М. М. Кравець та канд. мистецтвознавства В. І. Тимофієнко). Поглиблений інтерес до цих питань пояснюється насамперед тією обставиною, що в УРСР розпочато роботу над «Зводом пам'яток історії та культури», над яким нині працюють вчені-супільствознавці республіки. Досвідом роботи над «Зводом пам'яток історії та культури» із своїми колегами поділялися білоруські історики.

Яскраві сторінки історії Поділля знайшли відображення у доповідях і повідомленнях, заслуханих на п'ятій секції (керівник — д-р істор. наук І. Г. Шульга).

Учасники конференції висловили ряд практичних рекомендацій з розглянутих питань. Особливе значення має створення наукової координаційної Ради з проблеми «Історичне краєзнавство» у системі АН УРСР, періодичного видання історико-краєзнавчого характеру, а також дальше вдосконалення системи підготовки кваліфікованих кадрів істориків-краєзнавців.

Ю. З. ДАНИЛЮК (Київ),
І. Д. МАЗУР (Київ)

ФІЛОКАРТИСТСЬКА ВИСТАВКА У ЧЕРНІГОВІ

Протягом кількох місяців у Чернігівському історичному музеї експонується філокартистська виставка, присвячена 1075-річному ювілею літописного Чернігова.

На ній представлено 155 фотолістівок з видами дореволюційного і соціалістичного Чернігова з фондів музею та зібрання відомого колекціонера І. В. Бугаєвича. Най-

давніші з них побачили світ ще до 1903 р. в Австрії. Відвідувачі мають можливість ознайомитися з цікавою серією фотолістівок, надрукованих у Москві в 1907 р. до 1000-річчя Чернігова. 86 дореволюційних лістівок, на яких зображені вулиці, площі, адміністративні будинки, культові споруди, навчальні заклади дають уявлення про старий Чернігів.

Про величезні зрушення в історії міста після Великої Жовтневої соціалістичної революції розповідають рідкісні видання 20—30-х років. Розквіт соціалістичного міста відображений в серії лістівок видавництва «Мистецтво» (1939 р.).

У двох вітринах вміщено фотоматеріали Надзвичайної комісії по розслідуванню злочинів фашистів в Чернігові. Про місто першого повоєнного десятиріччя розповіда-

ють фотолістівки видавництва образотворчого мистецтва і музичної літератури, «Укрфотос», чернігівської друкарні ім. С. М. Кірова.

Значне місце на виставці займають філокартистські матеріали 60—80-х років. Це кольорові фотолістівки всесоюзних та республіканських видавництв із зображенням нових площ та проспектів, багатопверхових житлових масивів, які прикрасили місто в останні десятиріччя, пам'ятників видатним землякам, відроджених старовинних архітектурних ансамблів.

Жвава зацікавленість виставкою чернігівців і гостей міста ще раз довела необхідність збиральницької та популяризаторської роботи в цьому напрямі.

І. О. КРИВОВА (Чернігів)

ДЕНЬ НАУКИ НА ЗАВОДІ «ЛЕНІНЬСЬКА КУЗНЯ»

«Молоді вчені — молодим робітникам» — під таким девізом пройшов День науки, організований з ініціативи комітету комсомолу, Ради молодих вчених Інституту історії АН УРСР і комітету комсомолу заводу «Ленінська кузня».

Дев'ять лекторів (С. К. Асатуров, О. А. Білоцька, С. В. Віднянський, О. І. Гуржій, В. М. Даниленко, С. А. Кокін, О. І. Лукаш, О. В. Шевченко, П. Г. Яковенко) виступили в різних відділах, цехах підприємства. Коротко проінформували слухачів про головні напрями науково-дослідної роботи Інституту історії АН УРСР, вони приділили свою основну увагу актуальним питан-

ням розвитку радянського суспільства, а також деяким міжнародним проблемам. Більшість лекцій були присвячені знаменному ювілею — 60-річчю утворення СРСР.

У рамках Дня науки організовано виставку наукових праць молодих учених, яку розгорнуто у приміщенні комітету комсомолу заводу. Молоді науковці відвідали також Музей історії «Ленінської кузні».

Підбиваючи підсумки Дня науки, секретар комітету комсомолу заводу А. І. Данилевський зазначив, що подібні заходи сприяють поглибленню й зміцненню традиційних творчих зв'язків наукової і робітничої молоді.

О. В. ШЕВЧЕНКО (Київ)

* * *

**АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ,
НАДРУКОВАНИЙ У ЖУРНАЛІ В 1982 р.**

З М І С Т

№ журналу

Звернення Центрального Комітету КПРС, Президії Верховної ради СРСР, Ради Міністрів СРСР до Комуністичної партії, до радянського народу	11
Інформаційне повідомлення про Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу	11
Промова товариша Ю. В. Андропова	11
Промова товариша К. У. Черненка	11
Генеральний секретар ЦК КПРС Юрій Володимирович Андропов	11
Безцінний вклад у Ленініану (До завершення виходу в світ Біохроніки В. І. Леніна)	10
Матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 60-ій річниці утворення СРСР	12
Щербицький В. В. Живе втілення ленінських ідей	12
«Українському історичному журналу» — 25 років	7

СТАТТІ

XXVI з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

Гаврилюк О. Ю. Діяльність парторганізацій республіки по здійсненню перестройки і благоустрою сіл на сучасному етапі	11
Єльченко Ю. Н. Партійна організація Києва в авангарді боротьби трудящих міст за виконання рішень XXVI з'їзду КПРС	5
Загородній В. І. XXVI з'їзд КПРС про подальше зростання добробуту трудящих	2
Кравчук Л. М. Особливості ідеологічної роботи в сучасних умовах	8
Крючков Г. К. Актуальні питання кадрової політики КПРС на сучасному етапі	3
Нагорна Л. П. Партійне керівництво інтернаціональними і національними процесами в суспільстві розвинутого соціалізму	12
Панченко П. П. Травневий Пленум ЦК КПРС (1982 р.) — новий рубіж у розв'язанні продовольчої проблеми	7
Плющ М. Р. Науково-технічний прогрес у народному господарстві Української РСР на сучасному етапі	10
Плясовських В. С. XXVI з'їзд КПРС про подальший розвиток культури радянського суспільства	9
Рудич Ф. М. Науково-технічний прогрес на сучасному етапі: основні принципи управління, соціальна спрямованість	6
Шевченко В. С. Ради народних депутатів республіки на сучасному етапі	1

До 112-ї річниці з дня народження В. І. Леніна

Гошуляк І. Л., Вовчок О. М. (Одеса), Соколов В. М. (Одеса). Праці В. І. Леніна в більшовицькій пресі України (1917—1923 рр.)	4
Мороко В. М. (Запоріжжя). Боротьба В. І. Леніна за більшовизацію закордонних груп сприяння РСДРП (1903—1905 рр.)	4
Політика КПРС — ленінізм у дії	4
Полухіна О. М. В. І. Ленін про формування класової свідомості російського пролетаріату	4

До 65-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції

Гриценко А. П. Робітничий клас України у масовому страйковому русі в переддень Жовтня	11
Солдатенко В. Ф. Боротьба більшовиків за інтернаціональне згуртування російських і українських трудящих у період підготовки Великого Жовтня	11
Тимченко Ж. П. Боротьба селян України за здійснення ленінського Декрету про землю (жовтень 1917 — березень 1918 р.)	11
Хміль І. В. Організації селянства України у період підготовки і проведення соціалістичної революції	11

До 60-річчя утворення СРСР

- Ахунув Ш. М. (Ленінабад), Ризоєв Б. М. (Ленінабад), Ходжибаєв А. (Ленінабад). Розвиток економіки й культури Таджикистану в братній сім'ї народів СРСР 6
- Безродний Є. Ф. Радянська Україна в об'єднаному русі за утворення СРСР 7
- Божок І. Г. Вклад робітничого класу України в розвиток радянської культури (1952—1961 рр.) 8
- Бузало В. Й. Співробітництво радянських республік у спорудженні народногосподарських об'єктів Української РСР (1971 — 1975 рр.) 7
- Даниленко В. М. Робітничий клас — провідна сила співробітництва народів СРСР у галузі культури (1928—1937 рр.) 10
- Денисов А. Ф., Ковальський Б. П. Соціалістичне змагання трудових колективів РРФСР і УРСР у 1970—1980 рр. 11
- Журба М. А. Діяльність сільських громадських організацій по інтернаціональному згуртуванню трудячого селянства (1921—1932 рр.) 8
- Зубалій О. Д. Співробітництво і взаємодопомога робітників союзних республік у створенні матеріально-технічної бази сільського господарства України (1928—1937 рр.) 11
- Новохатько Л. М. Діяльність Комуністичної партії по розвитку співдружності робітничого класу братніх республік СРСР (1926—1932 рр.) 9
- Рибалко П. Л. (Кишинів), Ганзюк Б. В. (Кишинів). Зміцнення економічних зв'язків Молдавії і України в період розвинутого соціалізму 8
- Цехмистро Н. Я. (Полтава). Зміцнення братерського співробітництва трудящих РРФСР і УРСР в ході соціалістичного змагання в роки восьмої п'ятирічки 9
- Чирко В. А. В. І. Ленін і створення багатонаціональної Радянської держави. Шаталіна Є. П. З історії соціалістичного змагання між виробничими колективами братніх республік (1929—1941 рр.) 4
- Шепета М. Т. (Чернівці). Дружба і співробітництво робітників України з трудящими братніх республік Союзу РСР (1951—1958 рр.) 7
- Шульга І. В., Власенко О. В. Роль соціалістичного змагання трудових колективів братніх республік у зміцненні інтернаціональної єдності радянського суспільства (1971—1975 рр.) 10

До 1500-річчя Києва

- Даниленко В. М., Моргаєнко О. П., Ткачова Л. І. Розвиток культури в Києві у роки перших п'ятирічок 4
- Дорохов В. О., Кондрацький А. А. Київ — спортивний 4
- Згурський В. А. Київ — столиця Української РСР 4
- Пашуто В. Т. (Москва). Давньоруська спадщина й історична доля східного слов'янства 4

До 40-річчя видатних перемог радянських військ у Великій Вітчизняній війні

- Самсонов О. М. (Москва). Історичне значення Сталінградської битви . 11

До 100-річчя з дня народження Г. Димитрова

- Сохань П. С. Георгій Димитров про міжнародне значення ленінізму і досвіду соціалістичного будівництва в СРСР 6
- Шевченко О. В. Георгій Димитров про культурну революцію в НРБ. 6

Наукове життя в братніх республіках СРСР

- Бірон А. К. (Рига). Про стан і перспективи розвитку історичної науки в Латвійській РСР 1
- Вайткявічюс Б. Ю. (Вільнюс). Історична наука в Литовській РСР 12
- Дахшлейгер Г. Ф. (Алма-Ата). Історична наука в Казахській РСР на сучасному етапі 7
- Петриков П. Т. (Мінськ). Розвиток історичної науки в Білоруській РСР 9
- Гашлієв Ш. Т. (Ашхабад). Основні напрями досліджень в галузі історичної науки у Туркменській РСР 2
- Царанов В. І. (Кишинів). Історична наука в Молдавській РСР 10

Методологія та методика історичних досліджень

- Курносів Ю. О. XXVI з'їзд КПРС і деякі теоретичні питання дослідження зрілого соціалізму 8

З історії атеїзму на Україні

- Шоловець В. М. (Чернігів). Діяльність партійних організацій по розвитку атеїстичної громадської думки 9
- Проти буржуазної фальсифікації історії*
- Нагорна Л. П. Ленінська теорія нації і неспроможність сучасної буржуазної етносоціології 4
- Савельєв В. Л. Критика буржуазних концепцій політичної системи соціалізму Хміль І. С. З приводу книги П. Р. Магоші «Формування національної належності. Прикарпатська Русь. 1848—1948» 2
- Чарських І. Ю. (Донецьк). Критика буржуазної історіографії з питань історії перших радянських п'ятирічок 7
- Шаповал Ю. І. Викриття фальсифікацій буржуазною історіографією ФРН ленінського вчення про керівну роль КПРС у будівництві нового суспільства Швагуляк М. М. (Львів). «Остфоршунг» на службі німецької імперіалістичної експансії 8
- * * *
- Варгатюк П. Л. Видатна подія в історії більшовицької партії (До 75-річчя V з'їзду РСДРП) 5
- Гордієнко Л. М., Плоха Д. С. Про досвід і деякі проблеми роботи партійних організацій виробничих об'єднань у промисловості 2
- Гусев В. І., Крижанівський В. П. Дружба народів СРСР — історичне завоювання соціалізму 12
- Діброва С. С. Утвердження на Україні марксистсько-ленінської концепції історії більшовизму (20-і — середина 30-х років) 2
- Коваль М. В. Бойова діяльність підпільників Києва (1941—1943 рр.) 5
- Кондуфор Ю. Ю. Досвід створення і розвитку СРСР — надбання народів світу 12
- Кульчицький С. В., Ткач Н. І. Участь киян у соціалістичній індустріалізації 5
- Лихолат А. В., Сиволоб Ю. В. Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР 12
- Мельниченко Г. М. Ленінські ідеї про радянську єдину, трудову, політехнічну школу 6
- Овчаренко П. Д., Шевченко Л. А. Київ — один з центрів радянської науки 5
- Плющ М. Р., Сиволоб Ю. В. Трудящі столиці УРСР у русі за підвищення ефективності виробництва 5
- Рибаков Б. О. (Москва). Столиці Радянської України — півтори тисячі років 5
- Сахаров А. М. (Москва). Русько-візантійський договір 971 р. 10
- Симоненко Р. Г. Утворення СРСР — торжество пролетарського інтернаціоналізму 12
- Скрипник М. О. (Одеса). У боротьбі за партію нового типу (До 80-річчя виходу в світ книги В. І. Леніна «Що робити?») 3
- Шморгул П. М. Більшовики Києва на чолі мас у трьох революціях 5
- Щусь О. П. Трудящі Києва на захисті завоювань соціалістичної революції (1918—1920 рр.) 5

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

- Віднянський С. В., Мороз В. К. (Львів). Історія зарубіжних слов'янських народів на сторінках «Проблем слов'янознавства» 3

ПОВІДОМЛЕННЯ

Питання розвитку радянського суспільства періоду зрілого соціалізму

- Гнедишева Н. І. (Харків). Діяльність парторганізацій Харківщини по залученню робітників до управління виробництвом (1971—1975 рр.) 7
- Горбенко Л. Л. (Кривий Ріг). Партійне керівництво розвитком соцзмагання сільських трудівників України (1966—1970 рр.) 1
- Кладіна М. А. (Дніпропетровськ). Партійне керівництво як вирішальна умова організаційного зміцнення товариства «Знання» УРСР (1966—1970 рр.) 7
- Курносів Ю. О., Старунська Н. В. Участь інтелігенції України у комуністичному вихованні трудящих (1971—1975 рр.) 2
- Рудик П. А. (Чернівці). Зростання і зміцнення рядів КПРС на сучасному етапі 1
- Холєвчук В. М. (Чернівці). Деякі питання культурного будівництва в УРСР на сучасному етапі 2

До 60-річчя утворення СРСР

- Богданов О. Т. Участь виробничих колективів Києва у міжреспубліканському соціалістичному змаганні (1971—1980 рр.) 5

- Долбілов О. С., Талан Є. П. Дружні зв'язки робітників київського заводу «Арсенал» з колективами підприємств Російської Федерації 5

До 1500-річчя Києва

- Гамрецький Ю. М. Боротьба за владу Рад у Києві наприкінці 1917 р. 3
 Головка О. Б. Київ і політична боротьба на Русі (кінець 60-х — перша половина 70-х років ХІ ст.) 2
 Іщенко М. Г., Шевченко Л. А. Київ — великий сучасний культурний центр 3
 Коваль М. В., Мельник П. І. (Чернівці). Трудящі Києва в боротьбі за відбудову міста (1943—1945 рр.) 2
 Мицик Ю. А. (Дніпропетровськ). Відображення деяких подій з історії Києва в літопису Яна Бінвільського 2
 Ричка В. М. Про формування Київської землі (Х — перша половина ХІ ст.) 1
 Сарбей В. Г. Розвиток науки в Києві у другій половині ХІХ ст. 3
 Степанович Є. П. З історії вищої спеціальної освіти на Україні 1
 Тимченко Ж. П. Участь жінок-робітниць Києва у революційній боротьбі (березень 1917 — січень 1918 р.) 1

З історії дружби народів

- Гасієв В. І. (м. Цхинвалі Грузинської РСР). Про братні взаємини трудящих Південної Осетії і УРСР у роки Великої Вітчизняної війни 3
 Горякіна В. С. (Сімферополь). Російсько-українські культурні зв'язки наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. 3
 Заїров Ш. Ш. (Бухара). Вклад комсомолу України в ліквідацію наслідків ташкентського землетрусу (1966—1968 рр.) 9
 Кузьминська О. Д. Висвітлення в періодичній пресі УРСР творчих зв'язків науковців братніх республік (1971—1975 рр.) 9
 Кулі бабчук В. В. (Вінниця). Участь трудящих Сибіру у визволенні України від військ буржуазно-поміщицької Польщі і Врангеля 11
 Мовчан О. М. Братерська взаємодопомога трудящих України і Російської Федерації в боротьбі з голодом (1921—1922 рр.) 10
 Ніколаєва В. В. З історії українсько-якутських зв'язків 10
 Петровичев М. М. (Іваново). Діяльність партійних організацій Івановської області по допомозі у відродженні Донбасу (1943—1945 рр.) 11
 Савчук П. О. (Ровно). Бойова співдружність українських і білоруських партизанів у роки Великої Вітчизняної війни (1941—1944 рр.) 10

З історії дружби народів у період Великої Вітчизняної війни

- Король В. Ю., Матвієнко І. А. Про культурне співробітництво народів СРСР (1943—1945 рр.) 8
 Марін А. Ф., Сахарчук І. М. Братерська допомога народів СРСР у відновленні роботи лікувальних закладів УРСР (1943—1945 рр.) 8

З історії селянства України

- Шевченко В. М. (Ніжин). Становище селянства Лівобережної України в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. 9
 Якименко М. А. (Полтава). Міграції українського селянства (1861—1905 рр.) 9

70-річчя газети «Правда»

- Фещенко В. Т. (Умань). «Правда» — перша легальна робітнича газета 6

До 60-річчя ІV конгресу Комінтерну

- Забарко Б. М. Конгрес Комінтерну про інтернаціональну пролетарську солідарність 11

До 60-річчя Міжнародної організації допомоги борцям революції

- Іваненко В. В. (Дніпропетровськ). Участь модрівських організацій у соціалістичному будівництві на Україні (1933—1937 рр.) 11

З досліджень у галузі спеціальних історичних дисциплін

- Васильєва Г. Г. Деякі результати вивчення інформаційних потреб учених-істориків Української РСР 10
 Іваньков П. О. (Москва). Зміст історичних карт і способи його зображення 10
 Істоміна Е. Г. (Москва). Історична географія і вивчення взаємодії суспільства й природи 6
 Сергійчук В. І. Військово-територіальна організація народної армії в перший період визвольної війни 1648—1654 рр. 7

Питання історичного краєзнавства

Грошев І. І. (Ворошиловград). Становлення революційних груп і організацій інтернаціоналістів у Придніпров'ї і Донбасі (1915—1917 рр.)	7
Кічий І. В. (Луцьк). Про встановлення Радянської влади в Луцьку	7
Шура Я. О. (Ровно). Названо іменем В. І. Леніна	4
Тимофієнко В. І. З історії заснування міст на півдні України	10
Щербак С. М. (Керч). Дослідницька діяльність музеєзнавців Керчі	10

З історії атеїзму на Україні

Вербило О. М. Питання атеїстичного виховання населення України (1943—1945 рр.)	6
Петляков П. А. (Чернівці). Антинародна діяльність уніатської церкви на Західній Україні (1929—1932 рр.)	3

Проти буржуазної фальсифікації історії

Вовк О. Л. Неспроможність фальсифікацій Львівського собору уніатської церкви	10
Хміль І. С., Майборода О. М. Деякі питання антинаукових тлумачень сучасною буржуазною історіографією історії Київської Русі	5

* * *

Бактигулов Д. С. (Фрунзе). З історії киргизько-українських зв'язків	12
Бурмака В. П. (Харків). Діяльність Комуністичної партії по підготовці кадрів для вищої школи УРСР (1926—1939 рр.)	2
Басюта І. К. (Івано-Франківськ). Соціально-економічні передумови розвитку революційної боротьби робітничого класу Західної України (1901—1939 рр.)	8
Гайдай Л. І. (Луцьк). Деякі аспекти капіталістичної еволюції селянських господарств Правобережної України (1906—1914 рр.)	7
Гуржій О. І. Рядове козацтво і його місце в класово-становій структурі суспільства Лівобережної України першої половини XVIII ст.	8
Давидова Н. Д. XI з'їзд РКП(б) — важлива віха на шляху соціалістичного будівництва	3
Денисовець П. М. (Полтава), Єрмак О. П. (Полтава). Податкова політика Радянської держави щодо селянства України в 1921—1929 рр.	6
Дешипський Л. Є. (Львів). Організаційне зміцнення більшовицьких організацій Південно-Західного і Румунського фронтів та Чорноморського флоту в період двовладдя (1917 р.)	7
Дідковський А. Й. (Вінниця). Партійне керівництво відбудовою і розвитком народного господарства України в 1945—1952 рр.	10
Євтух В. Б., Ковальчук О. О. Українська прогресивна імміграція США і Канади у боротьбі за мир і розрядку	10
Кондрацький А. А. Співробітництво радянських республік у розвитку фізичної культури і спорту	12
Котов В. Н. Б. Д. Греков — видатний радянський історик (До 100-річчя з дня народження)	4
Кукель М. В. (Москва). Перша делегація Міжроблопу на Україні (1929 р)	6
Лозицький В. С. Роль партійної преси в обороні Києва (липень—вересень 1941 р.)	5
Лукаш О. І., Полюк С. П. Участь Української РСР у співробітництві Радянського Союзу з Індією (70—80-ті роки)	3
Мінгазутдінов А. Ф. Висвітлення в мемуарній літературі партійно-політичної роботи у військах під час визволення України (1943—1944 рр.)	9
Пеняк П. С. (Ужгород). Виробничі і внутрішні життя в ремісничих цехах Закарпаття XVIII — першої половини XIX ст.	9
Черніков І. Ф. Мустафа Кемаль Ататюрк і радянсько-турецьке співробітництво в галузі культури і науки (20-і — 30-і роки)	4
Чудний В. П. Участь братніх республік СРСР у спорудженні БАМу	12
Шевченко Ф. П. Історичне минуле у сприйнятті Богдана Хмельницького	2
Яшников В. Г. (Одеса). Діяльність парторганізацій України по створенню матеріальних умов і піднесенню культурного рівня студентської молоді (1971—1975 рр.)	9

ЗАМІТКИ

Єлесін Ю. І. Про боротьбу радянських патріотів за зрив планів фашистських окупантів по грабежу й експлуатації Донбасу	2
Крилова Н. І. Вдосконалення економічної освіти на металургійних підприємствах України і підвищення її ефективності (1971—1975 рр.)	2

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

- Алещенко М. І. (*Охтирка*). Сесії студентів з незаможних селян (1923—1927 рр.) 2
- Бабаєв В. М. (*Дніпропетровськ*), Греченко В. А. (*Комунарськ*). Партійні організації промислових підприємств України в боротьбі проти троцькістсько-зінов'євського блоку (1926—1927 рр.) 6
- Безотосий М. Т. (*Полтава*). Ідейне та організаційне зміцнення виробничих партосередків України (1921—1925 рр.) 3
- Гребцова І. С. (*Одеса*). Селянське питання на сторінках преси України в період першої революційної ситуації 4
- Данильченко О. П. Участь трудящих Української РСР у спорудженні Байкало-Амурської магістралі 4
- Демочко В. К. (*Чернівці*). Роль телебачення і радіомовлення у пропаганді ідей дружби народів СРСР (1971—1975 рр.) 1
- Жугін Ю. С. (*Вінниця*). Роль комсомолу України в політичному і організаційно-господарському зміцненні колгоспів (1933—1934 рр.) 4
- Маймескул М. І. Політика Франції у країнах Центральної Африки в першій половині 70-х років ХХ ст. 6
- Мартиненко Б. А. З історії міжсоюзницьких відносин Канади в роки другої світової війни (1939—1941 рр.) 7
- Навка І. О. (*Донецьк*). Роль комсомолу України в розгортанні соціалістичного змагання у вугільній промисловості (1926—1932 рр.) 9
- Омельченко О. С. Поліпшення Радянською державою умов для праці жінок на виробництві. 1971—1980 рр. 3
- Павленко С. Ф. Відображення розвитку російського суспільно-політичного руху 1901—1917 рр. на сторінках сатиричних журналів 10
- Павлюченко О. В. Російсько-сербські революційні зв'язки в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. 8
- Панченко С. П. Інтернаціональне та патріотичне виховання робітничої молоді промислових підприємств УРСР у 70-х роках 11
- Пиріг О. А. Партійне керівництво соціалістичним змаганням працівників державної торгівлі УРСР (1971—1975 рр.) 8
- Сас П. М. Деякі особливості міського самоврядування на Україні в ХV—ХVІ ст. 9
- Толстов С. В. Ірландське питання на початку ХХ ст. 8
- Чайковський А. С. Про організацію та бойову діяльність винищувальних батальйонів в оборонних боях на Україні (червень 1941—липень 1942 рр.) 6

НА ДОПОМОГУ ПРОПАГАНДИСТАМ І СЛУХАЧАМ СИСТЕМИ МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОЇ ОСВІТИ

Консультації з курсу «Історичний досвід КПРС»

- Гаврилюк О. Ю., Скорупський А. В. (*Чернівці*). Роль Комуністичної партії в організації захисту завоювань соціалістичної революції від зовнішньої і внутрішньої контрреволюції 1
- Замлинський В. О. Комуністична партія — натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні (1941—1945 рр.) 11
- Іванов В. М. (*Москва*). Досвід боротьби КПРС проти правого й «лівого» опортунізму і його значення для сучасності 11
- Кожукало І. П. Боротьба Комуністичної партії за перемогу соціалізму в СРСР 2
- Шода Н. В. Розв'язання національного питання в СРСР — торжество ленінської національної політики 3
- Савельєв В. Л. КПРС — організатор побудови розвинутого соціалістичного суспільства 12

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Александра М. Ф., Ладиченко Т. В. Використання матеріалів ХХVІ з'їзду КПРС в лекціях і на семінарських заняттях з новітньої історії країн Азії й Африки 2
- Архипова Н. Т. (*Севастополь*). Прищеплення старшокласникам інтересу до військових професій у ході навчально-виховного процесу 10
- Бєвза О. І. (*с. Вишневе Київської обл.*). Виховання в учнів класової свідомості у процесі вивчення нової історії 7
- Брицький П. П., Буцько М. О. Виховання студентства в дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму при вивченні курсу історії КПРС 4
- Вечер В. Л. (*Ровно*), Лісничук В. Я. (*сmt. Березно Ровенської обл.*). Виховання учнівської молоді на зразках пропагандистської і педагогічної майстерності В. І. Леніна 4
- Заслужений В. С. Вивчення питань дружби народів СРСР на уроках історії 12
- Захаров І. З. (*Ленінград*), Малышева Є. М. (*Майкоп*). Виховання студен-

тив у дусі радянського патріотизму, дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму в процесі вивчення історії КПРС	8
Кутузов О. П. Застосування діапозитивів при вивченні матеріалів XXVI з'їзду КПРС у вузах при проблемному методі навчання	9
Матвійчук Н. М. Вивчення теми «Київ — центр давньоруської культури» в середній школі	5
Матвійчук Н. М. Вивчення теми «Ранньофеодална держава — Київська Русь» у 7-му класі	2
Петренко В. І. (Донецьк). Використання скрапних і звукових посібників при вивченні питань культури і мистецтва на уроках історії СРСР у 7 класі	1
Черненко А. М. (Дніпропетровськ), Агапов П. В. (Дніпропетровськ). З досвіду підготовки науково-педагогічних кадрів з історії КПРС	3

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Бадяк В. П. (Львів). Пам'ятки культури на сторінках багатотомної «Історії Української РСР»	2
Лемещук М. М. Пам'ятки України, які увічнюють взаємозв'язки і дружбу народів СРСР	12
Гроцько П. Т. Пам'ятки Києва	5

НАШ КАЛЕНДАР

Бабко Ю. В. М. О. Скрипник (До 110-річчя з дня народження)	1
Григорович Д. П. Генерал-полковник М. П. Кирпонос (До 90-річчя з дня народження)	2
Дорошенко В. С. М. С. Гречуха (До 80-річчя з дня народження)	9
Жученко І. Я. М. О. Бурмистенко (До 80-річчя з дня народження)	11
Заремба С. З. 400-річчя григоріанського календаря	10
Зінченко Ю. І. Участь І. Г. Якубовського в боях за визволення України від фашистських загарбників (До 70-річчя з дня народження)	1
Кузьменко М. М. (Дніпропетровськ). 50-річчя ізотовського руху	6
Настюк М. І. (Львів), Мінаєв О. І. (Львів). 60-річчя визволення Забайкалля та Далекого Сходу від інтервентів і білогвардійців	10
Петров В. П. (Сімферополь), Воробйова Г. В. (Одеса). Діяльність О. М. Коллонтай на Україні і в Криму (До 110-річчя з дня народження)	4
Пиха Д. Д. 50-річчя цивільної оборони в СРСР	10
Родіна Л. В. (Ворошиловград). Клара Цеткін і Україна (до 125-річчя з дня народження)	7
Рябцев В. П. Славна сторінка історії партії (До 70-річчя VI (Празької) Всеросійської конференції РСДРП)	1
Савичев М. П. 40-річчя ордена Вітчизняної війни	6
Савичев М. П. 10-річчя ордена Дружби народів	12
Сарбей В. Г., Кравченко В. В. (Харків). Академік АН УРСР Д. І. Багалій (До 124-річчя з дня народження)	11
Скляренко Є. М. 100-річчя київського заводу «Більшовик»	7

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Богачук С. Г. Документи ЦДАЖР УРСР про соціалістичне змагання трудящих РРФСР і УРСР у роки перших п'ятирічок	9
Бураков Ю. В. (Львів). Довоєнні статистичні джерела з історії соціалістичної індустріалізації Української РСР	3
Іамрецький Ю. М. Інтелігенція і Великий Жовтень на Україні	11
Джула С. С. (Львів). Радянська історична література про підготовку індустріально-технічних кадрів середньої ланки в реконструктивний період	8
Комаренко Н. В. Основні напрями вивчення дружби і співробітництва трудящих Української РСР і Молдавської РСР	1
Шутро О. І. Генеральний опис 1765—1769 рр. як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст.	7
Санцевич А. В. Історична література про радянський Київ	5
Смолій В. А. Основні проблеми дожовтневої історії Києва в радянській історіографії	5
Харитонов О. І. (Харків). VI (Празька) Всеросійська конференція РСДРП у радянській історичній літературі	1

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

Горбань Ю. А., Матвійчук М. М. Нариси історії Сумської обласної партійної організації	7
Калакура Я. С., Батрименко В. І. Нариси історії Черкаської обласної партійної організації	4
Коломійченко І. І., Лизогуб Ю. М. (Ровно). Нариси історії Волинської обласної партійної організації	6

Мусієнко В. В., Соломко Е. Т. (Тернопіль). Очерки истории Николаевской областной партийной организации	2
Панчук М. І., Самохвалов В. П. Нариси історії Полтавської обласної партійної організації	3
Польовий Л. П. Нариси історії Ровенської обласної партійної організації	12
* * *	
Антоненко В. Г., Ф. Я. Горовский. Советский народ как интернациональная общность	12
Аппатов С. И. (Одеса). В. А. Зленко. Профсоюзы в американском обществе (60—70-е годы)	9
Бабко Ю. В. В. И. Клоков. Ковельский узел	3
Березовчук М. Д. П. Т. Тронько. Летопись дружбы и братства	4
Беловалова Н. Е. В. П. Мошняга. Молодежь в борьбе за мир и социальный прогресс	9
Брега Г. С. Национальные отношения в СССР на современном этапе	2
Бруз В. С., Мельник Л. Г. Історія Української РСР. Короткий нарис.	6
Булатецкий Ю. Ю., Садовенко А. П. А. И. Перминова. Боевой авангард трудящихся Франции	10
Буцько М. О., Чорний А. І. (Івано-Франківськ). Л. П. Нагорна. Ленінські принципи критики буржуазної ідеології	3
Варварцев М. М. В. П. Трошинський. Найманці фашизму	3
Варгатию П. Л., Кожукало І. П. Історія рабочих Донбасса	1
Василенко В. К., Кусок Л. М. XXVI з'їзд КПРС: нові рубежі комуністичного творення	7
Винокур І. С. (Кам'янець-Подільський), Степаков В. С. (Кам'янець-Подільський). В. Р. Григорян. Історія армянских колоний України и Польши	10
Голіченко О. В. (Вінниця). А. И. Чугунов. Борьба на границе. 1917—1928.	8
Голуб В. И. П. С. Сохань. Георгій Димитров і Україна	9
Гончар Б. М. Проблеми историографии Канады	1
Горовський Ф. Я., Польовий Л. П. М. И. Куличенко. Расцвет и сближение наций в СССР. Проблеми теорії и методології	4
Гуменюк Є. Р. (Івано-Франківськ). Образование и развитие СССР — триумф идей ленинизма	12
Данилюк Ю. З., Кривоніс В. С. Днепровская гидроэлектростанция имени В. И. Ленина. Сборник документов и материалов	1
Дмитрієнко М. Ф. Українська РСР в братній сім'ї радянських народів. Бібліографічний покажчик	8
Євтух В. Б., Наулко В. І. В. А. Коленко. Квебекская проблема в послевоенной Канаде	6
Жеребченко І. П. (Донецьк), Касперович М. К. (Донецьк). В. А. Носков. Улучшение состава и структуры партийных организаций Донбасса. 1921—1925 гг.	1
Замковий П. В. Государственный архив Харьковской области. Путеводитель.	8
Замлинський В. О. М. И. Семиряга. Немецко-фашистская политика национального порабощения в оккупированных странах Западной и Северной Европы	3
Зеніна А. М., Талан Є. П. Г. Н. Топузлу. Помощь братских союзных республик сельскому хозяйству Молдавской ССР	2
Іващенко М. К. М. Є. Голубков. Внутріпартійна інформація	3
Калакура Я. С. А. В. Санцевич. Джерелознавство з історії Української РСР. 1917—1941 рр.	6
Калениченко П. М., Нерод В. О. Ян Собчак. Співробітництво СДКПІЛ з РСДРП. 1893—1907	3
Кисілевський О. М. Творчески, эффективно. Из опыта партийно-политической работы на железнодорожном транспорте	7
Кікалов Г. Т., Протопопов О. А. (Харків), Снісаренко С. М. (Херсон). Актуальные вопросы методики преподавания истории КПСС в высшей школе.	9
Клоков В. І. Народный подвиг в битве за Кавказ	9
Коваленко О. Б. (Чернівці), Шевченко Ф. П. В. Л. Янин. Новгородская феодальная вотчина: Историко-генеалогическое исследование.	1
Ковальський М. П. (Дніпропетровськ), З. Ю. Копынский. Источниковедение аграрной истории Белоруссии	8
Коломійченко І. І., Кульчицький С. В. От капитализма к социализму: Основные проблемы истории переходного периода в СССР.	9
Комаренко Н. В. Історія исторической науки в СССР. Советский период. Октябрь 1917—1967 гг. Библиография	6
Котляр М. Ф. А. Ф. Замалеев, В. А. Зоц. Мыслители Киевской Руси.	5
Котов В. Н., Золотарев М. А. (с. Себіне Миколаївської області). Четвертый гвардейский Кубанский	12
Кравець М. М. (Вінниця), Шевченко Ф. П. Освободительные движения народов Австрийской империи	6

Кравчук М. І., Лихолат А. В., Синицын А. М. (Москва). А. М. Самсонов. Крах фашистской агрессии (1939—1945). Исторический очерк	2
Кравчук М. І., Сахарчук І. М. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1946—1950.	9
Кулинич І. М., Алексієвець М. М. (Тернопіль), Кватира М. М. (Тернопіль), І. І. Трилинский. Становление и развитие социалистической школы в ГДР	2
Кулинич І. М., Асатуров С. К. Історія соціалістичної співдружності	9
Кулинич І. М., Гулевич В. Н. В. Д. Мирончук. Советско-западногерманские отношения на современном этапе	8
Курскова Г. Ю. (Чита). Г. И. Марахов. Социально-политическая борьба на Украине в 50—60-е годы XIX века	6
Кучер О. О. (Харків), Епштейн А. І., (Харків), П. П. Гудзенко, С. В. Кульчицкий, Є. П. Шаталіна. Трудові почини робітничого класу. 1921—1937 рр.	2
Кучер О. О. (Харків). Літопис комуністичного будівництва	8
Кучінко М. М. (Луцьк). В. Д. Баран. Черняхівська культура	8
Лизогуб Ю. М. (Ровно), Чарських І. Ю. (Донецьк). Е. Я. Виттенберг, В. З. Дробижев. Рабочий класс и профсоюзы СССР: Критика буржуазных и ревизионистских концепций	1
Лихолат А. В., Міщенко В. М. Ц. П. Агаян. Победа Советской власти и возрождение армянского народа	6
Марискевич Г. Ф. (Львів), О. А. Кірсанова. Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму	9
Маркова О. Є., Молодчиков О. В. Київ. Історичний огляд (карти, ілюстрації, документи)	8
Матвеева Л. В. С. А. Матвеев. Критика современных буржуазных трактовок исторического места империализма	9
Мезенцев В. І. С. Р. Килиевич. Дегинец Киева IX — первой половины XIII веков	6
Мигаль Б. К. (Харків), Оробінський П. Д. (Харків). Е. А. Бондарев. Руководство Компартии Украины развитием производственных сил сельского хозяйства республики	1
Міцкан І. А., Позняк В. Т. Стиль работы партийного комитета. Некоторые вопросы научного подхода в партийной работе.	9
Олійниченко М. Д., Позняк В. Т. Л. Ф. Гайдуков. Партийное руководство экономикой развитого социализма	3
Парасулько О. А., Путро О. І. В. И. Буганов, А. А. Преображенский, Ю. А. Тихонов. Эволюция феодализма в России.	2
Пінчук Ю. А. Критика национализма — реакционной идеологии современной буржуазии	8
Побережний І. Н., Лещук П. Є. (Чернігів). Є. С. Троїцький. Молоді незалежні країни: шляхи розвитку і боротьба ідей	9
Погребінський М. Б., Харитонович І. М. А. Д. Колесник. РСФСР в годы Великой Отечественной войны	12
Польовий Л. П., Навроцький М. О. На нових рубежах комуністичного будівництва	8
Постоловський Р. М. (Ровно). Ю. Варголик, О. Чмолик. Поколение. Очерк о современной молодежи социалистической Чехословакии.	8
Проценко В. Й. (Бердянськ). В. М. Даниленко. Сотрудничество УССР и РСФСР в области образования и науки в период построения социализма	7
Романцов В. О., Ленський А. І. М. Ф. Пузанов, Г. И. Терещенко. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР	4
Руденко Н. М. М. И. Бурцев. Прозрение	9
Румянцева В. В. Н. А. Соболева. Российская городская и областная геральдика XVIII—XIX вв.	8
Савельев В. Л., Шевченко В. Ф. В. А. Пшеничнов. Критика современных буржуазных фальсификаций ленинских принципов партийного строительства.	6
Савчук П. О. (Ровно). А. Ф. Хацевич, Р. Р. Крючок. Становление партизанского движения в Белоруссии и дружба народов СССР	6
Саженьюк С. Н. Ю. Л. Дьяков. Подвиг строителей индустрии тыла. 1941—1945 гг.	7
Санцевич А. В. А. К. Бирон, М. Ф. Бирон. Становление советской историографии Латвии. 20-е и 30-е годы XX века	3
Санцевич А. В. В. Н. Котов. Введение в изучение истории.	11
Сарбей В. Г. В. И. Стрельский. Основы научно-исследовательской работы студентов	2
Скаба А. Д. Общественные науки в УССР. 1976—1980 гг. История	4
Скакун Ю. В. (Запоріжжя). Л. Л. Муравьева, И. И. Сиволап-Кафтанова. Ленин в Лондоне. Памятные места	4
Смолий В. А. З. І. Хижняк. Києво-Могилянська академія	9

Солдатенко В. Ф., Полохало В. І. Борьба за массы в трех революциях в России	6
Сохань П. С., Чернявський Г. Й. (Харків). Жовтень і ленінізація БКП.	8
Сохань П. С., Чернявський Г. Й. (Харків). Д. Б. Мельцер. Белоруссия и Болгария: дружба вечная, нерушимая. 681—1981	1
Стегасів В. П. (Львів), Костянюк О. П. (Ровно). И. И. Коломийченко. Торжество ленинских идей о социалистическом соревновании	4
Стоян О. М., Андреева Л. М. (Кіровоград). Великое содружество народов-братьев.	12
Супрунсько М. І. М. Б. Погребинский. Станислав Викентьевич Косиор. Жизнь и деятельность	6
Федорчак П. С. (Івано-Франківськ), Чапуга С. М. (Івано-Франківськ). А. И. Шокалюк На принципах интернационализма	12
Хланта О. В. (Ужгород), Худанич В. І. (Ужгород). Укрепление братской дружбы и сотрудничества стран социалистического содружества	10
Черненко А. М. (Дніпропетровськ). Л. Т. Прокофьева. Не смолкнет слава.	2
Шановалов О. В. В. И. Киселев. Палестинская проблема и ближневосточный кризис	2
Шейко В. М. (Харків), Л. В. Иванова. Формирование советской научной интеллигенции (1917—1927 гг.).	8
Шморгун П. М., Абрамов А. П. (Суми), С. К. Мельник. Революционное движение в Придунайском крае в период империализма (1900—1917).	3
Шморгун П. М. В. А. Чирко, Н. В. Пода. Незламный союз республик радянских.	12
Якупов Н. М. (Одеса), В. А. Цветков. «Северинка» вызывает «Центр». Записки партизана-разведчика	3
Якупов Н. М. (Одеса), П. А. Голуб. Революция защищается	12

* * *

Наукова бібліографія до 60-річчя утворення СРСР. (1972—1982 рр.)	12
Наукова бібліографія з історії Києва	3, 5
Основні матеріали республіканських міжвідомчих наукових збірників та журналів історичного профілю 1981 р.	1, 6

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 1000-річчя Києва

Гільченко Ж. Д. Наукова конференція «Розвиток освіти і педагогічної думки в Києві».	7
Коваленко О. М. Виставка документів у Головархіві УРСР	7
Панкова Є. В. Науково-теоретична конференція у Київському державному інституті культури ім. О. Є. Корнійчука.	7

* * *

Агапов П. В. (Дніпропетровськ), Проценко П. І. (Дніпропетровськ). Конференція читачів «Українського історичного журналу» в Дніпропетровську	4
Боярьська З. І. Міжвузівська наукова конференція, присвячена 70-річчю ленинської «Правди»	8
Бузало В. Й. Міжреспубліканська конференція молодих учених	9
Бухало Г. В. (Ровно). 75-річчя Ровенського краєзнавчого музею	1
Вітман К. М. (Одеса), Воробйова Г. В. (Одеса). Розширене засідання Науково-методичної ради в Одеському державному університеті	6
Вітрук Л. Д. Всесоюзна конференція з проблеми розвинутого соціалізму.	12
Горбик В. О. Колоквіум істориків СРСР та Великої Британії	7
Грищенко М. В. Республіканський семінар-нарада лекторів, присвячений 1500-річчю Києва	4
Даниленко В. М. Виставка румунської наукової книги	9
Данилюк Ю. З., Мазур І. Д. Друга республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства у Вінниці	12
Домбровський О. І. (Одеса), Глиняний В. П. (Одеса). Конференція читачів «Українського історичного журналу» в Одесі	7
Жилін Б. Б. Всесоюзний семінар з питань використання конкретних соціологічних досліджень у науковій роботі	9
Загайний М. В. (Чернівці). Науково-методична конференція по проблемному навчанню у викладанні суспільних наук	1
Зінчук Т. Г., Ксьондзик Н. Н. Республіканська конференція молодих учених	1
Іванов Ю. В. В Президії Академії наук УРСР	12
Калиниченко С. Б. Захист докторської дисертації П. Р. Михайлиною	1
Климов А. О. (Ворошиловград). Міжвузівська науково-методична конфе-	

ренція з актуальних питань методики викладання суспільних наук у світлі рішень XXVI з'їзду КПРС	6
Кобринська А. М. Захист докторської дисертації В. М. Нем'ятим	8
Кривець Н. В. Дві науки в Закарпатській області	6
Кривова О. (Чернівці). Філокартистська виставка у Чернігові	12
Куделько С. М. (Харків). Вшанування доктора історичних наук І. Л. Шер- мана з нагоди його 70-річчя	4
Лихолобова З. Г. (Донецьк). Шейко В. М. (Харків). Республіканська наукова конференція в Донецьку	12
Луценко М. О. Плани видавництва «Наукова думка» щодо підготовки праць з історії	3
Мовчан О. М. Засідання Наукової ради АН УРСР з проблеми «Історія со- ціалістичного й комуністичного будівництва»	6
Незнамова Т. М., Воробйова Г. В. (Одеса), Глшняний В. П. (Одеса). Наукові конференції, присвячені 70-річчю VI (Празької) Всеросійської конференції РСДРП	4
Нізова Л. В. Захист докторської дисертації В. Ю. Твердохлібом.	9
Оприск В. Г. (Львів). Наукова конференція у Львові, присвячена 1500-річчю Києва	8
Павлович Ф. П., Ричка В. М. Наукові конференції, присвячені 1500-річчю Києва	5
Панчук М. І. Захист докторської дисертації С. М. Клавчуком	1
Пирожков С. І. Всесоюзна наукова конференція «Історичні традиції ду- ховної культури народів СРСР і сучасна ідеологічна боротьба»	1
Пінчук Ю. А. Захист докторської дисертації В. О. Горбиком	6
Попик В. І. Наукова конференція з проблем історії робітничого класу	8
Попик В. І. У Науковій раді з проблеми «Основні закономірності вітчизняної історії дожовтневого періоду»	5
Репринцев В. Ф. Загальні збори Відділення історії, філософії і права АН УРСР.	9
Скляренок Є. М. Відзначення 100-річчя з дня народження академіка Б. Д. Грекова	6
Стафійчук І. П. Історична література, що готується видавництвом України.	3
Сушко О. О. (м. Боярка Київської області). Міжреспубліканська студент- ська наукова конференція, присвячена 1500-річчю Києва	1
Теми дисертацій і монографій	6, 8, 9
Терентьева Н. А. Засідання Національного комітету істориків Радянсь- кого Союзу	7
Туранська Г. Я. Відзначення 25-річчя «Українського історичного журналу».	9
Турівченко М. І. (Донецьк). Крапивін О. В. (Донецьк). Міжвузівська наукова конференція, присвячена 100-річчю з дня народження Георгія Димитрова	8
У Президії Верховної Ради СРСР	9
Черніков І. Ф. Засідання в Київському державному університеті, присвячене 100-річчю з дня народження Т. Г. Кезми	8
Шарафутдінов Б. А. III симпозіум істориків СРСР і НДР у Київському університеті	12
Швидько Г. К. (Дніпропетровськ). В Дніпропетровській історіографічній підсекції	11
Шевченко О. В. День науки на заводі «Ленінська кузня»	12
Щербак В. О. Науково-теоретичний семінар з історії Києва	1
<u>Буцько Микола Олександрович</u>	3
<u>Ліповченко Микола Миколайович</u>	2
<u>Різницька Майя Володимирівна</u>	1
<u>Чирва Іван Сергійович</u>	8
<u>Ющенко Михайло Дмитрович</u>	1